

LXVII. évf. 2023 2-3. szám

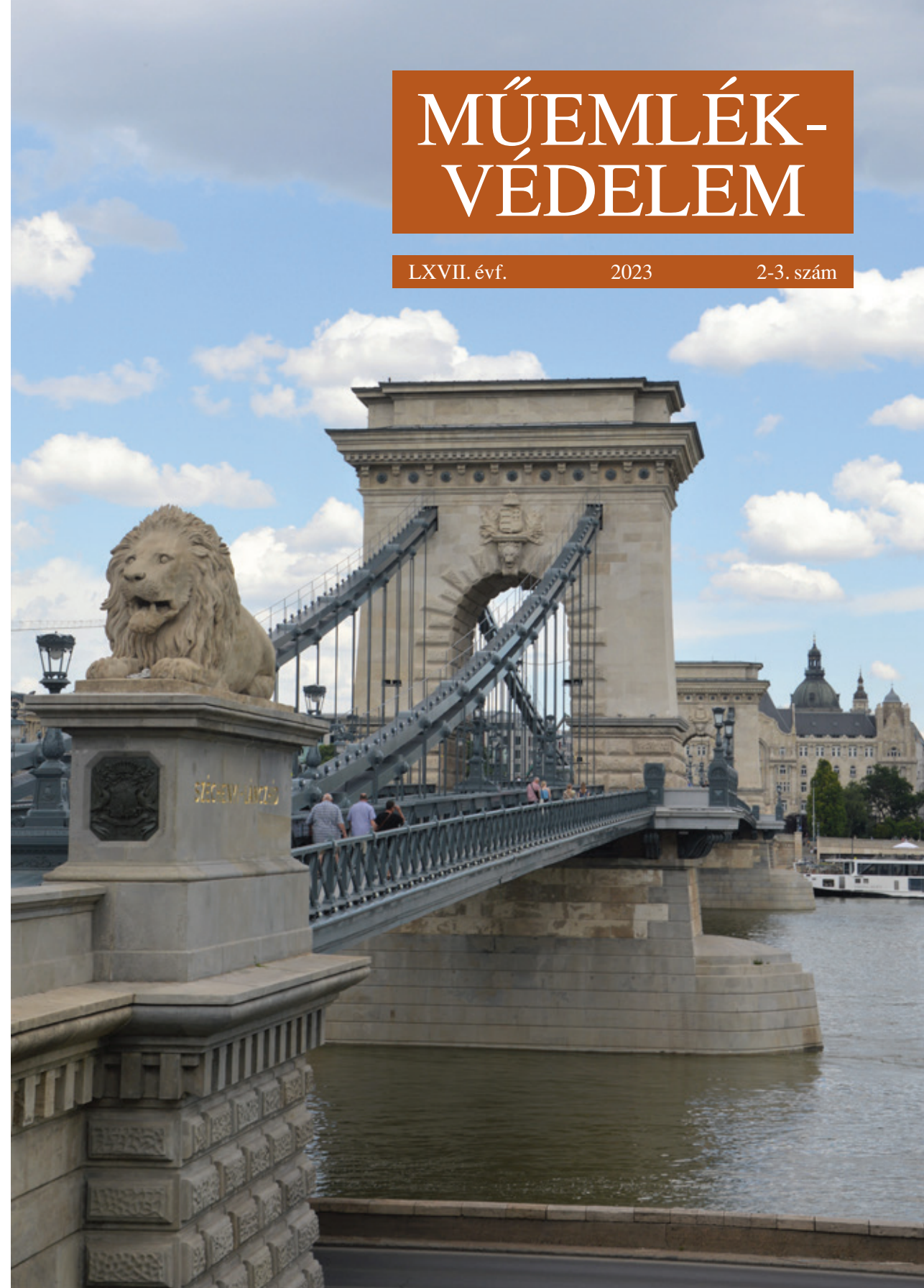
MŰEMLÉKVÉDELEM

MŰEMLÉK- VÉDELEM

LXVII. évf.

2023

2-3. szám

MŰEMLÉKVÉDELEM

A MAGYAR MŰEMLÉKVÉDELEM KIADVÁNYA
LXVII. évf. 2023 2-3. szám

A kiadvány megjelenéséért felel:

Építési és Közlekedési Minisztérium
Műemlékvédelemért Felelős Helyettes Államtitkárság

Alapította: Gerő László

Szerkesztőbizottság: Alföldy Gábor, Bíró László, Bognár Gábor, Deák Krisztina, Fejérdy Tamás, Feld István, Győr Attila, Heitler András, Horogszegi Tamás, Koppány András, Krähling János, Nagy Gergely Domonkos, Ritoók Pál, Szakács Béla Zsolt, Veöreös András

Főszerkesztő: Velladics Márta

A Műemlékvédelem korábban megjelent példányai az ÉTK. Kft. könyvesboltjában (1074 Budapest, Hársfa u. 21.) megvásárolhatók, illetve megrendelhetők a 2023. évi kiadványok megrendelhetők a konyvesbolt@etkkft.hu címen.

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENT

<i>Deák Krisztina: Köszöntő / Greetings</i>	81
TANULMÁNYOK / STUDIES	
<i>Rozsnyai József: Egy világváros születése, Budapest építészete, 1800–1945 között / The Birth of a Metropolis. The Architecture of Budapest between 1800-1945</i>	83
<i>Erő Zoltán: A Budapesti Központi Városháza városszerkezeti pozíciójának / Changes in the Urban Structural Position of the Budapest Central City Hall</i>	88
<i>Szabó Levente DLA: Igyekeztünk láthatatlanok maradni. Szubjektív beszámoló a régi budai Városháza helyreállításáról / We tried to remain invisible. A subjective report on the restoration of the Old Town Hall of Buda</i>	100
<i>Erő Zoltán – Deák Zoltán – Horváth László – Medgyesiné Buncsák Mária: A Széchenyi láncid műemléki felújítása a 2020-as évek elején / The Monumental Restoration of the Széchenyi Lánchíd in the early 2020s</i>	110
<i>Gecséné Tar Imola: A Gellért-hegyi közpark fejlődéstörténete / The Gellért Hill public park development history</i>	129
KITEKINTÉS / OUTLOOK	
<i>Fejérdy Tamás: A budapesti világörökség – a kezdetektől, a jelenben, és a remélt következő 150 évben / The World Heritage of Budapest – from the Beginning, in Present Days, and in the Hoped-for Next 150 Years</i>	141
<i>Engedyné Juhász Veronika: Fővárosi helyi védelem 1994. évi megalakulásától napjainkig / Local Protection System of Budapest from its Establishment in 1994 to the Present Day</i>	151
<i>Klanczay János – Szig Barbara: Budapest100: A legszebb városi ünnep / Budapest100: The Most Beautiful urban celebration</i>	159
KIÁLLÍTÁSOK / EXHIBITIONS	
<i>V. László Zsófia: Budapest – a város és hidjai / Budapest – the City and its Bridges</i>	167
<i>Engedyné Juhász Veronika, Lantos Ágnes, Jauernik Zsófia, Capdebo Ákos: Eklektikától a brutalizmusig / From Eclecticism to Brutalism</i>	170
<i>Kovács Dániel: Sosem volt Budapest – tervek, álmok víziók a főváros építészetének 150 évéből / Never Realized Buildings in Budapest – Plans, dreams and visions from 150 years of history of the Hungarian capital's architecture</i>	172

Vendégszerkesztő: Erő Zoltán

A kiadvány tanulmányai lektoráltak.

A címlapon A felújított Lánchíd (Fotó: Huber Dávid)

a hátsó borítón Látogatás a Margit körút 15-17.-ben (Dugattyús -ház), 2019 (Gyulai Szilvia/ Budapest100)

Kiadásért felelős: Építési és Közlekedési Minisztérium
1055 Budapest, Alkotmány utca 5.
Nyomdai előkészítés, terjesztés: Építésügyi Tájékoztatási Központ Kft.
1074 Budapest, Hársfa u. 21.
Mohr László ügyvezető
Karácsony Tiborné kiadóvezető
telefon: 06-30-278-4247, e-mail: e.karacsony@etkkft.hu
Azonossági szám: 3/2024
Nyomdai munkák: AduPrint Kft.
Felelős vezető: Tóth Zoltán ügyvezető
INDEX: 25 585, ISSN 0541-243

KÖSZÖNTŐ

„Én a várossal akarom Önt megismertetni, azt hiszem, a házak az igazán lényegesek. De talán nem is a házak: az utcák egymásrahajló erotikája, melyben néha erő fejeződik ki és olykor grácia, a forgalmak hőfoka talán, a közterek és a szobrok éghajlati viszonyai. Higgye el, Uram, aki ismeri ezt a várost, csak könnyezve tud beszélni róla.”¹

Tisztelt Olvasók!

Az 1872. évi 36. törvény ekképpen rendelkezett Budapestről: „Buda és Pest sz. kir. fővárosok, valamint Ó-Buda mezőváros és a Margit-sziget, ez utóbbiak Pest vármegyéből kikebelezetvén, Buda-Pest főváros név alatt egy törvényhatósággá egyesítetnek.” A jogszabályt Ferenc József uralkodó december 22-én szentesítette, majd másnap kihirdették. Az első Fővárosi Közgyűlést 1873. november 17-én tartották és ezt a napot ma a város születésnapjaként ünnepeljük.

A két mérföldkö, az állami és az önkormányzati érintettség két szimbolikus eseménye előrevetíti a fővárost történelme során mindvégig jellemző kettős identitást. Egyrészt Budapest a nemzetné válás sokszínű és sokágú folyamatának részeként jött létre, mint az egész országot megtestesítő emblematikus főváros. Súlyából adódó, működését biztosító nagyberuházások irányítása és finanszírozása meghaladták volna egy önkormányzat lehetőségeit, ezért az állami beavatkozás szükségességéről már a *Duna-folyamnak a főváros mellett szabályozásáról s a forgalom és közlekedés érdekében Buda-Pesten létesítendő egyéb közmunkák költségeinek fedezéséről és a közmunkák végrehajtási közegeiről* szóló 1870. évi X. törvénycikk intézkedett.

Másrészről Budapest az egyesítés ellenére is megőrizte municipális jogait, nagyfokú önállóságát, szabad, sokféle kultúrát és rétegizlést magába olvasztó nagyvárosként jött létre, az évtizedek során kialakította saját kulturális arculatát, sajátos hangját, ezáltal más városokkal össze nem téveszthető egyedi életformát tudott nyújtani lakóinak.

Az egyesítés előkészítése már a reformkorban elindult. A szándék abban a nemzeti gondolatban gyökerezett, hogy legyen egy, az ország súlyát és függetlenségét a külföld felé is reprezentáló fővárosunk, amely fejlődésében egyben példa tud lenni más magyar városok számára is. A legnemesebb értelemben vett polgári gondolkodás hozta létre Budapestet, a nemzet tetterővel bíró, a városukhoz önérettel, emberi tartással viszonyuló polgársága kitartó akarata által.

E szándék eredménye a „*Budapest gondolatban*” öltött testet, amely túlmutat magán a városon, a számszerűsíthető fejlődésen, az ugrásszerűen megnövekvő lakosságon, az épületállományon, a közlekedési

Új Városháza, Budapest V., Váci utca 62-64.; a közgyűlési terem mennyezetének részlete (Fotó: Horogszegi Tamás)

és kereskedelmi infrastruktúra-változáson. A város fizikai valóságán túl magába foglalja Budapest történetének politikai, társadalmi és kulturális folyamatait is.

Az 1872. évi törvény egy akkor már hosszú ideje meglévő igény ünnepi betetőzése, megvalósulása lett, amellyel befejeződött a főváros egyesítésének folyamata. Nem egy hirtelen jött döntés, hanem hosszú, vitákat sem mellőző út eredménye volt. A jelentős különbségeket felmutató, eltérő karakterű – a 16 ezres Óbuda, az 54 ezer fős Buda és a 200 ezer lakost számláló Pest – városrészeket összeolvasztó döntés végül is a kétségek és félelmek ellenére közmegegyezéssel ment végbe. A 150 évvel ezelőtti esemény valójában csak azt az ünnepi időpontot jelenti, amihez az egyesítés jogi rendezése köthető. Eközben Budapest érdekes módon ennél egyszerre patinásabb is és fiatalabb is, hiszen számos része, emléke jóval korábbi korokból származik, miközben a mai Budapest jelentős hányada a 150 évvel ezelőtti városegyesítésnek még nem is volt része.

Az 1873-as egyesüléssel elinduló robbanásszerű változás miatt hamarosan megfogalmazódott a vágy arra is, hogy a város igazi nagy metropolisszá váljon. Ennek is köszönhetjük, hogy a birodalmi központtal, Béccsel való versenyhelyzetben villámgyors fejlődés bontakozott ki, és létrejött az az értékes épületállomány, ami ma olyannyira egyedivé teszi Budapestet.

Monumentális középületek, szobrok, műtárgyak, rakpartok, hidak épültek, amelyek megmutatják, hogy 150 évvel ezelőtti elődeink milyen grandiózus léptékben és hihetetlen távlatokban tudtak gondolkodni és építeni. Mai szemmel nézve is példaértékű lehet számunkra, ahogyan fejlesztették a várost. Tevékenységük kiemelkedő eredményei a városszerkezeti legfontosabb közlekedési fővonalak kialakítása, többek között a Sugárút, a majdani Andrássy út vagy a Nagykörút megépítése, a Duna-folyamnak a főváros melletti szabályozása, a rakpartok kiépítése, melyekről törvényerejű rendeletekben határoztak.

A közszféra rendező ereje és szervezetsége mutatkozott meg a Fővárosi Közmunkák Tanácsa létrehozásában és tevékenységében. Olyan városfejlesztési koncepciót alkottak, amely lehetővé tette, hogy a spontán urbanizáció szabályozott keretek között menjen végbe, az ingatlanállomány fejlesztésében a projektszerű, vállalkozói elképzeléseket központilag tervezett keretekbe tudják illeszteni. Kialakult Közép-Európa legnagyobb kiterjedésű, városképi szempontból mára védendő karakterű területe, jellemzően historizáló építészeti stílusban épített, egységes nagyvárosi szövetet alkotó, lakófunkciójú épületekkel. Megszületett az a Budapest, amelyet ma ismerünk.

A nagyívű fejlődés a történelem során többször megakadt, az elmúlt 150 évben sok szenvedésben is része volt a városnak. Nemcsak megélt sok mindent, hanem túl is élt számos nehézséget. S bár sokszor pótolhatatlan veszteségeket is elszenvedett, emberfeletti élni akarással mindig bizonyította a megújulási képességét. Történelmének hatalmas, könyvtárnyi irodalma van. Mégis minden egyes újabb várostörténeti kutatással, gondolattal nő a tapasztalatunk és tudásunk Budapestről, a fővárost eddig nem ismert egyedi nézőpontokból ismerhetjük meg. Ehhez kíván most hozzájárulni a Műemlékvédelem folyóirat is a jelen, tematikus lapszámban és a következő számban önálló blokkban közöl írásaival.

Köszönjük a szerzőknek az izgalmas szakmai elemzéseket és tanulmányokat, amivel tisztelegni kívánunk a 150 éves magyar főváros és az azt létrehozó elődök előtt.

JEGYZETEK

- 1 Szerb Antal: Budapesti kalauz Marslakók számára. Budapest, 1935. 3.

Rozsnyai József

EGY VILÁGVÁROS SZÜLETÉSE BUDAPEST ÉPÍTÉSZE, 1800–1945 KÖZÖTT

„A Marslakó egy szép nap szerencsésen megérkezett Pestre, szobát vett ki a Bristolban, lekefélté ruhájáról a csillagok porát és telefonált nekem, hogy megbeszélésünk értelmében mutassam meg neki a várost.”¹

Az 1873-ban Óbuda, Buda és Pest városából egyesített fővárosunk elsősorban egyetemes jelentőségű épített örökségének és nagyszabású városépítészének köszönhetően tartozik a világvárosok körébe. Ebbéli karakterében meghatározó szerepet játszik néhány, a város arculatát jelentős mértékben formáló történelmi korszak, illetve stílustörténeti szakasz, amelyekben a körülmények együtt állása kivételesen nagy tervek megvalósítását tette lehetővé. E tekintetben elsősorban a dualizmus korára hivatkozhatunk, hiszen az 1860-as évektől az 1910-es évekig eltelt hat évtized társadalmi és gazdasági változásai soha nem látott építési konjunktúrát indukáltak. E korszak és építésze azonban nem hermetikusan elzárt, szigetszerű jelenség, hanem az ide vezető út és az ezt követő, innen szervesen kiágazó fejlemények is fontos részesei annak a folyamatnak, amelyek fővárosunkat építészeti értelemben kiemelkedő jelentőségűvé tették. Jelen tanulmány a 19. század kezdetétől a második világháborúig terjedő közel másfél évszázad budapesti építészettörténetéről igyekszik összefoglalást adni, a legfontosabbnak vélt szempontokra koncentrálván.²

A vizsgált közel százötven év természetesen nem tekinthető egy kornak vagy korszaknak, hiszen határozott történelmi cezúrák ékelődtek folyamatába. A két legélesebb törésvonal, így az 1848–1849-es szabadságharc és az első világháború, különösen pedig e két történelmi esemény tragikus vége egy időre erős visszaesést hozott, a város fejlődését azonban nem vetette vissza olyan mértékben, hogy a reformkori, dualizmuskori és két világháború közötti évtizedek városfejlődése ne épülhetett volna szervesen egymásra. E nagyívű városfejlődést a második világháború utolsó szakasza, különösen a főváros ostroma zárta le, de Budapest arculata minden, azóta történt beavatkozás ellenére lényegében a világégés előtti másfél-száz évben megvalósult állapotát mutatja.³

A főváros 1800–1945 közötti városépítészeti-történetének sikerességében meghatározó szerepet kapott a mindvégig hosszú évtizedekre előrelátó várostervezés. A 19. század elejének pesti városbővítési terveiben, különösen a József nádor (1776–1847) kezdeményezésére, *Hild János* (1760–1811) által készített tervezetben messze az akkor realisan beépíthető területen túlra, egészen a mai Újlipótváros déli részéig igyekeztek meghatározni az úthálózatot, a beépítés kerekeit. Az akkor két évtizede álló Újépület miatt ugyanis még a mai Lipótváros északi felének tényleges beépítését is nehezen lehetett elképzelni, de nyilván a távolabbi jövőre is gondolva az akkor szinte megvalósíthatatlannal is számoltak. A 19. századnak ez az optimizmusa és bátorsága akkor is érvényre jutott, amikor az akkor a város szélénél számító városfalon kívüli területre építették a korabeli Pest és az ország legjelentősebb világi középületét, a Nemzeti Múzeumot (*1. kép*). *Pollack Mihály* (1773–1855) építész nem először kapott ilyen jellegű feladatot, hiszen pályája kezdetén a mai Deák téri evangélikus templom is a

1. kép A Magyar Nemzeti Múzeum, 2021.
(A szerző felvétele)

2. kép A régi Erzsébet híd, 1906. (Forrás: Fortepan, 277770. Deutsche Fotothek, Brück und Sohn)

városfalon kívüli területen épült meg, a város egyik első klasszicista épületeként.

A Reformkor – és különösen *Széchenyi István* (1791–1860) – jövőbe látó képességét tükrözi az első állandó híd felépítése a Dunán, amely több mint két évtizeddel a városegyesítés előtt összekapcsolta a későbbi Budapest két fő elődvárosát. *William Tierney Clark* (1783–1852) meghívásával egy angol függőhíd, a Lánchíd kerülhetett a formálódó magyar főváros centrumába. A város gyakorlati egységét a városegyesítés körüli években emelt Margit híd tovább erősítette, a millenniumi időszakban pedig két további közúti híd – a Ferenc József (ma Szabadság) és az Eskü téri híd (ma Erzsébet), (2. kép) – még szorosabbra fűzte a kapcsolatot Buda és Pest között. A Duna immár nem elválasztotta, hanem összekötötte a fővárost, és szinte új főútvonalává emelkedett a rakpartjai mentén épült palotasorok révén, me-

3. kép A József és Erzsébet körút az egykori Népszínház épületénél, 1903. (Forrás: Fortepan, 277669. Deutsche Fotothek, Brück und Sohn)

lyeknek legszebb sora a Kirakodó (ma Széchenyi) téren épült *Hild József* (1789–1867) tervei szerint.⁴

Még a városegyesítés előtt néhány évvel született meg Pest nagyszabású városrendezési terve, amelyben – főként párizsi mintára – körutak és sugárutak rendszerével kívánták biztosítani a városrészek szervezettebb egységét, a rohamosan megnövekedő közúti forgalom hatékonyabb működését. A dualizmuskori és két világháború közötti városfejlődést előmozdító legfőbb testület az 1870-ben létrehívott Fővárosi Közmunkák Tanácsa volt, amely 1948-ban történt megszüntetéséig látta el feladatát. A barokk város határát alkotó városfal külső oldala mentén futó útvonal immár a belváros határát alkotó Kiskörúttá vált, míg a Pest belső részét körülvevő külvárosokat a Nagykörúttal kapcsolták össze. E Nagykörút a bécsi Ringstrassénál tágabb területet zárt közre, hosszabb volt, és kevésbé éles törésekkel kapcsolódtak össze szakaszai (3. kép). Míg északi vége a Margit hídra, déli vége a csak 1937–1952 között megvalósult Petőfi hídra futott ki. Párhuzamosan északon egy másik összeköttetés is létesült a Duna fölött, az 1939–1950 között megépült Árpád híd révén. A körutas rendszer, ha kisebb mértékben és a topográfiai körülményeknek megfelelően kevésbé mértani szabályossággal, Budán is kiépült, a pesti Nagykörúthoz kapcsolódó Margit és Krisztina körút formájában, illetve a pesti kiskörúttal összefüggő Bartók Béla út révén.

A sugárutak részben a meglévő úthálózat egyes elemeit fejlesztették tovább, kiszélesítésre csak a Hatvani utca esetében volt szükség, amelynek a Duna, illetve az Erzsébet híd felé meghosszabbított vonala az Eskü út nevet kapta (ma Szabad sajtó út). A számos régi, keskeny, a belvárosból kifelé vezető út közül a Király utca és Városligeti fasor vonala valamit még őriz a klasszicista városból. A sugárutak közül természetesen a Sugárút, 1885-ös átadásától Andrássy út (4. kép) emelkedik ki jelentőségénél fogva. A belvárost a Városligettel összekötő kifelé lépcsőzetesen egyre szélesebb, két karakteres térrel, az Oktogonnal és a Kodály körönddel harmadolt útvonal a budapesti historizmus, különösen a neoreneszánsz nagyszabású épületegyüttése, ékkövével az Operaházzal, *Ybl Miklós* (1814–1891) egyik főművével együtt.

A dualizmuskori városképet a körutak és sugárutak mellett a késői historizmus korában kiépített nagyszabású városi terek határozzák meg. Az Andrássy út torkolatában a Hősök tere, a régi belváros magjának bontása árán megvalósult Kí-

gyó tér (ma a Ferenciek tere része), és az Újépület lebontásával létrejött Szabadság tér épület-együttese a 19. század végi és 1900 körüli építészetünk legkiválóbb városképi egységeit alkotják.

A két világháború közötti városfejlődésnek jelentősen kevesebb ideje és lehetősége volt kibontakozni, mégis maradandó és értékes nyomokat hagyott Budapest összképén. Első helyen az újlipótvárosi Szent István park környezetébe emelt modern és art déco stílusú épületegyüttest (5. kép), valamint a Lágymányos városnegyedét emelhetjük ki, mint viszonylag egységesen a kor építészetét jól tükröző urbanisztikai eredményeket. A két világháború közötti Budapestnek messze nem ennyire egységes, de igen gazdag és helyenként koherens arculatú területe a budai hegyvidék, jelentős templomai és középületei, villái és villanegyedei révén. A főváros néhány korabeli nagy városépítészeti terve papíron maradt, vagy csak kisebb mértékben valósulhatott meg, főképpen a második világháború miatt.

A világvárossá válás útján az épületek méretbeli növekedése elengedhetetlen volt. Jól lemérhető ez az egyes épülettípusokon, így a bérházakon is. Ez utóbbiak a klasszicizmus korában két-három emelet magasságig emelkedtek, a negyedik emelet az 1860-as évek vége felé kezdett elterjedni. Az ötödik emelet a századforduló körül, míg a hatodik 1910 körül jelent meg a házakon. A két világháború között már ennél magasabb lakóépületeket is emeltek.

Budapest városépítészeti fejlődéséhez nem kis mértékben járult hozzá a nagyarányú népességnövekedés. A 19. század elejétől 1873-ig több mint ötszörösére nőtt a főváros lélekszáma, míg a város egyesítésétől az első világháborúig nagyjából megháromszorozódott. Az 1800 körüli évektől 1944-ig több mint hússzorosára nőtt a népesség Óbuda, Buda és Pest, majd Budapest területén.

Az itt bemutatott másfél évszázad nagy eredménye a városi infrastruktúra fejlesztése is, a csatornázástól az útburkolatokon át a közvilágításig. A világvárossá válásnak feltétele volt a tömegközlekedés kiépítése és széleskörű elterjesztése is. A reformkori poros utcák városából elegáns fa- és kőburkolatú, díszes kandeláberekkel megvilágított, parkos terekkel övezett utcák jellemezte metropolisz jött létre a 20. század első évtizedeiig. A két világháború között ez a folyamat folytatódott, immár a megnövekedett számú személyautókat is kiszolgáló közlekedési jelzőlámpákkal (1926-tól), és az éjszakát bevilágító

4. kép Andrassy út, 1878 körül (Forrás: Fortepan, 82162. Budapest Főváros Levéltára, Klösz György, levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.05.107)

egyre több neonfényel együtt. A higiénia fejlődése szintén e közel 150 év jelentős eredménye, az udvarokban lévő közös mellékhelyiségek helyett egyre több lakásban alakítottak ki saját WC-t és fürdőszobát.

A városkép változásait, a világvárossá válás folyamatát az építőanyagok használatán is lemérhetjük. A stílusdivatoknak megfelelően, az egyre költségesebb építkezéseken, de az egyre magasabb igényeket is kiszolgálva drágább és különlegesebb építőanyagokat alkalmaztak. A 19. század első felében, de nagyrészt az 1860-as évekig, vagyis a klasszicizmus és a romantika korában általános volt a vakolt homlokzat alkalmazása Pesten és Budán. Az 1850-es évektől megjelenik a nyerstégla és kerámia, mint homlokzati burkolat, amely a dualizmus korában széles körben elterjedt. A pesti Vigadó *Feszli Frigyes* (1821–1884) tervezte épületén, de különösen az 1860-as évektől emelt historizáló középületeken, mint a Tudományos Akadémia *Friedrich August Stüler* (1800–1865) tervezésében megvalósult palotáján

5. kép Szent István park, 1936. (Forrás: Fortepan, 146124. Adományozó: Sattler Katalin, ismeretlen fényképező)

6. kép A Nyugati pályaudvar építés közben, 1875–1877. (Forrás: Fortepan, 230625. Adományozó: F. Dózsa Katalin, ismeretlen fényképező)

egyre gyakrabban találkozunk mészkölap-burkolattal, az emlékszerű, vagyis monumentális jelleg elérése céljából. Ezt fokozta a késői historizmus, amikor a nagyobb középületeken még drágább kőanyagok, különösen import gránitfajták is fel tűntek. A historizmus és a szecesszió magas költségen emelt épületeiben márvány, illetve szintén értékes műmárvány falburkolatokat találunk. A padlókon mozaik- vagy márványlapburkolattal, vagy többféle parkettával találkozunk. Az értékes fatípusok, a legelegánsabb épületekben a szlavóniai tölgy kapott fontos szerepet a belső faburkolatok és nyílászárók körében.

A 19. században talán minden korábbinál nagyobb változatosságban és szélesebb körben alkalmazott hagyományos építőanyagok mellett a modernebbek szerepe is fokozatosan megnövekedett. A vasszerkezetek az 1840-es évektől kaptak nagyobb hangsúlyt, így a Lánchíd láncainál és az esztergomi székesegyház kupolájánál. A következő évtizedekben robbanásszerűen terjedt a vas-, majd az acél alkalmazása egyes épülettípusoknál. A hidak, pályaudvarok és csarnoképületek esetében jól láthatóan alkalmazták (6. kép), más épülettípusokban azonban rejtetten kaphattak szerepet a vasszerkezetek. Az 1880-as évek végétől aztán versenytársra talált a vas és az acél, hiszen a vasbeton még több lehetőséget biztosított az építők részére. Nem csoda, hogy fokozatosan vezető szerephez került a belső szerkezeteknél, és a 20. század első két évtizedére, de különösen a két világháború közötti korszakra szinte minden épületben megtalálhatjuk.

A Reformkorban és természetesen az azt megelőző történeti korokban is számos magas igénnyel dolgozó mester és kivitelező vállalkozó

tevékenykedett Óbudán, Budán és Pesten, mégis a dualizmus korához társítjuk elsősorban a rendkívüli magas mesterségbeli minőséget. Az építészeti kivitelezésben, társ mesterségeiben és társ művészeiben addig kevésbé tapasztalt művészi magasságokat tapasztalhatunk. Különösen az asztalosmesterség, a kovácsoltvas-, a kerámia- és az üvegművesség területén a szakterületek máig fogalomként emlegetett alkotói versengtek egymással. Csak a legismertebb mesterek nevét említve: *Thék Endre* (1842–1919), *Jungfer Gyula* (1841–1908), *Zsolnay Vilmos* (1828–1900) és *Róth Miksa* (1865–1944) mesterségük legmagasabb színvonalát képviselték, megállva helyüket akár a nemzetközi szinten is. Ha más ízlésbeli felfogások jegyében, de az első világháború után is találkozhatunk hasonlóan kiváló mesterekkel, illetve cégekkel, akik immár modern szellemben is készítették termékeiket.

Az anyagi és kivitelezési feltételek mellett a szellemiek is egyre magasabb szinten álltak rendelkezésre a városképet kivételes színvonalon meghatározó építészeti alkotások megfogalmazásához. Az építészeti tanulmányok fokozatosan tágultak, a közép- és nyugat-európai akadémiai és politechnikumok mellett a magyar építészettanítás is felzárkózott a dualizmus korában. Bár a 19. század legtöbb tervezőművésze külföldön – főként Bécsben és Berlinben – nyerte képzését, addig a századforduló és a két világháború közötti évtizedek építészének nagy többsége Budapesten tanult. A 19. század közepső évtizedeitől kezdve egyre gyakrabban tartottak tervpályázatokat, ami szintén hozzájárult a versenyhez, és a tervezői színvonal emelkedéséhez.

Jelen keretek között felsorolni se lehetne a vizsgált közel másfél évszázad első és másodvonalbeli alkotóit. Egy-egy életmű nem ritkán legalább félszáz megvalósult jelentősebb épületet tartalmaz, de egyes építészek, illetve irodájuk messze többet valósíthatott meg. Maguk az irodák is egyre nagyobbak lettek, a nagyobb tervezőműhelyekben 5–10, vagy ennél több építész és rajzoló is dolgozhatott egy időben egy-egy nagyobb tervezési munka kapcsán.

A világvárossá emelkedés folyamatához a klasszicizmus a Nemzeti Múzeum épületével és a Lipótváros egységes stílusú kiterjedt városképével járult hozzá, és ha ez utóbbit a későbbi évszázadok erősen meg is tizedelték, ma is fontos tényezőjét képezi Budapest összképének. A romantika kora a Dohány utcai zsinagógával és a pesti Vigadó épületével hozta közelebb a fővárost a metropoliszi ranghoz. A historizmus addig

soha erre nem látott építési konjunktúrája nemcsak a fent bemutatott városrendezési tervek megvalósításával és új bérházak ezreivel, palotákkal és villákkal, sőt ezeket tömörítő városrészekkel, de mindenekelőtt méreteivel és tervezésük minőségében a nemzetközi versenyben is élenjáró templom- és középületekkel emelte az élvonalba Budapest városát. E tekintetben mindenekelőtt Ybl Miklós, *Steindl Imre* (1839–1902), *Hauszmann Alajos* (1847–1926), *Alpár Ignác* (1855–1928), *Korb Flóris* (1860–1930) és *Giergl Kálmán* (1963–1954), valamint *Schickedanz Albert* (1846–1915) és *Herczog Fülöp Ferenc* (1860–1925) építészek állítandók piedesztálra.

A múlt építészettörténeti stílusainak nem ritkán kutatói szintű tanulmányozása, koruk legújabb nyugati stílusáramlatainak ismerete révén gazdag tartalmú, rafinált stílusképletű, igen kreatív épületek valósulhattak meg. Az Operaház a nemzetközi mezőnyben, ha nem is tartozik a legnagyobbak közé, de kiváló homlokzat- és tömegalakítás jellemzi. Az Országház, mint a Földkerekség azóta is egyik legnagyobb parlamentépülete az egyetemes építészeti történetének egyik legsikeresebb tömegkompozícióját és részletképzését valósította meg. A budai királyi palota kifinomult igényességgel rajzolt homlokzatai és belső terei révén az egyik legnemesebb volt a maga nemében. A Szabadság tér egymással szemben álló, egyidőben épült grandiózus épületpárja, a Ferenciek tere fenséges épületegyüttese és a Hősök tere klasszikus monumentalitású kompozíciója a 19. század egyetemes építészetének kivételesen emlékezetes együttesét alkotja.

Az 1900 körüli századforduló vezető stílusa, a szecesszió nemzetközi rangú, és szinte a maga teljességében fennmaradt épületállománya, élén *Lechner Ödön* (1845–1914) alkotásaival a korabeli budapesti építészet sokszínűségét, kreativitását tükrözi. Ezt az 1910 körüli építészeti irányzatok, ha lehet még tovább emelték, *Lajta Béla* (1873–1920), *Kós Károly* (1883–1977) és számos más tehetséges tervezőművész műveiben.

Két világháború közötti építészetünk historizáló irányzatai az első világháborút megelőző évtized közvetlen leszármazottjai, *Wälder Gyula* (1884–1944) neobarokkja vagy *Fábián Gáspár*

(1885–1953) neoromán építésze is innen sarjadt ki. Bár más irányzatok, így az art déco is színezték Budapest korabeli építészetét, az 1920-as évek végétől elterjedő modern architektúra lett a következő két évtized meghatározó irányzata. Két évtized, hiszen a második világháború vége után újjáéledő építészeti tevékenység sokat mentett át az ostrom előtti világból.

JEGYZETEK

1. Szerb Antal: Budapesti kalauz Marslakók számára. Budapest, 1935. 3.
2. Budapest építészettörténetének és városépítésének gazdag szakirodalmát lehetetlen itt felsorolni, de utalni szeretnénk néhány meghatározó publikációra, amelyek a témával foglalkoznak. A főváros természetesen minden, az ország korabeli építészetét bemutató összefoglaló munkában főszerepet kapott, mégis egyes kötetek és tanulmányok – legalább alfejezetek szintjén – önállóan mutatják be Budapest építészetének korszakait. A klasszicizmus építészetét Zádor Anna és Rados Jenő: A klasszicizmus építésze Magyarországon. Budapest, 1943.; Zádor Anna: Klasszicista Pest. Budapest, 1993. című kötet; a 19. század egészét Sisa József (szerk.): A magyar művészet a 19. században: építészet és iparművészet. Budapest, 2013. című könyve; a századforduló, a szecesszió építészetét Gerle János, Kovács Attila és Makovecz Imre: A századforduló magyar építésze. Budapest, 1990. című könyve; a két világháború közötti építészetet Ferkai András: Buda építésze a két világháború között. Budapest, 1995. és Ferkai András (szerk.): Pest építésze a két világháború között. Budapest, 2001. című kötetje tárja elénk.
3. Budapest városépítészetének szakirodalma szintén igen terjedelmes, itt szintén csak egyes kiemelten fontos publikációra hivatkozhatunk. Siklóssy László: Hogyan épült Budapest? 1870–1930: a Fővárosi Közmunkák Tanácsa Története. Budapest, 1931., reprint 2004. című könyve, illetve Preisich Gábor: Budapest városépítésének története. I., II. és III. Budapest, 1960., 1964., 1969. című kötetei számítanak alapirodalomnak.
4. Az 1800 és 1945 közötti idők építészeiről ma már számos monográfia áll rendelkezésünkre. A legkorábbiak közül kiemelendő Ybl Ervin: Ybl Miklós. Budapest, 1956.; Rados Jenő: Hild József. Budapest, 1958.; Zádor Anna: Pollack Mihály. Budapest, 1960. életművét feldolgozó kötete. A legújabbak közül pedig a Holnap Kiadó Az építészet mesterei című monográfiásorozata.

A BUDAPESTI KÖZPONTI VÁROSHÁZA VÁROSSZERKEZETI POZÍCIÓJÁNAK VÁLTOZÁSAI

„Valamikor ez volt a leginkább XVIII. századi sarok.”¹

BEVEZETŐ

Áttekintő elemzésünk megkísérli bemutatni azt az évszázados városfejlődési folyamatot, amely a budapesti Belváros jelentős méretű, mintegy 190×210 méteres tömbjének, a Budapest Fővárosi Önkormányzat, a Városháza mai épületének a városi szövetben elfoglalt helyét érintette.

A vizsgálat azért indokolt, mert a város egyik legnagyobb épülettömbje az elmúlt időszak döntéseivel, a közeljövő tervezett változásaival ismét új pozícióba kerül: ennek a változásnak az előzetes értékeléséhez át kell tekinteni a fejlődési fázisokat. Látni fogjuk, hogy annak ellenére, hogy a tömb nagy részt változatlan és mozdulatlan maradt, az egészen belül történő kisebb bontások és építések az együttes kapcsolatrendszerének változásával gyökeresen új helyzeteket hoztak és hoznak létre – a városszerkezeti pozíció változása tehát részben az épület saját változásainak, nagyobb részt azonban a csatlakozó városszövet jelentős átalakulásának eredménye.

Az együttes történetének értelmezéséhez a főbb események rögzítése ad segítséget:²

1692 – *Szécsényi György* (1605–1695) érsek alapító levele egy Pesten felállítandó invalidus kórházra;

1715–16 – az alapításnak megfelelő telekvásárlás, alapkövetétel;

1723–1724 – *Savoyai Jenő* (1663–1736), majd III. Károly (1685–1740) támogatása; a kezdeményezés birodalmi szintre és méretre emelkedett;

1727–1728 – az Udvari Haditanács átvette az építkezést; *Anton Erhard Martinelli* (1684–1747) császári építőmester terve az Invalidus-ház kialakítására;

1735 – Szent György-templom felszentelése;

1741 – végleg leállt az építkezés; a városfal miatt létre jött a befejezett, de csonka állapot;

1784–86 – funkcióváltás, a gránátosok beköltözése, a Károly-kaszárnya kialakítása; a templom funkcióváltása és átalakítása;

1826–1884 – építkezés a városfalon kívül, szekerészek kaszárnyája;

1894 – a főváros tulajdonába került az épület;
1899 – funkcióváltás, átépítés (tervező: *Hegedűs Ármin* 1869–1945), a Központi Városháza beköltözése;

1918 – ún. pavilonszárnyak építése (tervező: *Balázs Ernő* 1856–1930);

1936–38 – az Orczy-ház bontása, a Madách-házak és a Madách tér kiépítése;³

1939–1940 – építészeti tervpályázat az új Központi Városháza kialakítására;⁴

1945 – háborús pusztítás, újjáépítés;

2006 – Budapest Szíve urbanisztikai tervpályázat;

2008 – építészeti tervpályázat az új Városháza tömb átalakítására;

2022 – tájépítészeti tervpályázat az ún. Városháza Park kialakítására.

A NAGYSZABÁSÚ BAROKK TERV ÉS ANNAK MEGVALÓSULÁSA

A sebesült katonáknak otthont adó intézmény létrehozásának, egy Invalidus-ház építésének gondolata a török kiűzése óta rendszeresen felbukkano kezdeményezés volt. Amikor az építés 1715-ben realizálódni látszott, a hatalmas együttesnek megfelelő helyszínt a város árpád-kori és későközépkori városfala közötti részén találták meg, részben akkor már a szerviták tulajdonában lévő területen. Az Újbécsnek nevezett városrészben ekkor még egy mecset kivételével nem álltak jelentősebb épületek, ezért lehetett itt elképzelni az Invalidus Palotát. Az ingatlanok megszerzése közel egy évtizeden át zajlott.⁵

A beépítetlen terület lehetséges telekosztását a mai Városház utca vonalán futó korábbi városfal iránya határozta meg, az újabb utakat erre a vonalra merőlegesen jelölték ki. Ez a hálózat a mai napig meghatározó a négyzetes épülettömb és a határoló utcák rendszerében. A munkák 1716-ban *Fortunato de Prati* (1680–1738) bécsi építész tervei alapján indultak meg.⁶ Látni kell, hogy a folytatásban *Anton Erhard Martinelli* által megálmodott együttes az adott korban egyedülálló léptéket képviselt. Magyarország terü-

tén csak katonai célú létesítmények – várak, városfalak – lehettek ebben az időben ilyen léptékűek. A nagyobb templomok, székesegyházak vagy kolostoregyüttesek, sőt, ekkori állapotában a királyi palota is kisebb méretű volt. A mai Budapest területén az Újépület (Neugebäude) a Lipótvárosban csak a 18. század utolsó évtizedeiben kezdett el épülni, a Lipótmezőn a Téboldya az 1860-as évek alkotása, az Országház a 20. század első éveire készült el. Az ipari forradalom építményei, a vasúti infrastruktúra létesítményei is csak ezt követően készültek el.

Az építkezés újabb terveit Anton Erhard Martinelli bécsi császári építőmester készítette el 1728-ra. Ez a terv egyfajta vezértervként tiszta képletet, egy határozott négyszögletes, részben háromemeletes, részben kétemeletes tömböt rajzolt ki. A város felé eső épületszárnyak közül a főtengetybe eső szárny egy, a teljes tömeget kitöltő templomtérnek – a Szent György-templomnak – adott helyet, amely apró, de a fő tömeg tetejére tűzött tornya révén fontos hangsúlyt is kapott (*1. kép*). Az épületegyüttes városképi megjelenésének értékeléséhez tekintetbe kell venni, hogy építése idején a környező város a mainál lényegesen alacsonyabb épületekből állt. A háromemeletes házak csak a 19. század derekán kezdtek megjelenni – az Invalidus-ház földszintje és három emelete ráadásul jóval magasabb is az átlagos lakóházakban megszokottaknál. A nagyméretű épületegyüttes és a környező város viszonyát jól illusztrálják az 1860-as években készített korai fotográfiák, amelyeken jól látható, ahogy a Károly-kaszárnya kimagaslik környezetéből, rátelepszik Pest városára (*2. kép*). Ezt a viszonyt ma már nem érzékeljük: idővel a környező város átépült, napjainkban öt-hat emeletes lakóházak veszik körbe a Városházát. Az Invalidus-ház tömbjével leginkább a szerviták Szent Anna temploma (1732) tartott léptéket, de itt, a Gránátos utca (mai Városház utca) mentén kert húzódott, a kolostor ezen az oldalon csak a Főpostával együtt, az 1870-es évek kezdetén épült meg.

Tudni kell, hogy az ambiciózus tervek csak részben készültek el (*1. vázlat*). „A 18. század első felében a felújított városfal még védelmezte a várost és érintetlenül fennállt. A pesti polgárokból álló városi tanács nagy gondot fordított arra, hogy megőrizze a városfal 'erődjellegét.' (...) A városfal, amely ekkor még teljes magasságában állt, az Invalidus ház kerítése lett.”⁷ A városfal bontására tehát eleinte nem került sor, így csupán a város belseje felé forduló épületszárnyak ké-

1. kép Anton Erhard Martinelli ideálterve 1739-ből az Invalidusok palotájára négy udvar köré szervezett nagyvonalú együttesként; Salomon Kleiner metszete. (Forrás: FSZEK, Budapest Gyűjtemény, ltsz.: bibFSZ01516455)

szültek el, a városfalhoz kiszolgáló épületek sora (kocsiszín, pékség stb.) tapadt. Ebben az időben a városfalnak ezen a szakaszán átjáró sem volt. Az 1784–1786-ból származó *Balla Antal* (1739–1815) féle térképen azonban Porta Nova megjelenéssel már új áttörések is láthatók, éppen a kaszárnya környezetében, ami azt jelzi, hogy a 18. század derekán a városfal védelmi jelentőségét elvesztette, ugyanakkor a város mindennapi működése szempontjából akadályt jelentett (*II. vázlat*). Ugyancsak látható a térképen a város északi irányú terjeszkedését előkészítő telekosztás, az Erzsébet tér körvonala, ami voltaképpen az 1805-ös *Hild János*-féle rendezési terv (1760-as évek–1811) előzményének is tekinthető. A terézvárosi oldalon azonban a fejlődés korábban megindult, Pest egyik legsűrűbben lakott szuburbijába voltaképpen a 18. század során alakult ki.

2. kép Pest látképe 1866 körül a környezetéből kimagasló Invalidus palotával. (Forrás: FSZEK, Budapest Gyűjtemény, ltsz.: AN055083)

I. vázlat A Martinelli féle ideálterv az árpád-kori és a későközépkori városfal között nem fért el. (A szerző vázlata az 1784-86. évi Balla Antal féle térképre vetítve)

II. vázlat Az Invalidusok palotájának megvalósult, csonka állapota. (A szerző vázlata az 1784-86. évi Balla Antal féle térképre vetítve)

A terület használatát azonban mindenekelőtt a városfalak előterében húzódó úthálózat adta: a mai Károly körút és a Múzeum körút az Országút nevet viselte, két meghatározó tere a Széna-piac tér (mai Kálvin tér) és a Káposzta-piac tér (a mai Deák tér) volt. Ezek a terek a mai napig egyfajta fókuszpontként őrzik Pest város városszerkezeti szimmetriájának nyomát. A szimmetria nem tökéletes, a mai Deák tér pozíciója némileg más helyzetet biztosított számára, mivel a Nagyhid utca (a mai Deák Ferenc utca) a hajóhid, a város átkelőhelye felé adott kapcsolatot, ami a Lánchíd

megépítéséig kiemelt, egyedi szerepet biztosított a terület számára. Érdemes tekintetbe venni, hogy az útvonalon az ország két része közötti áruforgalom jelentős hányada áthaladt.

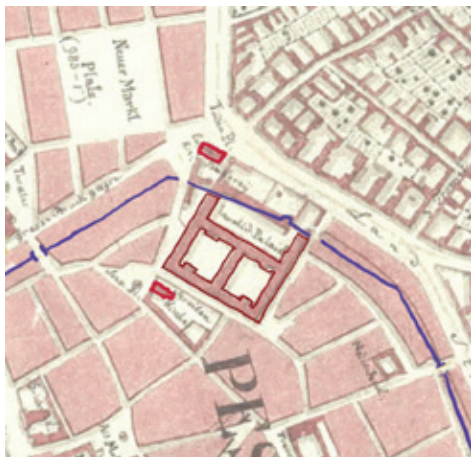
A REFORMKORI VÁROSÉPÍTÉS HATÁRAI

Martinelli nagyszabású terve tehát torzóban maradt. Az Invalidus-palota II. József (1741–1790) császár rendeletére 1784–1786 között kaszárnyává épült át, a templom terét födémekkel szintekre osztották. Idővel a katonai kincstár még a tulajdonában lévő terület egy részét is átengedte a templomépítéshez helyet kereső pesti evangélikus gyülekezetnek, akik megkezdték a templomból, paplaktól, iskolától álló evangélikus együttes, az Insula Lutherana kiépítését. A templom alapkölvetételére 1799-ben, felszentelésére 1811-ben került sor.⁸ Ebben az időben az evangélikus telkek közvetlenül határosak voltak a kaszárnya telkével, a mai Bárczy István utca nem létezett, a templom hátsó homlokzata a kaszárnya épületével ért volna össze – ha ez utóbbi elkészült volna (*III. vázlat*).

Már a 18. század végén – az 1790 körüli parcellázásokat követően – kiépültek a városfalra tapadó Deák Ferenc utca házai, a Deák teret határoló tömbök, köztük az Erzsébet tér körüli házak⁹. A városi téralkotás szempontjából kiemelkedően fontos ezek között a Kemnitzer-ház

3. kép A mai Deák tér képe 1895 körül a harmonikus beépítéssel és térsorral. (Forrás: Fortepan 82565/ Budapest Főváros Levéltára. Levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.08.040)

III. vázlat Az együttes a szervita templom és az evangélikus templom (a kialakuló Insula Lutherana) feltüntetésével. (A szerző vázlata az 1823. évi katonai áttekintő térképre vetítve)

IV. vázlat Az együttes a városegyesítés idején, a mai Bárczy István utca megnyitását és a városfal elbontását követően. (A szerző vázlata az 1872. évi városrendezési térképre vetítve)

(1792, 1822), amely az Erzsébet tér és a mai Bajcsy Zsilinszky út közötti tömb indítását alkotta, jól elhatárolva így az egyes tereket. Ez az épület és a teljes tömb a II. világháborút követően tűnt el – komoly hiányt hagyva maga után. Megépültek a terézvárosi oldal épületei is, a Gyertyánffy-ház (1815, a későbbi Anker-udvar) és az Orczy-ház (1795) a Király utca kapujában, tekintélyes térfalat alkotva a térsor sarkán. Elmondható, hogy ebben a kialakításban a városi terek együttese a legharmonikusabb képét mutatta (3. kép). A klasszicista épületek mind léptékükben, mind architektúrájukban a jelentőségüknek megfelelő hangsúllyal bírtak, a városi térsor elemeinek kapcsolata, feltárlása kiegyensúlyozott volt – mint azt a későbbi fényképek is mutatják.

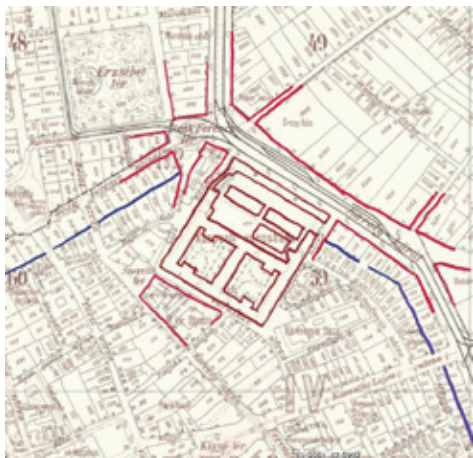
A Károly kaszánya területén átfutó városfal-szakasz bontásának pontos idejét nem ismerjük – pedig ennek a mozzanatnak a jelentősége mind a tömb épületegyüttese, mind a terület kapcsolatrendszere szempontjából érdeklődésre tart számot. Míg a városfal hosszában az elé építés vált általános gyakorlattá – ennek köszönhetően ismerhetjük a városfal megmaradt szakaszait –, a kaszánya tömbjében a városfal bontásra került. Ennek időpontját a kataszteri térképek alapján a Károly utca (a mai Bárczy István utca) megnyitásával – azaz az Insula Lutherana és a kaszánya tömbjének szétválasztásával – azonos időre, az 1864 körüli évekre tehetjük.¹⁰ (A tömb területére

első városfal 1996-os régészeti feltárása kapcsán ugyanakkor felvetődött annak lehetősége is, hogy a falnak és az itteni körbástyának a terepszint alatti bontása még az 1930-as években, az elektromos elosztó állomás – a mai Merlin színház – pinceépítése idején is folytatódott.)

A városfal bontását követően a Bárczy István utca kiszabályozásának kivételével nem lett volna akadálya az eredeti Martinelli-féle koncepció befejezésének, azonban 120 esztendő elteltével erre sem igény, sem szándék nem mutatkozott (IV. vázlat). A Károly körüti telekfronton ettől kezdve folytatódott a keretező épületszárny kiépítése, több részletben kétemeletes magassággal. Ez az épületszárny térfalat biztosított az Országút (Károly körút) felől, azonban semmilyen értelemben nem képviselte az eredeti barokk terv javaslatait, nagyvonalúságát. A II. világháborús károkat követően az emeleteket visszabontották. A földszintes „bazársor”, a főtengelyben nyitott Károly körüti kapubejárával méltatlan torzóként 2005-ig állt.

A VÁROSEGYESÍTÉST KÖVETŐ IDŐSZAK

Budapest 1873-as létrehozásának idejét követően többféle kísérlet zajlott egy új városháza létrehozására. A régi budai vagy pesti városháza mérete és elhelyezkedése okán alkalmatlan volt a fel-

V. vázlat Az együttes a századfordulót követően.
(A szerző vázlata az 1908. évi közigazgatási térképre vetítve)

adatra, az utóbbit Pest nagyléptékű átépítésének szándéka is bontásra ítélte. Szűkös mérete miatt nem adott megfelelő megoldást az Újvárosháza épülete sem – habár a mai napig ezt a *Steindl*-féle épületet tekinthetjük a kimondottan Budapest számára emelt reprezentatív hivatal és tanácsterem székhelyének.¹¹

A városháza elhelyezése kézenfekvő módjának tűnt, hogy a Károly-kaszárnya helyére költözzenek a Központi Városháza hivatali helyiségei, ami 1897-től meg is kezdődött. Hamarosan nyilvánvalóvá vált azonban, hogy ez az épület-együttes gyökeres átépítését teszi szükségessé. Kétségek fogalmazódtak meg az átépítés célszerűségével kapcsolatban: a szakma meghatározó

4. kép A Városháza Károly körüti homlokzata, 1931.
(Forrás: Fortepan 42387/MZSL Ofner Károly)

véleményformálói új helyszínt vagy új épületet javasoltak.¹² Mégis, 1901-re az oldalszárnyak teljes átépítésével – a járószintek egységesítése miatt a földemek átépítésével, új közlekedőmagok kialakításával – kialakult az új hivatal. A Károly körút felé eső udvaron több ütemben kisebb nagyobb raktárak, szertárépületek épültek, az egyik vásárcsarnokként is üzemelt.

Közismert, hogy a városegysítés és az I. világháború közötti időszakban a főváros soha nem látott léptékben fejlődött, a Fővárosi Közmunkák Tanácsa munkájának eredményeként elkészült az Andrássy út, a Nagykörút, három híd épült és a Belváros átépítésével döntő mértékű szerkezeti változásokra került sor. A Károly kaszárnya szűkebb környezetében meglévő városszövet mindenképpen lényegében változatlan maradt – azonban folyamatosan átépült és léptéket váltott. Az I. világháború kezdetének idejére a jellemző beépítés 5-6 emeletessé vált, mezzaninszintes kialakítással, karakteres – szerencsésebb vagy kedvezőtlenebb – építészeti megoldásokkal. A környező épületek közül ki kell emelni a Szervita tér remek városi házait, a Deák téren az Adria biztosító bérpalotáját és az Anker-ház épületét vagy a Károly körút újabb és újabb épületeit: bármennyire is eltérő minőséget képviselnek, ugyanannak a városfejlődési sodrásnak a termékei. Nem hagyható figyelmen kívül a földalatti vasút és a villamoshálózat egyre összetettebb csomópontjának kialakulása sem (*V. vázlat*).

Ebben a világvárosias, fejlődést mutató környezetben az egykori kaszárnyaépület hátsó, körüti homlokzata és az Orczy-ház egyre kopottabb képet mutatott (*4. kép*).

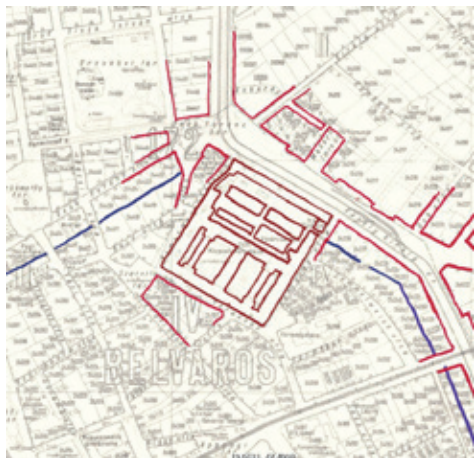
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT

Az I. világháborút követően a helyhiány mérséklése érdekében a fő udvarok megosztásával megépültek az ún. ideiglenes pavilonszárnyak, melyek immár több mint 100 éve állnak a helyükön. A Károly körút felőli oldalon további melléképületek készültek. Ez a térszerkezet már semmilyen formában nem képviselte a Martinelli-féle koncepciót.

Az 1930-as években a Károly körút túlsó oldalán került sor nagyléptékű átalakulásra, az Orczy-házat, a zsidónegyed kereskedelmi és kulturális központját 1936-ban elbontották. A város új sugárútjának terve, egy új nagytengely kiépítésének szándéka szerkezeti változásokat ígért, ennek megfelelően indításához meghatározó városképi jelentőségű építészeti együttes született

(VI. vázlat). A Fővárosi Közmunkák Tanácsa új székháza emeleteket átfogó kapumotívummal épült, a nagyobb kompozíció több, egymű architektúrával megépített lakóházzal egészült ki. A finoman historizáló téglarchitektúra, az egymásba kapcsolódó árkádok, a kapuzat előtere-ként kialakuló új tér (a mai Madách tér) *Wälder Gyula* (1884–1944) Madách-házait Budapest egyedülállóan nagyszerű építészeti együttesévé teszi.¹³ Igaz, annak fényében, hogy a sugárút sohasem készült el – valamint figyelembe véve éppen indításának szervesen megválasztott pozícióját – a kapumotívumot akár feleslegesen bombasztikusnak is tekinthetjük. A Madách tér kialakítása, egy új kapcsolati tengely a téregyüttes képletét új tényezőkkel egészítette ki, melynek azonban semmi geometriai vagy kompozíciós kapcsolata nem adódott a Városháza egyszerű architektúrájához kéteemeletes Károly körüti szárnyával. A városi együttes ilyen új felállása tette először kézzelfoghatóvá azt, hogy a Városháza a város legértékesebb terei felé hátsó homlokzatával, gazdasági udvarával fordul, míg a főhomlokzat, a főbejáratok egy szűk belvárosi utcára nyílnak. Az épület környezetéből semmilyen módon nem tud kitűnni. Budapestnek az 1900-as évek kezdete, a pesti régi városháza elbontása óta nem volt Városháza tere.

Az adott körülmények között – a világháború közvetlen előestéjén – talán meglepő módon a Székesfőváros a Központi Városháza gyökeres átépítését vette fontolóra, amelynek érdekében nagyszabású építészeti tervpályázatot írt ki. „1939. április hó 12-én Szendy Károly, Budapest polgármestere előterjesztést tett a főváros törvényhatósági bizottságának 'A Központi Városháza kibővítése és üzemi székházak építése' ügyében. Az előterjesztés szerint a szükséges bővítést a Központi Városházának a Városház utca és a Károly király útig terjedő telkén kell megépíteni, a Városház utcai műemléknek nyilvánított épületrész és a kápolnaszárnny meghagyásával, az összes többi építmény elbontásával. A városházi hivatalok szükséges bővítésén felül itt kell elhelyezni a Vízművek, az Elektromos Művek és a Gázművek új székházát. Az új építkezés által az akkori városházának mintegy 1400 helyiséggel szemben közel 2600 helyiséget magában foglaló épülethegyes létesülne. A megmaradó műemlék jellegű részeknek 188 ezer m³-ével szemben az emelendő új épületek 560 ezer m³-t tennének ki, ebből a közigazgatásra körülbelül 390 ezer m³, az Elektromos Művek, a Vízművek és a Gázművek székházaira körülbelül 170 ezer m³ jutna.

VI. vázlat Az együttes a világvárosias kiépülést követően a Madách-házakkal és a Madách térrel. (A szerző vázlata az 1937. évi közigazgatási térképre vetítve)

*Az előterjesztés a meglévő épület rossz állapotával, a már fennálló helyiséghiánnyal, a közigazgatás növekvő igényeivel indokolja a javaslatot. A művek székházainak itteni elhelyezése a központi és az üzemi igazgatás együttműködését könnyítené meg. A városrendezési-építészeti indokolás kiemeli, hogy 'az új építkezés révén tervezett Madách sugárút lezárása a városrendezési követelményeknek megfelelően megoldható.'*¹⁴ A Károly király úti alacsony épületek helyébe 36,50 méter – a Madách-házakénak megfelelő – párkánymagasságú épületrész kerülne. Mód lenne a Városházát körülvevő keskeny utcák kiszélesítésére, ezáltal a belváros forgalmi viszonyainak megjavítására. Az előterjesztés szerint „az épülő palota a megmaradó régi résszel külsőleg is összhangzas, nemes egyszerűségű épülettömb lenne”.¹⁵

„A tervek beadási határideje 1940. január 12-e volt. (...) A két első díjat Kertész K. Róbert és Weichinger Károly terve, valamint vitéz Martsekényi Imre terve kapta. Közülük a Kertész-Weichinger terv messze színvonalasabb volt. (5. kép) (...) A két második díjas terv közül Lauber László az egész pályázatnak ténylegesen a legkiválóbb, korszerű felfogású megoldása. Az általa tervezett városház-épületen dekoratív hozzátételek nélkül a jó arányú, egymással harmonikus tömegek játéka dominál. Kialakítása – a zsűri értékelése szerint is – azt a törekvést mutatja, hogy az elrendezés

5. kép Az 1941-es Központi Városháza pályázat egyik I. díjas terve, Kertész K. Róbert és Weichinger Károly munkája. (Forrás: FSZEK, Budapest Gyűjtemény, ltsz.: 020037)

egyszerű és világos legyen. Már annak idején, a pályázat megismerésekor is az egyik legjobb, a környezethez legjobban illeszkedő tervnek tartottam. (...) A pályaműveket még egyszer áttekintve és színvonalukat értékelve mégse sajnáljuk, hogy egyikük se valósult meg. A pályázat – egészében – inkább reprezentálásra beállított 19. századi, mintsem a meglévő értékeket tiszteletben tartó, azokat érvényesíteni kívánó 20. századi városrendezési felfogást tükröz. Maga az a körülmény, hogy a kiírás a régi városházának csak a Városház utcai reprezentatív szárnyát tekinti megtartandó műemléknek, és az egész telekkomplexumot – udvarok kihagyásával – beépítésre szánja, arra vezetett volna, hogy tovább zsúfolódik a budapesti városmag amúgy is túl sűrű, levegőtlen beépítése.”¹⁶

A tervek valamelyikének megvalósítását, bármiféle nagyszabású építkezést a világháború nyilvánvalóan lehetetlenné tette. Mégis, ez a pályázat Budapest története, sőt a magyar építészettörténet szempontjából kiemelkedően fontos, mert dokumentálja azt a gondolati teret, amelyhez ebben az időben a szakma egy egyedülálló középület tervezése esetén fordult.

Városépítési és városépítészeti szempontból ugyanakkor arra kell figyelni, hogy ezek a tervek egyértelműen arra tesznek javaslatot, hogy a Városháza fő bejárata, fő nézete, fő hangsúlya a Deák tér és a Madách tér felől adódjék. A mai Bajcsy Zsilinszky út tengelyében a tervek többsége kb. 60 méter magas tornyot kíván telepíteni

– akár annak árán is, hogy ezzel a Pollack-féle evangélikus templomot mintegy előlépcsővé degradálja. A tömeg tagolása és a térrendszer gazdagítása érdekében több terv hátrahúzott bejáratot vagy cour d'honneur alkalmaz – anélkül, hogy azt tudatosan kapcsolná a Madách-házak kompozíciójához. Mai ismereteinkkel tudjuk, hogy a Madách sugárút és az Új Központi Városháza megépítése esetén a terek torkolatában egy újabb nehezen kezelhető városépítészeti és közlekedési csomópontunk lenne...

A II. világháború pusztítása ismert, ugyanakkor látni kell, hogy a Károly körüti szárny nem pusztult el teljesen, az még a háborút követően is használatban volt (6. kép). Az emeleti szakaszokat viszonylag korán, a földszinti „bazársort” 2005-ben bontották el. A hátsó udvar épületeinek bontására 1997–2000-ben került sor.

Az 1950-es évek során eltűnt a Bajcsy Zsilinszky út páros oldalának induló házszora – a Kemnitzer-ház és a Marokkó udvar –, az Erzsébet tér parkjának csonkításával megjelent a MÁVAUT-buszpályaudvar, előterében a főváros legnagyobb gépkocsiparkolójával. Ez a mozzanat a térszerkezet végzetes szétzilálásának kezdete.

A KÖZELMÚLT PÁLYÁZATAI, TERVEI

Az 1990-es évek elején az önkormányzati rendszer újjáépülését követően ismét felmerült a Városháza fejlesztésének – átépítésének, bővítésének – kérdése. Ezzel egyidőben a környezet átépülése kapcsán is születtek döntések, amelyek a korábbi terveket felülírták, egyes adottságokat véglegesítettek. Ilyennek tekinthetők mindenekelezt:

- a Madách sugárút gondolatának elvetése, a nyomvonal elépítése, a Madách sétány gondolatának rögzítése – 1993-tól;
- a Nemzeti Színház elhelyezési majd építészeti pályázata (1997). Ennek alapján a pályázat nyertese, *Bán Ferenc* (1940-) elkészíthette a színház terveit a Bajcsy Zsilinszky út és az Erzsébet tér közötti területre, ami a térsor tagolását, a sugárút térfalának helyreállítását ígérte;
- a Nemzeti Színház megkezdett építkezésének felhagyása, az alagsori szerkezetek felhasználásával az ún. Gödör szórakozóhely kialakítása (Firka Stúdió, s73, 2002), a térfal helyreállításának elvetése;
- a Károly körút megújítása (Város-Teampannon, 2010) a Budapest Szíve program alapvetései mentén, a közterületi minőség

jelentős javításával, határozott tájépítészeti és urbanisztikai karakterrel.

Az eltelt évtizedek során három pályázat és több döntéselőkészítő munka foglalkozott a Városháza tömb fejlesztésével. Összegezve elmondható, hogy ezek a munkák az ismételt útkeresést szolgálták, aminek az eredménye mára egy olyan jövőkép megfogalmazása lett, ami a tömb városszerkezeti kapcsolatrendszerét döntően át fogja formálni: véglegesíteni fogja a főépület domináns Károly körüti irányultságát.

Ennek az útkeresésnek a legátfogóbb – mert egyszerre urbanisztikai és építészeti léptékű – pályázata a 2005-2006-ban lefolytatott Budapest Szíve pályázat volt (Kiíró: Budapest Főváros Önkormányzata, Demszky Gábor főpolgármester) „A pályázat átfogó célja Budapest belvárosi magjának revitalizációja elsősorban a Belváros közterületi rendszerének megújításával, az újra definiált „jó helyek” hálózatának segítségével. E rendszerbe kell illeszkedjen a Károly körút Erzsébet tértől az Astoria csomópontig terjedő szakasza, mint kiemelt közterületi rendszer, amelynek alapvetően forgalomcsillapított kialakítására kell törekedni. E kiemelt térsorozathoz kell illeszkedjen a Városháza óriástömbje, főként közösségi és kulturális funkciójú térrendszere. Fenti feladatba ágyazottan kell javaslatot tenni a Városháza mindmáig befejezetlen épületegyüttesének kiépítésére.”¹⁷ Az ötletpályázat tehát általánosságban kereste a Belváros térségének közterületi fejlesztéséhez szükséges megoldásokat – projektálva, hogy azt elsősorban a gyalogos kapcsolati rendszer megújításával, hálózatának fejlesztésével kívánatos biztosítani. Hangsúlyosan útkereső törekvésnek tekinthető ez az időszak a közúti forgalomcsillapítás kérdéseiben is. Elmondható, hogy ez a gondolat az adott pillanatban minden szempontból releváns városfejlesztési eszköz kidolgozását segítette elő: az elkövetkező években a Budapest Szíve program jelentős mértékben bővítette és javította a belvárosi gyalogoshálózatot.

A pályaművek többféle – néha egész szokatlan – javaslatot adtak a gyalogoshálózat fejlesztésére, a városháza tömb környezetéhez illesztésre, a feltárás kapcsolatrendszerére. Azok a pályázatok tunktek sikeresebbnek, amelyek térfalat adtak a Károly körút felől, de eközben építészeti eszközökkel annak átjárhatóságát, a tömbbelső megközelítését, a gyalogos forgalom „filtrációját” biztosították. Ilyen megoldást mutat az I. díjas pályamű (Teampannon – Koszori Lajos, Golda János, Mohácsi Sándor, Madzin Attila terve), amely

6. kép A Városháza tömbje a II. világháborút követően. (Forrás: FSZEK, Budapest Gyűjtemény, ltsz.: 081160)

a tömb Deák tér felőli sarkának áttörését követően egy transzparens, de egyre sűrűbbé váló épületszárnnyal határolja a tömböt (7. kép). „A tömb beépítésének alapelve a barokk szerkesztésű építészeti együttes (a jelenlegi Városháza) „kisugárzása” és a „modern, értékálló térképzés” közötti egyensúlykeresés. Hangsúlyos eszköze a tágon értelmezett transzparencia, amely a körút felől az átláthatóságot és a zárást egyszerre biztosítja. Tömegkompozíciójánál törekszik a tömb térfalainak környezetbe illeszkedő, karakteres, határozott érzékeltetésére. A térfalat alkotó épület alsó szintjein tagolt, többszintes, fedett fórum kialakítására tesz javaslatot, amelyhez nyitott városi térként nagyvonalú rendezvényter kapcsolódik. Az így létrejövő összetett térrendszer a nagyvárosi közösség sokrétű kapcsolatának funkcionális értelmezése – érzékeny, multifunkcionális városi tér; a találkozások foglalatosa.”¹⁸

7. kép A 2007-es Budapest Szíve pályázat győztes terve – TEAMPANNON. (Forrás: BFÖ FPH)

A 2006-os ötletpályázatot követően 2008-ban már építészeti tervpályázat kiírására került sor, Budapest Szíve – Városháza Fórum címmel, kimondottan a Városháza tömb kialakításának kérdésében. (Kiíró: Budapest Főváros Önkormányzata, Demszky Gábor főpolgármester) „A tervezési feladat második szintjét a Városháza környezetének városépítészeti megfogalmazása jelenti. A tervezési terület határain belüli terület városépítészeti, közlekedésfejlesztési, és egyéb fejlesztési kapcsolatait kell kidolgozni, különös tekintettel a Deák Ferenc térről, valamint a Madách térről való aktív kapcsolat megteremtésére. A tervezési feladat olyan összetett térszervezési-teralakítási feladat, amelynek eredményeként – a Deák tér körzetében, a Városháza telek és közvetlen környezete konszolidálásával – egy nagyvonalú XXI. századi térstruktúra jön létre a Belváros északkeleti kapujaként.”¹⁹

A pályázat lebonyolítása – több meghatározó szereplőt technikai okokból kizártak – és eredménye több szempontból súlyos kritikát kapott. Ennek ellenére az I. díjas tervező, Erick van Egeraat (1956-) holland építész tervezési szerződéshez jutott és a pályázati terv alapján elkészíthette az együttes engedélyezési terveit (8. kép). A nyertes megoldás újabb, extravagánsnak mondható javaslatot adott a tömbhatár áttört kiépítésére és a tömbbelső gyalogos használatára. A Bíráló Bizottság álláspontja szerint „Budapestnek szüksége van szimbolikus, landmark szerű épületekre, amelyre az üzleti hasznosítási projektnél sokkal inkább ad alkalmat egy közfunkció, különösképpen egy ilyen egyedi közfunkció, mint a Városháza. A pályázatok a tér és az építéset, az

8. kép A 2008-as Budapest Szíve, Városháza pályázat győztes terve (módosított változat) – Eric van Egeraat. (Forrás: BFÖ FPH)

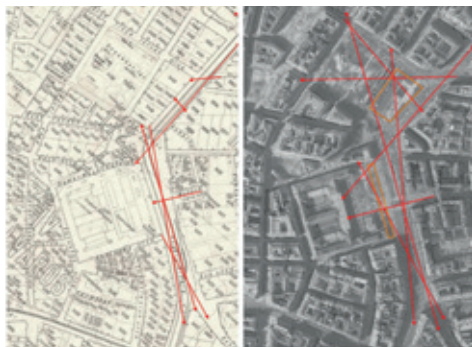
anyagok és formák igényes kialakításával európai színvonalú megoldásokat hoztak. Budapest Szíve a Városháza Fórum köz- és üzleti funkcióival, azok nyitottságával tudja szervező erejét kifejteni. Egyértelmű megerősítést nyert, hogy a 'nyitott városháza' a hivatal új épületbe helyezésével és a régi épülettel való kapcsolatával biztosítható, ennek megvalósítása kívánatos.”²⁰ A pályázatok között szerepeltek olyan megoldások is, amelyek a műemlék együttes fokozottabb visszabontásával lazították volna a térhasználatot. A pályázatok tapasztalatai alapján széleskörű sajtóvita, közéleti vita alakult ki. Határozott kritika is született ebben az időben a beépítési képlet elutasítására: „...nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy a Városháza Fórum és az ideiglenes városháza park kapcsán többször előjött már az a vélemény, ha a Károly körüti bazársor egyszer már kinkeservvel kibontott, meglazított tömbje városi SZABAD TÉR, a VÁROS TERE maradna, mindenféle térfal építése nélkül. A közvélemény sajtotban is hallatszó része is ezt a megoldást preferálná. A városháza barokk szárnyai ölelnék szívükre a szabad teret, mégsem zárnák azt egy nyomasztó tömbbe. Ilyen tere ugyanis nincs a városnak, a fővárosi ünnepeken a városvezetés a Kossuth téren reprezentál, sok nyári fesztivál nem találja meg azt a városi teret, ahol kiteljesedhetne, ezért jobbára a nagy parkjainkat terheli meg nem engedhető mértékben. Térképzés egy térfaló térfallal? Már csak azért sem nagyon érhető ez a térfal építő építészeti program, mivel a fővárosnak egyáltalán nincs pénze e projekt megvalósítására...”²¹ Valóban, a tervek elkészültek, megvalósításukra azonban nem került sor.

A Városháza tömbjének tervezése ezt követően szerényebb célkitűzésekkel folytatódott. Több kisebb tanulmányterv készült²², amelyek a Károly körüti térfal kiépítésének elhagyására tettek javaslatot. A Városháza korszerűsítése – Megvalósíthatósági Tanulmány című munka 2016-ban az Óbuda Group gondozásában készült el.²³ A rendkívül részletes, használati módra, tartószerkezeti és gépészeti rendszerekre kitérő munka több változatban vizsgálja a jövőbeni hasznosítás lehetőségeit. A javaslatok között a műemléki épületrészek kibontása, a későbbi rátétek – így az ideiglenes pavilonszárnyak – eltávolítása, a tömegek korrekciója szerepel. A Károly körüti szárnyak visszaépítését a munka kerüli, a közút felől megnyitott terület minden további kiépítés nélkül az együttes fő megközelítési irányává válik. A javaslatok kitérnek a földszinti helyiségek megnyitására, a város felé nyitott

kereskedelmi hasznosítás lehetőségére. Az átfogó tanulmány feltételezte a 10–12 évig tartó felújítási-átalakítási munkák mielőbbi megindítását, erre azonban szintén nem került sor.

A Károly körüti térfal beépítésének kérdése az ezt követő időszakban, 2020 során, még többször felmerült, azonban érdemi programra nem válhatott. Elmondható tehát, hogy a korábban nyilvánvalónak tűnő beépítési lehetőséggel a továbbiakban semmilyen formában nem számolhattunk (VII. vázlat).

A következő lényeges alkotófolyamat már a fenti alaphelyzet elfogadásával kezdődött meg, bár a kiírásban említésre kerül a Károly körút hosszú távú beépítésének lehetősége is. A 2022-ben lebonyolított „Városháza Park térépítészeti tervpályázata” (Kiíró: Budapest Főváros Önkormányzata, Karácsony Gergely főpolgármester) a Keresztszárnny és a körút közötti teljes területre tájépítészeti beavatkozásokkal számolt. Az ún. Nyílt Városháza program keretében javaslatokat kért a pályázóktól az épületszárnyak földszinti területeinek hasznosítására. Adottságnak kellett tekinteni az elektromoskapcsoló épületét, az ún. Merlin épületet. „A pályázat célja Budapest szívében, a Városháza udvarán olyan karakteres városi közösségi tér, park létrehozása, amely a jövőben a főváros reprezentatív rendezvénytereként, közösségi fórumaként, pihenőkertjeként működhet. A terület megújítása, revitalizációja a védelem alatt álló épületek, köztéri elemek, természeti környezet értékeinek megőrzését is szolgálja, és példát mutat a klímaváltozás hatásaihoz alkalmazkodó közterületfejlesztéseknek. A pályázat során az Ajánlatkérő megoldásokat vár a tervezési területen az egyes területrészek optimális hasznosítására, a közpark környezetrendezésének magas színvonalú, egységes tájépítészeti koncepció alapján megvalósuló reprezentatív kialakítására. (...) A pályázat célja, hogy a Városháza tömbjének területén olyan városi park és köztéregyüttes alakuljon ki, ami egyszerre biztosít zöldfelületet és új, attraktív városi teret a polgárok számára, amely megadja Budapest régóta hiányzó „Városháza terének” a 21. században értelmezhető funkcióit és reflektál a klímavédelem okozta hosszútávú hatásokra. (...) Cél a park köztér-együttesének magas színvonalú városépítészeti és tájépítészeti kialakítása, egy reprezentatív, zöldfelületekben gazdag városi tér létrehozása.”²⁴ Figyelemre méltó, hogy a szakmai közgondolkodásban ekkor jelenik meg definitív módon a környezettudatos gondolkodás követelménye.

VII. vázlat Átláthatóság a térfalak között a téregyüttes 1937-es állapotában és ma – az elvesztett térfalak miatt nehéz a terek értelmezése, az orientáció, feloldódott a városiasság legfőbb alapeleme, a tér és az utca. (Forrás: BFÖ FPH)

A pályázat fő kérdése továbbra is a környező városi szövettel való kapcsolatrendszer kialakítása maradt, azonban ez immár nem tartalmazott lényeges morfológiai elemeket, tömegkompozíciókat, városépítési formai elemeket. Az I. díjas pályamű (LÉPTÉKTERV – Szakács Barnabás, sporaarchitects – Hatvani Ádám) karakteres, egyszerű motívummal rendezte be a helyszínt (9. kép). „(...) a területen kijelölt kör alakú zöldfelület az udvar területét meghatározó módon tagolja, megengedve a kialakuló téregységek differenciált használatát, a térrendszer szerkezeti kapcsolatainak működését. A kör motívumának megjelenése jól szolgálja a „központi hely” a „központ” megjelölését. Egy gesztus jellemzi,

9. kép A 2022-es Városháza Park pályázat győztes terve – LÉPTÉKTERV, sporaarchitects. (Forrás: BFÖ FPH)

egyenmő a terv - Budapest új főterének egyértelmű karaktert ad. A kör alakú liget ugyanakkor szellemesen foglalja magába a meglévő fasorokat, a városfal történeti maradványait. Pereme fantáziadúsan van összerakva, sokféle funkció található rajta, virágkiültetés, vízmedence is megjelenik. Tudatosan alakítja ki a Károly körút peremének lezárását, az evangélikus templom hátfalának takarását. (...) Funkcionális javaslatok, elemzése az összetett térrendszer sokoldalú használatának lehetőségét mutatják. Kedvező a nagy központi gyepfelület megnyitása a mindennapi használat számára (...)”²⁵ A pályamű értékelése is egyetelműen utal arra, hogy a városépítészeti kérdés tájépítészeti eszközök használatára korlátozódik. A tervezési folyamat megindítása a közeljövőben várható.

ÖSSZEGZÉS

A pesti Invalidus-palota – később Károly-kaszárnya, majd Központi Városháza – hatalmas, szinte megvalósíthatatlan koncepció alapján kezdett épülni. Az épületegyüttes és a környező város-szövet elemei nagy tehetetlenségű rendszernek bizonyultak, amelyek építése, átalakítása rendkívül lassan, nagy költséggel képes csak követni a funkcionális követelmények változásából vagy a város fejlődéséből fakadó kihívásokat. Ennek eredményeként azt láthatjuk, hogy a terület fejlesztésére kidolgozott tervek megvalósulása mindig késésben van, az újabb használat és az újabb követelmények nem egyszer feleslegessé is teszik egy-egy korábbi koncepció megvalósulását.

A hely történetének áttekintésével bepillantást kaphattunk arról, hogy a nagy együttes változatlansága ellenére is újabb és újabb városi kapcsolatszerkezeteket tart igényt. Azok a fejlesztések, amelyek ezt a tömb léptékében kívánták megvalósítani, nem tudtak megvalósulni. A legújabb javaslat, a térépítészeti beavatkozásokon alapuló koncepció fogja megmutatni, hogy a kisebb léptékű eszközök alkalmasak-e a hely újra értelmezésére. Csak remélni lehet, hogy Budapest egyik legexponáltabb műemlékvédelmi kérdése, a történeti épületegyüttes és a történeti város kapcsolatának problémája sikeresen megoldható lesz.

HIVATKOZÁSOK

Bardóczi 2008

Bardóczi Sándor: A 22-es csapdája. *Építészfórum* 2008.11.04. – A 22-es csapdája (epiteszforum.hu) (Utolsó letöltés 2024. július 11-én)

BFÖ FPH

Budapest Főváros Önkormányzata, Főpolgármesteri Hivatal

Bor 2009

Bor Ferenc: *Budapest V. Városháza u. 9–11. Tudományos dokumentáció és helyiségekönyv*. Kézirat. Budapest, 2009.

FSZEK

Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár

Gryllus 1986

Gryllus Vilmos: *Budapest, Deák téri evangélikus templom*. Tájak, korok, múzeumok 236. Budapest, 1986.

Hidvégi 2021

Hidvégi Violetta: Lipótváros, a megtervezett város. *Tanulmányok Budapest múltjából* 46 (2021) 37-70.

Írásné 2017

Írásné Melis Katalin: Történeti, régészeti adatok a pesti középkori városfal kutatásához. *Tanulmányok Budapest múltjából* 42 (2017) 197-208.

Kelényi 2005

Kelényi György: *A királyi udvar építkezései Pest-Budán a XVIII. században. Hatalom és reprezentáció; a hivatalos építészet formaváltozásai*. Budapest, 2005.

Paár 2020

Paár Eszter Szilvia: *Wälder Gyula*. Budapest, 2020.

Preisich 1997

Preisich Gábor: A budapesti Városháza kibővítésének tervpályázata 1940-ben. *Budapesti Negyed* 18-19 (1997 tél – 1998 tavasz) 48-68.

Román 1997

Román András: Madách Imre, avagy egy sugárút tragédiája. *Budapesti Negyed* 18-19 (1997 tél – 1998 tavasz) 69-82.

Schoen 1930

Schoen Arnold: *A budapesti Központi Városháza*. Budapest, 1930.

Schoen 1960

Schoen Arnold: Prati kamarai építész-mérnök Budán. *Művészettörténeti Értesítő* 9 (1960) 1:29-35.

Sisa 1983

Sisa József: A pesti Új Városháza. *Ars Hungarica* 11 (1983) 2:251-268.

JEGYZETEK

1. Szerb Antal: Budapesti kalauz Marslakók számára. Budapest, 1935. 5.
2. Schoen 1930; Kelényi 2005 19.
3. Román 1997 74-75.
4. Preisich 1997 59.
5. Bor 2009 6-8.
6. Schoen 1960 30.
7. Írásné 2017 223-224.
8. Gryllus 1986
9. Hidvégi 2021 43.
10. Bor 2009 25.
11. Sisa 1983

12. Bor 2009 28-30.
13. Paár 2020 233-238.
14. Preisich 1997 48.
15. Preisich 1997 48-50.
16. Preisich 1997 66.
17. „Budapest Szíve” építészeti és városépítészeti ötletpályázat. Pályázati kiírás. Budapest, 2005.
18. „Budapest Szíve” építészeti és városépítészeti ötletpályázat. Zárójelentés. Budapest, 2006.
19. „Budapest Szíve – Városháza Fórum” építészeti tervpályázat. Pályázati kiírás. Budapest, 2008.
20. „Budapest Szíve – Városháza Fórum” építészeti tervpályázat. Zárójelentés. Budapest, 2008.
21. Bardóczi 2008
22. Budapest Főváros Várostervezési Kft., 2012, 2013.
23. A Főpolgármesteri Hivatal épületének tervezett teljes rekonstrukciójára és energetikai korszerűsítésére vonatkozó Megvalósíthatósági Tanulmány – Óbuda Group, Budapest, 2016.
24. A Városháza Park térépítészeti tervpályázata. Pályázati kiírás. Budapest, 2021.
25. A Városháza Park térépítészeti tervpályázata. Zárójelentés. Budapest, 2022.

IGYEKEZTÜNK LÁTHATATLANOK MARADNI SZUBJEKTÍV BESZÁMOLÓ A RÉGI BUDAI VÁROSHÁZA HELYREÁLLÍTÁSÁRÓL

„Körül a várbeli utcákat is örökös szöke előkelő bánatba burkolja a lemenő nap. Uram, ne csapkodjon úgy a turistacipővel, legyen szíves. Az ablakok mögött öreg komornyikok emlékeznek Ferenc József vadászataira.”¹

A régi budai városháza Magyarország egyik kiemelt műemléke.² Jelentőségét nem csupán az adja, hogy a 150 éves török uralom végétől, 1688-tól egészen a 19. század végéig a város előjárósága működött itt, hanem építéstörténetének időbeli és térbeli rétegzettsége miatt is egyedülálló. A 13-14. századtól kezdődő építkezések több polgári épülethől álló konglomerátumát a 18. század egyes építési periódusai alakították a mai egységes, barokk architektúrát tükröző, reprezentatív épületté. Az épület átvészelte a 20. század viharait, ám a II. világháborúban jelentős károkat szenvedett, melynek nyomai az épületben ma is olvashatók. 2014 és 2018 között építészektől és szakági tervezőktől álló csapatot³ veztettem, munkánk során megterveztük, majd a kivitelezés folyamatát végigkísérve lényegében helyiségről helyiségre finomítottuk az épület műemléki rekonstrukcióját, modernizációját és bővítését. A tét nyilvánvaló volt: a jelentős, és a következő évtizedeket meghatározó megújítással nem csak azt szerettük volna elérni, hogy ne sérüljenek a történeti rétegek, de valamiképp értelmezzük is azokat, azon a szinten és azzal a felké-

szültséggel, amiképp ez a kortól, az építés körülményeitől és képességeinktől elvárható.

Az épület történetének tudományos igényű ismertetése meghaladja jelen írás kereteit, mégis nagyon röviden szükségesnek érzem felvázolni azt, legfőképp azért, hogy érthető legyen e műemlék speciális jellege: az időbeli és térbeli sűrűsége, az egyes periódusok és épületrészek alakulásának egymásra hatása. A barokk városháza helyén a középkorban valószínűsíthetően öt kisebb telek, illetve ház állhatott, ezek fragmentumait a mai épület pincéi és földszinti falai őrzik.⁴ Az egykori középkori házak telkeinek együttesét a 150 éves török hódoltság után szinte közvetlenül, 1688-ban jelölte ki Buda városa.⁵ A ház 18. századi építéstörténete számos periódusból áll, ezek közül kiemelendő a *Venerio Ceresola* (1640–1714) császári építőmester vezette, 1688–1691 között elvégzett helyreállítás, amely a középkori épületmaradványokat tette elsősorban használhatóvá.⁶ 1702 és 1710 között *Hölbling János* (1660–1736) kőművesmester vezetésével került sor az épület teljes megújítására.⁷ Végül, 1770–1771-ben *Matthäus Nepauer* (1719–1792), Buda egyik legjelentősebb barokk építőmestere irányította a máig meghatározó kiépítést: ekkor készült el az egységes – a középkori maradványokat is egységbe foglaló – barokk homlokzat a sarkokélyekkel, ekkor vált teljes egészében kétszintessé az épület, épült meg a reprezentatív barokk fölépcsőház és jött létre a kétudvaros belső térstruktúra a földszinten és az emeleten végigfutó körfolyosóval.⁸ Buda, Pest és Óbuda egyesítésével, 1873-ban megszűnt a budai tanács, a 19. század végén elemi leányiskolát és fiú rajztanodát is elhelyeztek az épületben, majd a kerületi előjáróságnak adott helyet.⁹ A II. világháborúban az épület – ahogy Budapest, és azon belül a budai Vár különösen – súlyos károkat szenvedett: az Úri utcai sarok és a Szentháromság utcai szárny középső része szinte a földszint feletti boltozatokig leomlott, a tetőtérben a fedélszéknek több mint a fele elpusztult (1. kép).

1. kép A bombatalálatot kapott Városháza, 1945.
(Forrás: BTM, Kiscelli Múzeum, Fényképgyűjtemény, ltsz. F.66.1247)

A helyreállításra 1949 és 1952 között került sor *Meczner Lajos* (1890–1962) tervei alapján. Az emelet felett felülbordás vasbeton födémet építettek, valamint új kétállószerkes tetőszaka-szokkal egészítették ki az elpusztult részeket.

A 2014–2018 közötti tervezés és felújítás tudományos hátterét régészeti és művészettörténeti kutatás biztosította, amely kiterjedt mind a forrásfeltárára, mind a helyszíni régészeti vizsgálatokra és falkutatásra¹⁰ (2. kép).

E nagyszabású feltárási munka számos tekintetben árnyalta az épülettel kapcsolatos korábbi adatokat és ismereteket, főleg a – teljesség igényével – szinte kibogozhatatlan építési periodizáció pontos határait, időbeli és térbeli kiterjedését, az egész épület kollázs-jellegének építéstörténetét. Minderre támaszkodva építészeti munkánk három jól elkülöníthető és beazonosítható feladatból állt: műemléki rekonstrukciót hajtottunk végre; a 21. század igényeinek megfelelően modernizáltuk az egyes tereket ellátó rendszereket; bővítettük az épületet olyan terek beltérbe vonásával, amelyek azelőtt külső (udvarok) vagy használat nélküli terek voltak (padlástér). E három, eltérő építészeti stratégia persze számos ponton összefonódott, át-meg áthatották egymást, mégis, elméleti értelemben, és a műemlékmegújítási gyakorlatot tekintve is, más és más megközelítést igényeltek. Olyan kutatás alapú tervezésről volt tehát szó, amelyben a kutatást csak részben az előkészítő régészeti és művészettörténeti munka jelentette, legalább annyira meghatározó volt a 19. századtól folyamatosan alakuló, változó, napjainkban is különösen izgalmas építészelméleti és műemlékvédelem-elméleti kérdések, valamint gyakorlatok feltárása, értékelése és alkalmazása.

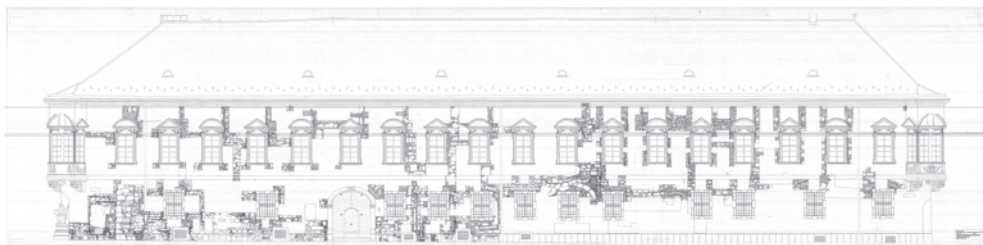
Összefoglalóban e folyamat néhány aspektusát mutatom be, kitérve azokra az elméleti és építészeti-műemléki stratégiákra, dilemmákra, melyek a műemlékvédelem általános elveinek

vagy éppen egyes kiemelkedő kortárs példák tanulságainak tükrében értékelendők, s melyek meghatározó elméleti bázisát képezték munkánkban. Műemléki rekonstrukció, modernizáció és a bővítés hármass feladatának eltérő stratégiáira, azok elméleti és gyakorlati kontextusára fókuszálok tehát tanulmányomban.

A REKONSTRUKCIÓ: A MÚLT ÉRTELMEZÉSE A JELEN FELŐL

A kutatási eredmények és az épület megújításának átfogó volta lehetővé tette a műemléki értelemben vett rekonstrukció néhány aspektusának újraértékelését. A számos részletkérdés mellett két stratégia kiemelése indokolt: a barokk homlokzat műemléki helyreállításának dilemmái és azoknak a középkori eredetű részleteknek a bemutatása, amelyek afféle „*inflexió pontokként*” mutatnak rá a különböző építési periódusok közötti határokat, azok átfedéseire.

De melyek azok a főbb elméleti konstrukciók, amelyek tükrében érdemes vizsgálni a régi budai városháza megújításának műemléki rekonstrukciós vetületeit? *Alois Riegl* (1858–1905) tanulmánya a modern műemlékkultuszról a műemléki értékek különféle kategóriáinak megkülönböztetésére tett javaslatot, így történeti értékről, művészeti értékről, régiség értékről és használati értékről is értekezett, amelyek részben a műemlékkultusz kialakulásának korszakához kötődő jellegzetes megközelítések voltak, részben olyan értékfogalmak, amelyek egyszerre jelentettek fogalmi kapaszkodót a budai városháza esetében is.¹¹ A 20. századi nagy műemléki karták, különösen a Velencei Karta „*dogmatikusan*” határozta meg a műemlékrekonstrukciós elveket, amely törekvés a modernista hagyományokból logikusan következhetett.¹² A modern műemlékrekonstrukciók szép példáit eredményező fő elve

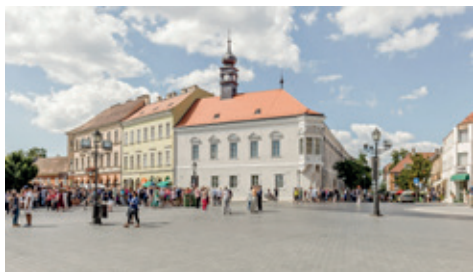
2. kép A Szentháromság utcai homlokzat kutatási rajza, 2015. (Kutató: Mentényi Klára, Simon Anna, Szentesi Edit; Felmérő: Kocsis Andrea, Komor Tünde, Lantos Sára, Pisch Ildikó, Simon Anna; Rajzoló: Simon Anna)

3. kép A régi Városháza, 1900. (Forrás: Fortepan/
Budapest Főváros Levéltára/Klősz György fényképei;
levéltári jelzet: HU.BFL.XV.19.d.1.07.008)

a kiegészítések egyértelmű megkülönböztetésének előírása volt (azok harmonikus illeszkedése mellett). Zsembery Ákos doktori értekezésében az értékhierarchia felállítását látja célszerűnek az általa vizsgált romok, azaz az ún. „holt műemlékek” rekonstrukciója esetében.¹³ Ami azonban lényegesebb, hogy tudományos és társadalmi-politikai indíttatású rekonstrukciót különböztet meg, amelyek legitimációja külön-külön nem vonható kétségbe, ugyanakkor kibékítésük a rekonstrukció alapvető feladata – lenne, teszem hozzá mai fejleményeinket látva. Az elvek érvényessége persze nem változott, mégis, a 21. században, híján már a kartákba, elvekbe és dogmákba vetett hit korábbi magabiztosságának, felértékelődött az épületről épületre vizsgálандó egyedi stratégiák érvényessége és indokoltsága. Persze a tét és az egyéni felelősség is megnőtt mindezzel.

A régi budai városháza homlokzatának és tornyának műemléki rekonstrukcióját a 19. század neves magyar fényképésze, Klősz György

4. kép Homlokzat a Szentháromság tér felől, 2018.
(Fotó: Danyi Balázs)

(1844–1913) kiválóan megmaradt fényképe segítette (3. kép).

Noha a fénykép nem a homlokzat építésének korát – a 18. századi megjelenéséről dokumentum nem maradt fenn –, hanem a 19. század végi állapotot mutatja, mégis az épület külső architektúrájának legkésőbbi, bizonyosra vehető részleteiről tanúskodik, figyelmen kívül hagyva így a 20. századi, főként a II. világháború után végzett átalakításokat. Hogy a rekonstrukció során tehát a Nepauer tervezte állapotig nem nyúlhattunk vissza, azt a dokumentumok hiányosságán túl a II. világháború pusztításai okozták, amelyek során az 1945-ös ostrom különösen komoly épületkárokat okozott. E pusztításnak köztudott folyománya lett a háború utáni épületkutatások fellendülése is, hiszen a barokk vagy historizáló homlokzatok mögül számos esetben a keletkezett sérülések következtében bukkantak elő az addig nem ismert középkori rétegek, és a háború utáni rekonstrukciók fókuszába ezért kerülhetett a korai állapot: emiatt érezzük ma a budavári polgárváros középkori atmoszféráját az utcákon sétálva.

Szemben az egykori városháza épületének II. világháború utáni, valamint az 1970-es évek kisé elnagyolt homlokzati felújításával, Klősz fényképének részleteire ránagyítva hajszálpontosan rekonstruálható volt a homlokzat tagolása, a barokk korra jellemző hóbörcsös vakolat és a simított tagozatok kettőssége, geometriája, faktúrája, illetve a torony rézlemezburkolatának sűrű osztása, de még a toronyóra számlapja is. Noha bizonyosan nem mindig, de a 19. század második felében úgy nézett ki az épület, ahogyan az általunk elvégzett felújítást követően (4. kép). A homlokzat új, 21. századi elemekkel is gazdagodott. A megújítás során megnyitott régi-új második kapualj a 19. században létező, de később el-falazott átjáró helyére került. Ezen kívül két új személybejárat kialakítása is szükségessé vált, melyeket korábban létező ajtónyílások helyén, meglévő ablakparapetek kibontásával hoztunk létre, azonban keretezésükkel nyilvánvalóvá akartuk tenni eredetüket: kökeretek helyett vastag acéllemez béléteket kaptak, mintegy érzékel-tetve a homlokzatba történő bevágás kortárs gesztusát. Az egyik ajtót középkori kapuáthajtó helyén nyitottuk, így annak egykori – a falkutatás eredményeképpen a mögöttes kötődésekből azonosítható – ívét vakolatarchitektúrával jelöltük ki (5. kép). Ezzel a gesztussal követtük az 1945 utáni helyreállítások elvét.

A középkori házak integrációjából majd bővítésből létrejött épület-konglomerátum 18. száza-

di barokk homlokzatának stílusegységét rekonstruálni beláthatatlanul egyszerűbb feladat volt, mint láttatni engedni azokat a részleteket, amelyek a stílusegység megbontása nélkül a középkori periódusok szinte kibogozhatatlan szálainak egy-egy elemét teszik érzékelhetővé. Nem könnyű dilemma előtt álltunk, hiszen a kibontott állapottal a falkutatások révén szembesülve lényegében az egész épület egyetlen hatalmas preparátumként állt előttünk, megannyi szépséges részlettel. A kutatókkal közösen végül bemutatásra kiválasztott részletek az épület történetisége szempontjából kiemelkedő és épen megmaradtakra szorítkoztak, amelyek értelmezése – minimális információ közlésével – bárki számára elérhető. A homlokzaton a 17. századi házsarkot, az egyik földszinti helyiségben a középkori homlokzati ablakot, a folyosón a szintén középkori kapuáthajtó maradványát mutattuk be, de a bemutatás módjával – kutatóablakszerű, szabályos kontúrú határokkal – tudatosan utaltunk a kifejezetten didaktikus szándékú beavatkozásokra, falszövet-kipreparálásokra. Ugyanezt a célt szolgálja az a két üvegfüdém, mely egykori pincei romtöredékekben mutatja meg az épület még régebbi rétegeinek csaknem végtelen, azaz a teljes telket behálózó gazdagságát.

A homlokzati rekonstrukció anyagi valóságában – azaz a homlokzat külső rétegében – új, csupán az ablakok kevés helyen történeti szerkezetű, többségében a II. világháború utáni kökerei bírnak történeti értékkel. A belső terekben feltárt és bemutatott középkori töredékek esetében a helyzet fordított: az új vakolatok megszakadásainál a történeti falszövegek didaktikus, manifest-jellegű felmutatásaira törekedtünk. Mind e külső és belső beavatkozások tiszteletben tartják a Velencei Karta alapelveit, ugyanakkor mindkettő a megújításban résztvevők döntésein, értelmezésén alapult.

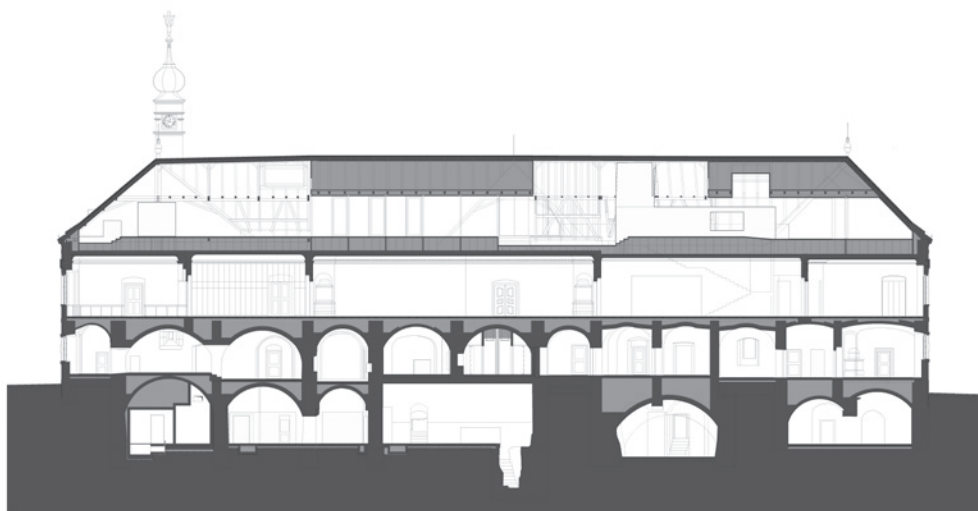
A MODERNIZÁCIÓ: AZ ÉLETTARTAM-PARADOXON

A *Rem Koolhaas* (1944-) kurátori koncepciója során megvalósuló 2014-es Velencei Építészeti Biennálé fő kiállítása (*Elements of Architecture*)¹⁴ pontosan hívta fel a figyelmet az építészeti elemek időbeli genealógiájára, megváltozott szerepükre, rohamosan csökkenő élettartamukra, és az ebből származó feszültségekre.¹⁵ A gyorsuló módon fejlődő technológiák miatt az épület szerelt jellegű építészeti, gépészeti és elektromos rendszereinek mérete, kiterjedése, s főképp összetett-

5. kép Új bejárat és az egykori kapualj megidézése a homlokzaton, 2018. (Fotó: Danyi Balázs)

ségük folyamatosan növekszik. Amivel akár csak néhány évtizede sem kellett egy műemlékhelyreállítás során szembenézni, az ma meghatározó szemponttá vált: a funkcionális igényekből fakadóan mindezen rendszerek jelentős volumenét kell elhelyezni olyan épületekben is, amelyek korábbi periódusaiban ilyesmire nem volt szükség. Nem kis feszültségről van szó, s nem csupán a berendezések helyigénye vagy a műemléki értékek fizikai védelme miatt, hanem a szerkezetek radikális élettartam-különbsége okán is. Egyrészt a történeti épületek általában hatalmas tartalékokkal rendelkeznek (szellemi és fizikai értelemben egyaránt), így például a boltozatok feltöltése, a nagy szerkezeti vastagságok eleve lehetővé teszik olyan installációk elrejtését, amelyekre az eredeti építési korokban nyilvánvalóan nem gondolhattak. Másrészt azonban az élettartam-különbség sokkal élesebben érinti a műemlékhelyreállítás tartósságának, érvényességének elméleti problémáit is, hiszen a beépített, elrejtett, majd tartós anyagokkal (pl. padlóburkolatokkal) takart installációk rövid élettartama a műemléképületek felújítási ciklusait minden eddiginél jelentősebben befolyásolja majd.

6. kép Hosszmetszet

Folyamatosan azzal az ellentmondással dolgoztunk, hogy bizonyos értelemben láthatatlaná tegyük saját munkánkat, azaz mindazon be-
leépítéseket, amelyeket a gépészeti installációk, szerkezetek elhelyezése, vagy az udvarok lefedése elkerülhetlenné tett. Ahhoz, hogy az étterem konyhája, az emeleti vizesblokkok és a teljes házat kiszolgáló gépészeti terek, a lift és a gépészeti akna helyet kapjon az épületben, az Uri utcai épületrész udvari szárnyát – az udvar felőli falát leszámítva – újraépítettük, tetőszintjét kétszintessé alakítottuk. E műemléki értéket, a többszöri átépítés és a jelentős 1945 utáni beavatkozás miatt lényegében nem hordozó épületszárny „feláldozásával” az épület egyéb, értékesebb részeit mentesítettük e szükséges funkciók okozta sérülésektől. Így koncentráltan és rejtetten tudtunk a gépészeti és kiszolgáló egységeknek helyet biztosítani, még ha mindez hosszú és bonyolult nyomvonalak kiépítését is tette szükségessé. A tetőtérben a megmaradt barokk kötőgerendák és a földem közötti zóna alkalmas volt arra, hogy a teljes tetőtér és az emelet gépészeti rendszerek elemeit ott vezessük, így a barokk terek sorából álló emeleti zónát tehermentesítettük azoktól. A földszinten és a pincei terekben pedig a feltöltésekbe, padlóba rejtett csatornákat alakítottunk ki (6. kép). A modernizáció tehát olyan megoldások sorát indokolta, amelyek alkalmával régi vagy éppen új felületek, szerkezetek mögé rejtettük a korszerű

használat elengedhetetlen attribútumaiként tekintendő gépészeti és elektromos vezetékeket. A műemléki épület és ezen installációs szerkezetek közötti élettartam-különbség a 21. századi műemlékfelújítások általában is nagy paradoxona, amelyet teljességgel feloldanunk talán már nem is lehetséges.

Könnyebb helyzetben voltunk azokban az esetekben, melyeket típusmegoldásként alkalmaztunk, amikor nagyméretű, kortárs egyedi bútorokat és falburkolatokat hoztunk létre részben vagy egészében a technikai installációk elrejtésére. Az így létrejött belsőépítészeti elemek anélkül tudták akár a pincei terekben, akár a tetőtérben magukba fogadni a gépészeti, elektromos vezetékeket és berendezéseket, hogy a történeti szerkezetekbe be kellett volna avatkoznunk, de ami főbb: az élettartam-paradoxon nem merült fel problémaként, hiszen a belsőépítészeti karakterű elemek szellemi és fizikai értelmű lecserélhetősége, várható élettartama is azonos a beljük helyezett vagy mögéjük rejtett szerkezetekével (7. kép).

A funkcióból (azaz a használati értékből) fakadó modernizáció egyre fokozódó feszültséget kelt és új szempontok beemelését indokolja a műemlékvédelem gyakorlatába. A gyorsan avuló berendezések, szerkezetek elbonthatósága kézenfekvő, de nem minden esetben megoldható alapelv, ezért a tartós, a műemlék karakteréhez igazodó anyagok beépítésekor is azok élettart-

tam-csökkenésével kell számolni (az alattuk vagy mögöttük elhelyezett installációk gyorsabb avulása miatt).

A BŐVÍTÉS: ÚJ TÉRI RÉTEGEK A TÖRTÉNETI SZÖVETEN

A műemlék épületek bővítése első elgondolásra talán egyszerűbb kérdésnek tűnik, hiszen jól ismert elvek, mint például új és régi elválasztása, kontrasztja, vagy a műemléki értéket nem képviselő – a történeti szerkezetek sérelmével nem járó –, utólagos szerkezetek visszabontásának lehetősége jól ismert peremfeltételeket biztosít a beavatkozásokhoz. A régi budai városháza esetében két eltérő karakterű bővítést kellett megoldanunk: az udvarok lefedését, és a tetőtér beépítését, megközelítését.

Az elvek és elméleti megközelítések helyett műemléki rekonstrukciók hosszú sora kínálkozott mintául,¹⁶ miközben a megoldásokat kerestük. Előképkül azt a berlini példát választottuk, amely mind kulturális, eszmei, mind anyagi minőségében kimagasló referenciának tekinthető. A *Friedrich August Stüler* (1800–1865) által tervezett Neues Museum rekonstrukciójának tervezési és építési folyamata a megbízás kezdetétől 12 évig tartott. *David Chipperfield* (1953-) brit építész perfekcionizmusa mellett az alapos előkészítés, a megelőző társadalmi és szakmai viták sokasága kellett ahhoz, hogy ez az építészeti, de tágabb értelemben kulturális csúcsteljesítménynek is mondható mű létrejöhessen. „Az épülethez, mint egy régészeti tárgyhoz közeledtem, mint egy sérült ógorög vázához vagy római szoborhoz, melynek hiányoznak részei”¹⁷ – fogalmazott az építész, s valóban, egyszerre került sor a jelentős háborús sérüléseket szenvedett épület megújítására, Stüler épületének rekonstrukciójára, egyben magának az épület-történetnek a megőrzésére is: a háborús pusztítás, de a korábbi átalakítások nyomai is láthatók maradtak, ugyanúgy védelem alá estek, mint az eredeti épület maga. A klasszikus műemléki elvek szerinti rekonstrukció, az implantáció-szerű kortárs kiegészítések, vagy a Stüler-féle architektúra finom átirataként megfogalmazott új hozzáépítések szoros egymásmellettiége megnyugtatóan harmonikus és egymást erősítő rétegei a megújult tereknek. A berlini múzeum spekulatív megfontolásai mellett érzeki, anyagi valóságának megtapasztalása jelentette számunkra a legfőbb inspirációt a régi budai városháza megújításának tervezésekor.

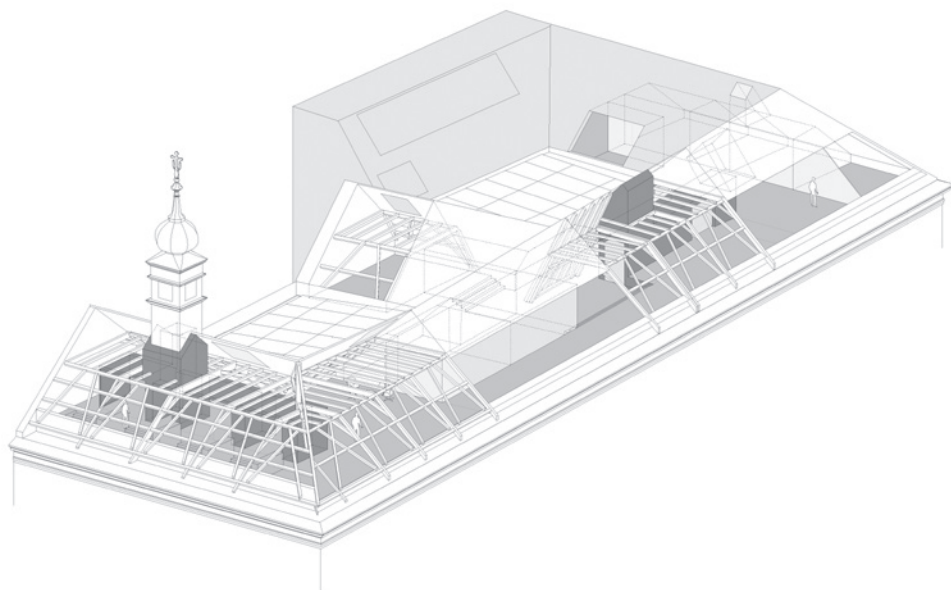

7. kép A pincébe levezető új lépcső és a háttérben az egyik technikai installációk elrejtésére szolgáló belsőépítészeti elem, 2018. (Fotó: Danyi Balázs)

Történeti épületek korábban nyitott udvarait üvegtetővel lefedni egy sor műszaki és elméleti problémát von maga után. A lefedés-konceptciónk alapállása az volt, hogy az udvarszerűség érzete megmaradjon és az üvegtető karaktere minél inkább egynemű lehessen (8. kép). Egyértelműen pozitív hozadéka volt e beltérbe vonásnak a nyugati udvar térbeli kiteljesedése, ahol a beüvegezett árkádos nyílásokat kibonthattuk, s így elő tudott állni az a történeti állapot, amikor nyitott kerengőként használták az udvart körülvevő folyosót. Az udvari párkányokra olyan, az üvegszerkezeteket tartó acélgerendák támaszkodnak, amelyek síkjában szabályozható, fehér vászonlamellák biztosítják egyrészt az árnyékolást, másrészt az elérni kívánt egyneműséget, míg az egyedi acélgerendák lefelé fordított U-alakú „vályúja” a tér világítását rejt el úgy, hogy az nappal szinte egyáltalán ne látszódjon. Fontos szempont

8. kép Az egykori belső udvart lefedő üvegtető, 2018. (Fotó: Danyi Balázs)

9. kép A tetőtérbeépítés axonometriája

volt, hogy a párkányok fölé kerülő új szerkezet minden funkcionális igényt magába integráljon, egységes és neutrális kortárs elemként „lebegjen” a történeti szerkezetek felett.

A másik kulcskérdés a tetőtér beépítésének önmagában is paradox dilemmája volt: a mindig is használaton kívüli padlásra korábban szűk feljáró vezetett. Minthogy a fedélszék nagyobbik fele a második világháborúban bombatalálat következtében elpusztult, a három megmaradt eredeti fedélszék-szakasz között szükségképp valami újat kellett létrehoznunk. A háború erőteljes rombolása különös módon nem gyengítette, hanem erősítette az épület több száz év alatt kialakult kollázsszerűségét. Az akkor megsemmisült 300 éves vörösfenyő tetőszerkezet-elemek természetszerűleg nem pótolhatók, helyüket újabb – immáron kortárs – réteg tölthette ki. Nem csupán azért választottuk a tetőszerkezet régi és új részeinek didaktikus megkülönböztetését, az új tetőszakaszoknak a régi geometriának megfelelő, de tömör maketteként való megfogalmazását, mert így lehetővé vált a tetőtérbe elhelyezendő kutatócellák, teraszok, bevilágító kürtők kialakítása és számos gépészeti installáció elrejtése. Olyan 1:1 léptékű „*fedélszék-rész-maketteket*” hoztunk létre, amelyek geometriája követi a barokk szakaszok tetősíkja és torokgerendája által kijelölt kontúrokat, ugyanakkor

egyértelműen elválnak a történeti részekről és semleges kialakításukkal kiemelik azok szépségét (9. kép). A tetőszinten sétálva így nagyobb belmagasságú, nyitott, látszó faszervezetű barokk terek és alacsonyabb belmagasságú, homogén, új terek váltakoznak. A tetőben alkalmazott, kollázsszerűséghez vezető megoldás közelálló – az épület bármely pontján megfigyelhető – az építési periódusok bonyolult térbeliségéből fakadó inhomogenitáshoz is.

Egyszerre az is megvalósult, hogy az épület történetének szerves, látható és olvasható részévé vált maga a rombolás is, azaz a II. világháborús pusztítás lenyomata is. A belső tetőfelületeken nagyméretű sík üvegfelületek, és az új tetőszakaszokba vágott bevilágító kürtők, teraszok jelennek meg. A tetőtérbe vezető egykori szűk padláslépcső a megfelelő megközelítésre alkalmatlan volt. Bárhogy is nyúltunk a lépcső kérdéséhez, az az emeleti szinten is megjelenő, jelentős beavatkozáshoz vezetett. A megoldást az egykori padlásfeljáró analógiája jelentette, amelyet egy vastag falon belül, abba rejtve alakítottak ki elődeink. Ennek elbontásával új „vastag falat” építettünk az udvari folyosó és a homlokzati helyiség közé, amelynek átvágásával e két tér egybenyílhatott, s innen indítottuk az új, tetőtérbe vezető lépcsőt. Ennek az átvágásnak a gesztusa

lényegében „lehozza” a tetőtérből az emeletre az ott megjelenő kortárs kiegészítést, s fordítva, a lépcső a tetőtérben zárt „dobozként” jelenik meg; az emeletről induló lépcsőn felfelé haladva hirtelen kitágul a tér, és a dobozon kialakított ablakon keresztül a tetőtéri fények szivárognak le a lépcső terébe.

Az épületben megvalósított bővítési stratégiák egyben beavatkozásunk meghatározó elemei. A hozzátétel kontrasztja, didaktikus megkülönböztetése kétségtelenül jól ismert megoldások, ahogy a sérülések, háborús pusztítások, azaz a hiányok kifejezése is számos II. világháború utáni vagy kortárs előkép inspiráló sajátja.

ÖSSZEGZÉS

Egy épület védetségének ténye, annak szintje, és az abból következő műemlékvédelmi felfogások is mindig a korszellem által befolyásoltak, a különböző korok folyamatosan változó értékelfogásának is függvényei. A műemlékvédelem feladata ezért nem lehet más, mint a későbbi korok számára az anyagi valóság minél teljesebb megőrzése.¹⁸ Ezt azonban épp az adott korra jellemző tendenciák, így a napjaink erős politikai-társadalmi elvárásai által támogatott¹⁹ rekonstrukciós törekvések is devalválják, az Alois Riegl-féle régiségértékre alapuló mai fogalmi megközelítéseink óhatatlan relativizálódásával. Tágabban értelmezve mindez nem csupán a műemlékvédelem, hanem az emlékezetfogalom időbeni alakulásával is összefügg. *Pierre Nora* (1931-) szerint „az emlékezhelyek azért létezhetnek, mert az emlékezetnek nincs már valódi közege”, s hatványozottan így van ez több száz éves műemléképületek esetében.²⁰ *Jan Assmann* (1938-2024) ugyanakkor kommunikatív és kulturális emlékezet fogalmi tisztázása során hívja fel a figyelmet arra, hogy a kommunikatív emlékezet a múlt felé haladva folyamatosan „alakul át” kulturális emlékezetté, a kettő határán lévő átmeneti állapotot „*sodródó hasadéknak*” nevezve.²¹ De az emlékezetfogalom folyamatos alakulása összefügg azzal is, hogy a műemlékekkel való viszonyunk is folyamatos mozgásban van. A 20. század deklarált elveinek, kartáinak magabiztossága elillanni látszik, dilemmáinkkal magunkra maradtunk: az eseti döntések felelőssége is. Épületről épületre, részletről részletre kell olyan stratégiákat kialakítanunk, amelyek átmenekítik a jövőnek ezeket az emlékeket, de amelyek hitelessé teszik a kortárs beavatkozásainkat is.

A régi budai városháza négy évig tartó, lassan hat esztendeje elkészült megújítása során szinte valamennyi, az elmúlt évszázadban elméletben és gyakorlatban felmerült műemlékvédelmi doktrínát mérlegre kellett tennünk. Az épület történetének levéltári és helyszíni kutatása mellett a kíváncsatos módszertanra irányuló előzetes minta- és útkereséseink is az építészeti tervezés részévé váltak. Ez a metodikára irányuló kutatás pedig éppúgy táplálkozott az intézményes műemlékvédelem deklarált elveiből, mind a kimagasló rekonstrukciós gyakorlatok elemzéséből. Az építészeti koncepciót, melyet – az épület bonyolultságát tekintve – lényegében helyiségről helyiségre kellett kialakítanunk, alapvetően határozta meg e három forrásból táplálkozó kutatás eredménye, integrációja.

A régi budai városháza eddigi élettartamának 1%-át sem teszi ki a megújítás négy esztendeje. A ház egyes falai már a 13. században is álltak, és megszámlálhatatlan, a korábbi periódusaival finoman szólva nagyvonalúan bántó építési korszak során épült meg ez a nagyszerű kollázs, melyben az idő és a terek egymásra halmozva és egymásra utalva kapaszkodnak össze, szinte szétválaszthatatlanul. Hamar, már a tervezés elején fel kellett adni azokat az ambícióinkat, hogy homogén, egységes beavatkozások sorával oldjuk meg a nem ritkán lehetetlennek tűnő feladatokat. Mindig csak addig jutottunk, amíg az épület „engedte”. Minél hosszabb egy épület építéstörténete, minél több réteg kapaszkodik egymásba tereiben és szerkezeteiben, annál inkább indokolt lehet, hogy a megújítás stratégiája inhomogén jellegű legyen, ami nem összemosza a történeti kollázs karakterét, hanem erősíti, sőt kibővíti azt. A régi kollázst az új kollázs, azaz az eltérő karakterű, identitású beavatkozások módszereivel folytattuk: ahol kellett rekonstruáltunk, volt, ahol stílizáltunk, bizonyos helyeken pedig a kortárs kiegészítés kontrasztjára építettünk, a legtöbb helyen pedig igyekeztünk láthatatlanok maradni.

HIVATKOZÁSOK

Assmann 2013

Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet: írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 2013.

B. Juhász – Lángi 2015

B. Juhász Györgyi – Lángi József: *Budai városháza*. (Budapest I. Szentháromság utca 2. – Tárnok utca 28- - Úri utca 21.) Műemléki tudományos doku-

- mentáció V. Festőrestaurátori kutatás. Kézirat. Budapest, 2015.
- Bor 2015
- Bor Ferenc: *Budai városháza. (Budapest I. Szentháromság utca 2. – Tárnok utca 28- - Uri utca 21.) Műemléki tudományos dokumentáció VII. Helyreállítási javaslat.* Kézirat. Budapest, 2015.
- BTM
- Budapest Történeti Múzeum
- Cabello – Mentényi – Simon 2015
- Cabello, Juan - Mentényi Klára - Simon Anna: *Budai városháza. (Budapest I. Szentháromság utca 2. – Tárnok utca 28- - Uri utca 21.) Műemléki tudományos dokumentáció VI. Építéskutatás. Falkutatás, régészeti módszerű építéskutatás.* Kézirat. Budapest, 2015.
- Fejérdy 2011
- Karták könyve.* Szerk.: Dr. Fejérdy Tamás. Budapest, 2011. - <http://www.charta-von-venedig.de> (Utolsó megtekintés: 2024. június 10.)
- Furrer 2005
- Furrer, Bernhard: Műemlék és kultúrtáj. Üzenet vagy látvány? A fikció vonzereje. *Műemlékvédelem* 49 (2005) 6:357–367.
- Gerő 1951
- Gerő László: *A budai vár helyreállítása.* Budapest, 1951.
- Gy. Balogh 2022
- Gyetzvainé Balogh Ágnes: Itáliai és német építőmesterek tevékenysége a budai polgárvárosban a török kiűzése után. *Építés-Építészettudomány* 50 (2022) 3-4:233-251.
- Gy. Balogh 2002
- Gyetzvainé Balogh Ágnes: *Nöbauer Mátyás élete és munkássága.* Doktori disszertáció. Budapest, 2002.
- Horler et al. 1955
- Budapest műemlékei I.* Írta: Horler Miklós és mások; szerk.: Dercsényi Dezső. Budapest, 1955.
- Koolhaas 2014
- Koolhaas, Rem: *Elements: A Series of 15 Books Accompanying the Exhibition Elements of Architecture at the 2014 Venice Architecture Biennale.* Marsilio, 2014.
- Kóródy 2016
- Kóródy Anna Nóra: Pros and cons. Professional and social reception of reconstructions in Hungary. *Építés- Építészettudomány* 44 (2016) 3-4:339–408.
- N. Czaga 1984
- N. Czaga Viktória: Adalékok a volt budai városháza épületének történetéhez. *Műemlékvédelem* 28 (1984) 3:196-207.
- Moos 1999
- von Moos, Stanislaus: *Venturi, Rauch and Scott Brown and Associates: Buildings and Projects, 1986–1997.* New York, 1999.
- Nagy 1971
- Nagy Lajos: Adatok a budai városháza építésének történetéhez. *Budapest Régiségei* 22 (1971) 351-364.
- Nerdinger 2010
- Geschichte der Rekonstruktion - Konstruktion der Geschichte.* Ed.: Nerdinger, Winfried. München, 2010.
- Nora 2009
- Nora, Pierre: *Emlékezet és történelem között: válogatott tanulmányok.* Vál., szerk.: K. Horváth Zsolt. Budapest, 2009.
- OMA 2014
- OMA: Venice Biennale 2014: Elements of Architecture. <https://www.oma.com/projects/elements-of-architecture> (Utolsó megtekintés: 2024. június 11.)
- Riegl 1998
- Riegl, Alois: A modern műemlékkultusz lényege és kialakítása. In: Alois Riegl: *Művészettörténeti tanulmányok.* Vál. és utószó: Beke László. Budapest, 1999.
- Nys – Reichert 2009
- A conversation between Wolfgang Wolters and David Chipperfield. Treppenhalle. The Neues Museum, 17 Sep. 2008. In: *Neues Museum Berlin.* Ed.: Nys, Rik – Reichert, Martin. Köln, 2009. 229.
- Simon 2016
- Simon Anna: *Budai városháza. (Budapest I. Szentháromság utca 2. – Tárnok utca 28- - Uri utca 21.) Havi jelentések és összesítő jelentés kivitelezés közbeni kutatói megfigyelésről.* Kézirat. Budapest, 2016.
- Szabó 2010
- Szabó Levente: Preparált építészet – Kritikai gondolatok a budapesti Rácz-fürdő épületéről. *Régi-új Magyar Építőművészet* 2010 6:11–17.
- Szentesi 2010
- Szentesi Edit: A régi budai városháza épülete, Collegium Budapest (korábban MTA Nyelvtudományi Intézet), 1014 Budapest, Szentháromság utca 2. – Tárnok utca 28. – Uri utca 21., In: *Épített örökség a magyar tudomány szolgálatában.* Szerk.: Papp Gábor György. Budapest, 2010. 83–87.
- Szentesi 2015
- Szentesi Edit: *Budai városháza. (Budapest I. Szentháromság utca 2. – Tárnok utca 28- - Uri utca 21.) Műemléki tudományos dokumentáció III. Források.* Kézirat. Budapest, 2015.
- Szentesi – Tóth 2015a
- Szentesi Edit – Tóth Timea: *Budai városháza. (Budapest I. Szentháromság utca 2. – Tárnok utca 28- - Uri utca 21.) Műemléki tudományos dokumentáció II. Helyszínrajzok, tervek, ábrázolások, archív képek.* Kézirat. Budapest, 2015.
- Szentesi – Tóth 2015b
- Szentesi Edit – Tóth Timea: *Budai városháza. (Budapest I. Szentháromság utca 2. – Tárnok utca 28- - Uri utca 21.) Műemléki tudományos dokumentáció IV. Építéstörténet.* Kézirat. Budapest, 2015.
- Tóth – Bor 2015
- Tóth Timea – Bor Ferenc: *Budai városháza. (Budapest I. Szentháromság utca 2. – Tárnok utca 28- - Uri utca 21.) Műemléki tudományos dokumentáció I. Épületleírás, értékleltár.* Kézirat. Budapest, 2015.

Végh 2006 és 2008

Végh András: Buda város középkori helyrajza. I–II. kötet. *Monumenta Historica Budapestinensia* XV–XVI. Budapest, 2006. és 2008.

Végh 2015

Végh András: *Ásatási dokumentáció*. Kézirat. Budapest, 2015.

Zsembery 2009

Zsembery Ákos: *Középkori építészeti emlékek védelme (Módszertani javaslat holt műemlékek bemutatásának kritikai elemzéséhez)*. Doktori disszertáció. Budapest 2009.

JEGYZETEK

1. Szerb Antal: Budapesti kalauz Marslakók számára. Budapest, 1935. 9.
2. Horler 1955 462-468.
3. Generáltervező: Hetedik Műterem Kft., felelős tervező: Szabó Levente DLA, építész tervezők: Alkér Katalin DLA, Bartha András DLA, Biri Balázs, Terbe Rita DLA, Tolnai Zsolt.
4. Végh 2006 71-72.; Végh 2015
5. Nagy 1971 351.
6. Gy. Balogh 2022 239.
7. Nagy 1971 351-364., Gy. Balogh 2022 242.
8. Horler 1955 463. és Gy. Balogh 2002., Gy. Balogh 2022 246.
9. N. Czaga 1984
10. Végh 2015; Tóth-Bor 2015; Cabello-Mentényi-Simon 2015; Bor 2015; Simon 2015; Szentesi-Tóth 2015a; Szentesi-Tóth 2015b; Szentesi 2015; B. Juhász-Lángi 2015.
11. Riegl 1998
12. A Velencei Karta magyar fordítását lásd: Fejérdy 2011, valamint „VELENCEI CHARTA” (icomos.hu)
13. Zsembery 2009
14. Koolhaas 2014
15. <https://www.oma.com/projects/elements-of-architecture> (utolsó megtekintés: 2024. június 11.)
16. Nerdinger 2010
17. Nys – Reichert 2009 229.
18. Furrer 2005 357-367.
19. Kóródy 2016 339–408.
20. Nora 2009
21. Assmann 2013

A SZÉCHENYI LÁNCHÍD MŰEMLÉKI FELÚJÍTÁSA A 2020-AS ÉVEK ELEJÉN

„LÁNCID. Talán először öt méltóztassuk. Budapest a nagy hidak városa.
A Lánchidat a mult század elején építették, sok évtizeden át,
őszinte kollektív lelkesedéssel.”¹

BEVEZETŐ

(Erő Zoltán)

Ha felmerül a kérdés, hogy melyik műemlékünk szimbolizálja legjobban Magyarországot, melyik jelképezi legjobban a magyar kultúrát, gondolkodás nélkül rávágom, hogy a Széchenyi lánchíd. Ha ma valaki megkérdezi, melyik az elmúlt évek legszebb helyreállítása Budapesten, gondolkodás nélkül rávágom, hogy a Lánchíd felújítása.

A Lánchíd a legösszetettebb módon képviseli a magyar történelmet (1. kép).

Létrehozása a legnagyobb magyar, *Széchenyi István* (1791–1860) vizionárius álmaihoz köthe-

1. kép Sterio Károly: Széchenyi István a Lánchíd építésénél, 1847-ben. (Forrás: MNM, Történelmi Képcsarnok, Grafikai Gyűjtemény, ltsz.: 10304)

tő. Nemzetközi összefogással, a Habsburg császári család támogatásával, görög kereskedő és bécsi bankárok finanszírozásával, angol mérnök tervei alapján, angol kovácsacélból, skót mérnök vezetésével épült. „Isten áldása legyen e művön!” – hirdeti a szereplőket felsoroló tábla (2. kép).

A Lánchíd az ipari forradalom mellett jelképe a társadalmi megújulásnak is – a közteherviselés szimbóluma. Jelképe a városfejlesztésnek, a városépítésnek és a közlekedési hálózatok kiépítésének. A híd evidens jelkép: a két várost, Budát és Pestet köti össze, de egyúttal összekapcsolja keletet a nyugattal.

Többszöri újjáéledése jelképe a fokozatos megújulásnak: az 1849-ben átadott szerkezetet 1914-ben teljes egészében lecserélték. Ebből a szerkezetből viszont az 1949-es újjáépítés során sok minden megmaradt. A diadalkapu szerű pylonok ekkor átalakultak – elődeink szinte észrevétlenül szélesítették meg az útpályát. Jelképes a

V. FERDINÁND KIRÁLY ORSZÁGLÁSA ALATT GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁNBAN TÁMAT A GONDOLAT BUDA ÉS PEST VÁROSOkat LÁNCZHÍDAL ÖSSZEKAPCSOLNI, S A NAGY HAZAFI EZEN ÓRIÁSI MŰ ELKÉSZÍTÉSÉRE. BÁRÓ SINA GYÖRGGYEL EGYESÜLT, KI IS JÓZSEF FÖHERCZEG, MAGYARORSZÁG NÁDORA, MINT AZ ORSZÁGOS KÜLDÖTTSEĞ ELNÖKÉNEK AZ 1840. XXXIX. T. CZ. ÁLTAL HELYBENHAGYOT SZERZŐDÉST KÖTVEN. ANNAK ALAPJÁN MÉG BÁRÓ ROTTSCHILD SALAMON ÉS KAPRIORAI WODJANER SÁMUEL JÓZSEF CSATLAKOZTAK A VÁLLALATHOZ. AZ ÉPÍTMÉNY TERVESEY CLARK VILMOS ANGOL MÉRNÖK TERVEI SZERINT. HELYETTESE CLARK ÁDÁM MÉRNÖK ÁLTAL VITETETI VÉGHEZ ÉS A HÍD 1849. NOV. 21-ÉN ADATOTT ÁT A NYELVÁNOS KÖZLEKEDÉSNEK.

ISTEN ÁLDÁSA LEGYEN E MŰVÖN, S ALAPTÖNÖK EMLÉKEZETE ÉLJEN A HAZÁBAN.

2. kép Emléktábla a budai déli oroszlán talapzatán.
(Fotó: Huber Dávid)

híd címereinek sorsa is, hiszen a középcímert követően a Rákosi-címer majd a Kádár-címer is feltűnt a diadalívek felett. Jelképes az is, hogy 1938-ban a Lánchídon jelent meg először díszvilágítás.

A legfrissebb változás a városi közlekedés alakulásának szimbóluma: a forgalomcsillapításnak köszönhetően a híd immár csak a közösségi közlekedést, a kerékpáros forgalmat és persze a gyalogosokat szolgálja. A 175 éves híd a Főváros egyesítésének 150. évfordulóján a legnagyobb ajándék volt Budapest és az egész ország számára.

I.1. A FŐBB ADATOK

Hossz:	380,0 méter
Támaszköz:	202,8 méter
Szélesség:	14,5 méter
Tervezte:	William Tierney Clark (1783–1852)
Építette:	Adam Clark (1811–1866)
Munkakezds az első cölöp leverésével:	1840. június 28.
Alapkö letétele:	1842. augusztus 24.
Átadás:	1849. november 20.
Átéptítés tervezője:	Zielinski Szilárd (1860–1924)
Átéptítés kezdete:	1914. február 3.
Átéptítés befejezése:	1915. november 27.
Háborús pusztulás:	1945. január 13.
Helyreállítás utáni átadás:	1949. augusztus 20.
Felújítások:	1973, 1986–88, 2021–23

I.2. A LEGUTÓBBI FELÚJÍTÁS ADATAI

Megbízó:	Budapest Főváros Önkormányzata
Tervező:	FŐMTERV–MSc–CÉH konzorcium Horváth Adrián, okl. építőmérnök Duma György, okl. építőmérnök Liptovszky Gábor, okl. építőmérnök
Műemléki tervező:	TRIPARTITUM Építész Műhely Kft., Deák Zoltán, okl. építészmérnök
Megrendelő:	BKK Zrt., Horváth László, okl. építőmérnök
Műszaki ellenőr:	Budapest Közút Zrt., Válóczy István
Kivitelező:	A-HÍD Zrt., Varga Balázs, okl. építőmérnök
Felújítás kezdete:	2021. június 16.
Átadás:	2023. augusztus 4.

Összefoglalónkban a felújítás műemléki Tervezője, a beruházás Megrendelője és a Kivitelező műemléki szakértője saját szemszögéből mutatja be a felújítás szempontjait, történetét.

A FELÚJÍTÁS TERVEZÉSÉNEK MŰEMLÉKI SZEMPONTJAI (Deák Zoltán)

1. ÉPÍTÉSTÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A hidbizottság 1838 szeptemberében bízta meg a Lánchíd Részvénytársaságot, hogy a *William Tierney Clark* által tervezett hidat építse meg. Az alapköletétel a budai pylon alapozási gödrében 1842. augusztus 24-én volt, és a kész hidat 1849. november 20-án adták át a forgalomnak. A híd hossza 375,4 méter, a kocsipálya szélessége 5,4 méter, a gyalogjáróké 1,8 méter volt.

A híd lánclemezei és függesztői kovácsoltvasból, a keresztartók öntött vasból, a pályatartók és a Howe-rendszerű² merevítő tartók, a pályaszerkezet fából készültek. A lánclemezek magassága 26 centiméter volt. A pályaszerkezetet felfüggesztő vasak egymástól 1,8 méterre helyezkedtek el (3. kép).

A közúti forgalom fejlődésével a megnövekedett terheléseket a Lánchíd már nem bírta. A problémák már az 1880-es években jelentkeztek, de az átépítésre csak 1913–1915-ben került sor. A lánckamrákat 1893-ban kibővítették, hogy a lehorognyások könnyebben hozzáférhetők legyenek az ellenőrzések alkalmával. Nemcsak a terhelhetőséggel volt baj, hanem a mozgóterhelés és a szélvihar elleni merevség szempontjából sem elé-

3. kép A Lánchíd a pesti oldalról nézve, 1890-es évek második fele. (Forrás: Fortepan 82430 / Klösz György felvétele)

4. kép Az átépített Lánchíd a pesti hídfőből nézve, 1930-as évek. (Levéltári jelzet: BFL XV. 19d.2b.000478/1)

gítette ki a híd a támasztott követelményeket. A teherbírás megnövelése érdekében a lánclemezek magasságát 36 centiméterre, hosszukat 3,6 méterre emelték. Így a láncok teherbírását a régiek 2,4 szeresére növelték. A felfüggesztő rudak száma felére csökkent. A láncok vonalában 2,8 méter magas acél rácsostartót építettek a pályaszerkezet merevsége érdekében. A gyalogjárót 2,2 méterre szélesítették. A kociút szélessége változatlan maradt. A hídfőknél a megnövekedett láncerők felvétele és a csúszásveszély elhárítása érdekében

5. kép A Lánchíd 1945-ben. (Forrás: Fortepan 155522 / Fortepan)

mindegyik hídfőhöz mindkét oldalt egy-egy, kb. 5000 m³ beton alaptestet építettek. A budai hídfőben már 1907-ben kialakították a villamos aluljárót. A pylonokban a régi láncokat támasztó szerkezetet görgős sarukra cserélték, mely lehetővé tette a láncok mozgását, így a pillérekre csak függőleges erők adódtak át. Az elkészült hidat 1915. november 27-én adták át (4. kép).³

A II. világháborúban elpusztított híd újjáépítése 1948 tavaszán kezdődött meg (5. kép). A Dunába zuhant és onnan kiemelt vasszerkezetek nagy részének fölhasználásával készült el az új tartószerkezet. A kocsipályát 5,4 méterről 6,45 méterre növelték a biztonságos autóbusz forgalom érdekében. A pylonokban levő kapuk kiszélesítésére négy változat is készült. Végül az a változat valósult meg, amikor az alsó 5,75 méteres kapuszélességet 7,25 méterre bővítették úgy, hogy a lefaragás mértékét fokozatosan lecsökkentették a kapu ívének válláig. Ezt a vonalat töretlenül átvezették az övparkány fölé is.⁴

Az egyenes és a vámházakban végződő hídfőket gyökeresen átépítették az új forgalmi rendnek megfelelően. A vámházakat elbontották és a budai oldalon két íves, a pesti oldalon tölszerűen kiszélesedő lehajtót alakítottak ki. Ez a hídfőkben levő támfalak teljes átépítésével járt. Alapozási problémát az új nyomvonalak nem jelentettek, mert a támfalak rajta maradtak az 1913–1915-ben épült beton alaptesteken. A hídra a háromégős kandeláberek helyett egyégős világítótestek kerültek. Az elkészült hidat 1949. november 20-án a százéves évfordulón adták át a forgalomnak (6. kép).⁵

2. A TÖRTÉNETI KÉP REKONSTRUKCIÓJA

A híd műemlék-helyreállítási feladatait két csoportra lehetett felosztani. Az egyik csoportba tartoztak azok az építészeti-restaurátori munkák, melyek elsősorban gyakorlati kérdéseket vetettek föl. A másik csoporthoz voltak sorolhatók azok a feladatok, melyek megoldása műemléki elméleti kérdések átgondolását is megkövetelték. Ehhez a történelmi kép megőrzésének és helyreállításának vagy visszaállításának lehetőségeit kellett számba venni. Már a tervezés előkészítési fázisban kiderült, hogy a híd tartószerkezeti hibáinak, hiányosságainak javítása, a pályaszerkezetek cseréje a műemléki kérdések megoldását nem befolyásolja.

A II. világháború utáni újjáépítéskor nem minden részletet rekonstruáltak pontosan. Ezért a fő feladat ezek pótlása volt. Ebbe a csoportba

tartoztak a háromegős kandeláberek a hídon, a hídfőknél az indító kandeláber kialakítása és az irányváltó sarú fölötti acéllemez burkolat, a láncdob. A háborús sérülések helyreállítása során, a pesti oldalon az oroszlanok talapatáról lemaradtak a bronz címerek és a nagybetűs „SZÉCHENYI LÁNCZHÍD” felirat is.

Ide sorolhatók még a többnyire műszaki okokra, igényekre visszavezethető járulékos, korábban létre hozott elemek, melyek zavaró, idegen szerkezetként megváltoztatták a híd látványát és mára már fölöslegessé váltak, például a pylonoknál, és a hídfőknél a kezelőjárdák, melyek takarták a fontos építészeti részleteket, valamint a gyalogosjárdák alatt az elektromos vezetékek szereléséhez szükséges túlméretezett szerények.

Jelentős műemlékvédelmi kérdéseket vetett föl a gyalogos járdák 2,20 méterről 3,00 méterre történő kiszélesítésének igénye is a megnövekedett gyalogos- és a járdákra vezetett kerékpár forgalom kiszolgálása érdekében. A szélesítési javaslatot a műemléki tervtanács nem támogatta, és megvalósíthatóságát a mérnöki számítások sem támasztották alá.

2.1. A hídkorlát⁶

A hídkorlát eredeti kialakítása szorosan összefüggött a híd tartószerkezetével. Az eredeti híd öntöttvas keresztartói 1,80 méter távolságra helyezkedtek el egymástól. A keresztartókon öntöttvas oszlopocskák biztosították a fa korlát elemeinek becsatlakozását.

A híd 1913–1915 között zajló megerősítési munkálatai során a fa merevítőtartó helyett acél rácsostartót építettek, megnövelték a láncok teherbíró képességét és a duplájára növekedett a függesztő rudak távolsága is. A híd átépítésének munkálatait *Kherndl Antal* (1842–1919) műegyetemi tanár részletes vizsgálata és statikai ellenőrző számítása, *Beke József* (1867–1940) és *Gállik István* (1866–1945) tervei alapján végezték. Az új korlát elemeit és a kandelábereket *Gyenes Lajos* (1888–1944) műépítész tervei szerint a Schlick-Nicholson Gépgyárban és Oetl Antal Vasöntöde és Gépgyár Rt. üzemében öntötték.⁷

Az öntöttvas elemekből összeállított korlát részletformáinak kialakításakor Gyenes Lajos híven követte az egész hidra jellemző klasszicizáló formanyelvet. Az I. világháború idején zajló megerősítés, átépítés elismerést vívott ki úgy a szakma, mint a nagyközönség köreiben. A sikert annak köszönheték, hogy a megújított híd képe,

habár jelentős méretű új tartószerkezeti elemet tartalmazott, mégis megőrizte azt a mindenkinben élő emlékképet, mely nemzeti szimbólummá emelte a hidat.

A sikerhez nyilvánvalóan hozzájárult a korlát és az egyéb tartozékok erőt sugárzó megformálása is. A függesztő rudak közötti távolságot három részre osztották. A függesztők vonalában téglalap keresztmetszetű kannelúrázott pillérek helyezkednek el, a hármast osztást két kis oszlopocskára adja. Az egyes függőleges elemek között andráskeresztek vannak, a száraz találkozásánál rozettával. A II. világháborút követő helyreállítás során a korlátot változatlan formában megtartották.

Az andráskeresztekkel kialakított korlát nagyon merev szerkezetnek bizonyult és nem volt képes fölvenni a hőtágulásból származó igénybevételeket. Ezért számos helyen törések keletkeztek. Az 1987-es felújításkor, a kritikusnak ítélt helyeken, a négyszög keresztmetszetű pillérek-nél dilatációs hézagot alakítottak ki.⁸ A mostani helyreállítás alkalmával ezt a megoldást tovább fejlesztve minden egyes pilléرنél biztosították a szabad elmozdulást.

6. kép Az összeroncsolódott merevítő tartó, 1945.
(Forrás: BTM, Kiscelli Múzeum, Fényképtár, 29171.5; Manning János)

2.2. A kandeláberek

A híd kandeláberes világítási rendszerét az 1913–1915 között folyt átépítés során alakították ki. A fa szerkezetű tartók és korlátok lecserélése, az acélszerkezetű merevítő tartók kialakítása, a hídfők átépítése együtt járt a világítási rendszer korszerűsítésével. A fennmaradt fényképek tanúsága szerint ezek a világító eszközök megmaradtak a híd felrobbantásáig. Alapvetően kétfajta kandelábert használtak. Egy háromégős és egy egyégős változatot. A háromégős kandelábernek volt egy nagyméretű, a hídfőknél alkalmazott változata és volt egy, melynek példányait a merevítő tartón, illetve a láncokon helyezték el. Az egyégős változatot a pylon körüli járda sarkainál használták.

A kisebb méretű háromégős kandeláberекből három változatot terveztek, attól függően, hogy hol helyezték el azokat. Ahol a lánc a láncsatornából kibújik és a merevítő tartó kezdődik egy öntöttvas posztamensre állították. A merevítő tartón talapzatra állították, mely a rácsostartó teljes szélességéből indult. Kétoldali volutákkal hidalták át azt a távolságot, amely a teljes szélesség és a kandeláber lábazata között volt. A harmadik változat a láncra szerelt eset volt, amikor a teljes lábazati részt elhagyták, hogy az égők egy magasságban lehessenek az egész hídon.

A II. világháború utáni helyreállítás során egységesen egyégős kandeláberекet helyeztek el a hídon a pylon körüli járda sarkán alkalmazott

típus alapján. A *Sávoly Pál* (1893–1968) irányításával 1948-ban készült tervcsomagban fennmaradt az eredeti indító kandeláber talapzatának fölmérése és az újjáépítés során is tervezték annak visszaállítását, de végül nem készült el (7. kép).

A mostani helyreállításkor a felmérési rajzok és az archív fényképek alapján készült a rekonstrukció. A nagyméretű háromégős kandeláberек restaurálása során kiderült, hogy ezek bronzból vannak. Az archív fényképek és William Tierney Clark könyvének rajzai alapján megállapítható, hogy eredetileg hídfőként három-három ilyen kandelábert helyeztek el. Egyet a két vámház között, a kocsipálya tengelyében, egyet-egyet pedig a lehajtókon. A tisztítás után előkerült két-két kandeláber építéskori.⁹

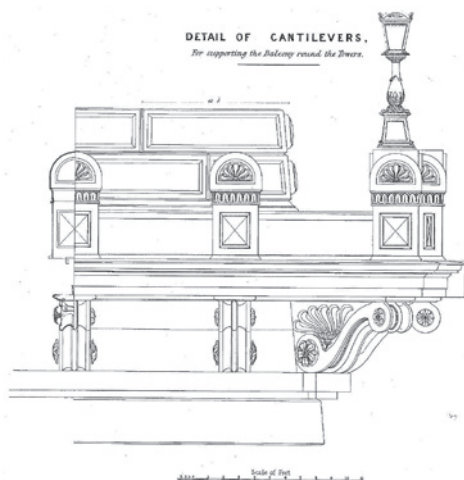
2.3. A híd közszerkezeeteinek állapota és restaurálása¹⁰

A mostani helyreállítás kiindulási állapota a II. világháború utáni átépítés eredménye. A pylonok sérüléseinek kijávitásán túlmenően teljesen átépítették úgy a budai, mint a pesti hídfőt. Az oroszlánok talapzata utáni szakaszokon – amint erről a fentiekben már volt szó – megváltoztatták a támfalak vonalvezetését. A támfalak építészeti kialakítása igazodott a Lánchíd lábazati zónájához, átvette, illetve követte annak kváderosztását, a sorok magasságát és a keresztmetszeti kialakítást. Az átépítés előtti fotók tanúsága szerint minden részletben pontosan lemásolták a háború előtti támfalak tagozatait.

2.3.1. A budai hídfő és támfalak restaurálása

Az eredeti budai hídfő átépítése a villamos alagút kialakításával kezdődött 1907-ben, majd az I. világháború alatt zajló megerősítés időszakában folytatódott, elsősorban terepszint alatti megerősítésekkel. A II. világháborút követő helyreállítás során a megváltozott helyszínrajzi körülmények és megnövekedett közlekedési igények miatt a Clark Ádám téren körforgalmi csomópontot alakítottak ki, mely a felhajtók és támfalaik átalakításával járt. 2014 és 2015 között a villamos alagutat és az északi lehajtóját az új villamos szerelvények helyigénye miatt át kellett építeni. A híd felhajtóinak támfalában kialakított nyílások felső köburkolatát és az ennek megfelelő hosszban a mellvédek gránit fedköveit is le kellett bontani, majd visszahelyezni a vasbeton falmagra.

A budai hídfő és támfalai kőrestaurátori szempontból összességében megfelelő állapotúak voltak, ezért csak kisebb beavatkozásokra volt

7. kép A pylon körüli járda öntöttvas konzollokkal és kandeláberrel. (Forrás: W. T. Clark 1852 29. tábla)

szükség. A hídfő sarokarmírozása, a kímátagos, fogrovatos párkány, az oroszlánok és a parti kandeláberek talpazata, a mellvédek szürke gránitból készültek. A gránit felületeken lokális leveles mállás volt megfigyelhető elsősorban az északi felhajtó mellvédjén. A millimétert nem meghaladó méretű szintkülönbségeket összefaragással javították. A hídfő sarokarmírozásának felületképzését, főként a déli oldalon, az időjárásnak jobban kitett részeken, a rusztikázás kiegészítésével állították helyre.

Mindkét oroszlán talpazata szemmel láthatóan kihasodott a járda felől nézve. Megállapítható volt, hogy a II. világháborút követő újjáépítés során ezeket nem szedték szét és nem faragták újra. A kövek kimoszulása miatt a felirati betűket a megnövekedett fugákban egészítették ki. A talpazatok szétszedése és újbóli összerakása elkerülhetetlen volt. A helyszíni művezetések során úgy döntöttünk, hogy a feliratos gránit lapokat megőrizzük, mivel ezek az eredeti, valamint az 1915-ös átépítéshez tartoznak és átvészelték Budapest 1944–1945-ös ostromát is. A feliratos oldalak restaurálása, a betűk kiegészítése nagyon aprólékos restaurátori munkát igényelt (8. kép).

A hídfőhöz kapcsolódó támfalak felületét borító durvamésző lapokat a hídfő északi és déli homlokzatán a gránit armírozás sormagasságának megfelelően erőteljes vízszintes V alakú fugák sávokra tagolják. A felületen csak kisebb csorbulásokat kellett javítani, viszont a gyalogos-kerékpáros alujáró átépítése miatt kialakított új nyílások keretezését és környezetét át kellett építeni.

Mindkét oldalon az íves felhajtóval párhuzamosan lépcsők vezetnek a parti szintre. A lépcsők vasbeton szerkezetre helyezett gránit lapokból készültek. Felfogásukban és kivitelükben határozottan különböznek a Lánchídon és környezetében megfogalmazott tömbköves architektúrától, ezért az új vasbeton szerkezet már úgy készült, hogy a gránit tömbkö lépcsőkarok megvalósíthatók legyenek.

A lépcsők pofafala támfalban folytatódik, melyben a villamos alujáró nyílásait az 1948–1949-es újjáépítés során alakították ki. Ennek a támfalnak a kőburkolata, anyagában és formai szempontból is eltér a hídfőtől.

Az északi oldalon egy egyenes karú gránit lépcső vezet a rakpartról a Clark Ádám tér szintjére. A lépcsőfokok csorbulásait betétezéssel pótolták és egy új gránit vályút fektettek a lépcsőre, annak érdekében, hogy a kerékpárokat könnyen fel lehessen tolni.

2.3.2. A budai és pesti pylonok

A hídfelújítások és átépítések során a pylonok változtak a legkevesebbet. Robusztus megjelenésük és karakteres építészeti tagozataik miatt ezek a változások nem szembetűnőek, szinte észrevehetetlenek. A pylonok, a klasszicizmus korára oly jellemző diadalív motívumot mutatják. Az egynyílású, antik hagyományokra visszavezethető diadalívek építészeti tagolását követik, klasszicista átfogalmazásokkal.

A pylon arányrendszerének meghatározásakor számoltak azzal, hogy az általános nézetben a pályaszerkezet fölötti rész látható, viszont távolabbról nézve, amikor az egész hidat látjuk, akkor egyben látjuk az egész pylont. A harmonikus látvány kialakításában egyrészt szerepet játszik az, hogy ezek mindkét nézetükben fölfelé, enyhén keskenyedő tömeget mutatnak, ezzel egyfajta dinamizmust adva az amúgy robusztus tömegnek. Ez a vonal szinte töretlenül összekapcsolja, egymás folytatásává teszi az alsó és felső részeket. Másrészt szinte ugyanilyen fontosak a pályaszerkezet fölött az erőteljes építészeti tagozatok, vagyis az állókonzolos frízzel gazdagított és attikával koronázott párkány és az erősen rusztikus felületű lábazati kvádersorok, melyeket határozott, körbefutó gránit párkány zár le.

A pylon különállóságát hangsúlyozza, hogy az acélszerkezetű pályák nemcsak tartószerkezetileg, hanem megformálásukban is a pylon nyílásához, a kapuzathoz futnak be és a falazatot meg-

8. kép A restaurált kőoroszlán és felirat, rekonstruált indító kandeláber, új járdakorlát, 2023.

(Fotó: Deák Zoltán)

kerülő gyalogjárók építészeti megfogalmazása is a pylonhoz alkalmazkodik, vele szerves egységet képezve. Távolról nézve a pylont megkerülő gyalogjáró mintegy nagykiülésű párkány jelentkezik, és osztja arányos részekre a kapuzatos pillérelépítményt. A vízszintingadozás az egész pylonhoz és osztásrendjéhez képest olyan kevés, hogy annak arányait nem befolyásolja.

A pylonok építőanyaga sósküti durvamész-kő („*Vorzug*”), a mederben állandóan vízben levő részek, az armírozások, a lábazati övparkány mauthauseni gránit. William Tierney Clark tervein a falmag („*Rubble and Brickwork*”) téglala-törtkő vegyes falazat. A pylon körüli gyalogjárót az 1913–1915-ös átépítés során bordázott vasbeton lemezből alakították ki. A tervezés időszakában ennek teljes bontásával és újjáépítésével számoltunk, de a burkolatok eltávolítása után szerkezeti szempontból megtarthatónak ítélték a vasbeton szerkezetet. A bontás elmaradásával elkerülhetővé váltak a pylon köburkolatának esetleges sérülései, elsősorban a becsatlakozó padkánál. Mivel a megtartott vasbeton szerkezet nem volt olyan pontos, mint a tervezett geometria, ezért az új gránit párkányelemeket a helyszínen kellett a meglévő állapotokhoz igazítani.

A pylonok felületeinek vizsgálata a tervezés időszakában csak szemrevételezéssel történhetett és ez alapján készültek a kárterképek is. A meghibásodásokat, a kiváltó okok szerint csoportosítottuk. A legsúlyosabb hibák elsősorban az erősen rusztikázott lábazon megfigyelhető repedések voltak. Ezek általánosságban csak egy-egy körétegen, közel függőlegesen haladtak. Ritkábban előfordult a több rétegen áthaladó repedés is. A repedéseknél elmozdulás nem volt látható, így szerkezeti mozgásra nem utaltak, ezért kapcsolásra vagy más megerősítésre nem volt szükség. Sajnálatos módon a korábbi időszakokban nem készültek vagy elvesztek azok a dokumentációk, melyekből megállapítható lett volna, hogy a repedések meg voltak-e korábban, illetve milyen tágasságúak voltak.

A durva mész-kő felületek jellemző meghibásodása a leveles mállás. Ilyen összefüggő felület több helyen is megfigyelhető volt. A leveles mállás csak akkor feltűnő, ha nagyobb felületen indult el a tönkremenetel. Az induló vagy kisebb föltáskásodásokat csak a beállványozás után lehetett fölfedezni. A művezetések során, a körestaurátorral egyetértésben határoztuk meg a javítások módját: a betétezések helyeit vagy a kőpótló anyaggal történő kiegészítéseket.

2.3.3. A pesti hídfő és támfalak

A pesti hídfő átépítése az I. világháború alatt zajló megerősítés időszakában kezdődött, elsősorban terepszint alatti megerősítésekkel, majd a villamos aluljáró kialakításával 1932-ben folytatódott. A II. világháborút követő helyreállítás során a megváltozott helyszínrajzi körülmények és megnövekedett közlekedési igények miatt új forgalmi rendet vezettek be, mely a felhajtók és támfalaik átalakításával járt.

A pesti hídfőn és támfalain körestaurátori szempontból hasonló feladatokat kellett elvégezni, mint a budai oldalon. Az eltérést a villamos aluljáró hosszan elnyúló támfala jelentette. A támfal déli szakaszán megmaradt az alacsony kölabazat és rajta az öntöttvas részleteket tartalmazó kétsoros csőkorlát, melyet öntöttvas kandeláberek szakítottak meg. Ezen a szakaszon a köfelületek tisztítása, a hiányok pótlása és a kandeláberek új elektromos betáplálása volt a feladat. Az északi oldal támfalán a kö labazatot és az öntöttvas elemekkel díszített korlátot nem alakították ki a hid újjáépítésekor, hanem egy lényegesen leegyszerűsített hegesztett csőkorlát került a helyébe. A teljesen szimmetrikus hídfőben az északi támfalon a déli szakasznak megfelelően rekonstruáltuk a kandeláberekkel megszakított korlátot.

A II. világháború során a lánckamrákat felrobantották, így a hídfőt teljesen újjá kellett építeni. A hídfő sarokarmírozásának kváderkövei rusztikus felületképzést kaptak. Jól elkülönülnek az újrafaragott kősorok az alsó megtartott eredetiektől.

A Magyar Tudományos Akadémia a pesti északi oroszlán talapzatán levő felirat módosítását javasolta, ezért ezt bontani kellett. A bontás során részben előkerültek az eredeti feliratot tartalmazó gránit táblák, melyeket a falmag felé fordítottak. A szöveg olyan töredékesen maradt fenn, hogy a rekonstrukció nem volt lehetséges. Feltételezhető, hogy a felirat többi részét tartalmazó töredékek a déli oroszlán talapzatára kerültek. Az eredeti szöveget tartalmazó gránit lapokat átadtuk a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeumnak.

A pesti oldalon a rakparti közút nem közvetlenül a parton fut, mint a budai oldalon. Itt, a hídfő építménye mellett lejáró lépcsőket alakítottak ki a Dunába. A II. világháborús robbantás ezeket a lépcsőket nem érintette. A lépcsőfokok tömbgránitból készültek. Hiányosságait betétezéssel javították.

2.3.4. Az északi rakparti bástya

A zászlótartó bástyákat eredetileg azért építették, hogy a Lánchíd Részvénytársaság birtokában le-

vő rakparti területet lezáró, díszes, kovácsoltvas kerítés végpontjai legyenek. A bástyák mára már elvesztették ilyen funkciójukat és csak zászlótartó szerepük maradt meg. A bástyák viszonylag távol esnek a hídtól, környezetük jelentősen átalakult és talán ezzel magyarázható mostoha soruk. Úgy tűnik nem fordítottak elég gondot javításukra. A bástyafelületen számos kitörést, kifagyást figyelhettünk meg és a korábbi javításuk is szakszerűtlen volt. A keménymészko alkalmazása elhibázott volt a pártázaton, ezért ezeket a részeket az eredeti kialakításnak megfelelően durvamészko kellett cserélni. Az északi bástya helyreállítása tipikus, ipari méretekben végrehajtott restaurátori munka volt.

2.3.5. A déli rakparti bástya

A déli bástya külső kő felülete sokkal jobb állapotban volt, mint az északi párja. A szinte állandóan víz alatt levő részekben az alacsony vízállási periódusokat kihasználva lehetett a teljes restaurátori folyamatot végig vinni. A restaurátori munka megegyezett az északi bástyán végzettekkel, azzal a különbséggel, hogy itt nem volt szükség kőcserére.

3. ÖSSZEGZÉS

A Lánchíd különleges helyet foglal el Budapest hidjai között. Nemcsak azért, mert nemzeti jelképpé vált, hanem azért is, mert karbantartása, javítása, felújítása a hídmérnöki munkák mellett műemlék helyreállítási feladat is, az egész híd művészi megformálása, történeti jelentősége és technikai újdonsága miatt. Építészeti értéket jelentenek a pylonok arányai és részletformái, a hídfők – még átalakított formájukban is – a szobrászati díszek a híddörzö oroszlánok és a művészi érzékkel megformált öntöttvas korlátok, kandeláberek.

A helyreállító tervező szerepe a híd rekonstrukciójában, restaurálásában más volt, több volt, mint az általános gyakorlatban megszokott. Már a kezdeti időszakban kiderült, hogy nagyon szorosan együtt kellett dolgozni a szerkezettervező mérnök kollégákkal, különösen azért, mert nem egy épület-helyreállítás, hanem a műemléki védelem alatt álló Lánchíd felújítása volt a feladat. Ez hatással volt a restaurátori munkák előkészítésére, a kárterképekre, a közetdiagnosztikai vizsgálatokra, az építéstörténet részleteit is feltáró tudományos dokumentáció készítésére is.¹¹ A Budapest Közút Zrt. nagyon jelentős gyűjteménnyel rendelkezik. A tervkészítés során nagy segítséget jelentett, hogy a híd karbantartása érdekében összegyűjtött

minden dokumentumot: rajzokat, terveket, vizsgálati jegyzőkönyveket. Ezeket másolatban rendelkezésünkre bocsájtotta. A több száz dokumentum bepillantást engedett a híd átépítéseinek történetébe, hitelesen nyomon lehetett követni, mikor és hol történtek beavatkozások.

A tervezés fő feladata az 1913–1915-ös kialakításnak megfelelő történeti állapot lehető legpontosabb helyre- és visszaállítása volt. De ezen túlmenően eleget kellett tenni az újonnan jelentkező megrendelői igényeknek is. Ezek közül a legjelentősebb, mely formai szempontból is befolyásolta a híd környezetét, a lehajtók gyalogos járdáinak korlátja volt. Illeszkedni kellett a híd klasszicizáló stílusához, szétszedhetőnek kellett lennie annak érdekében, hogy nagyobb rendezvények esetén ne képezzen felesleges akadályt.

A helyreállítást tervezők szerepe a kivitelezés időszakában is fontos volt, mint ahogy az kiderült a heti rendszerességű művezetések során. A kezdéstől a befejezésig egy nagyon harmonikus együttműködés alakult ki a tervezők, a generálkivitelező és szakalvállalkozói között. Voltak nehéz feladatok, melyek már a tervezés időszakában is ismertek voltak, de számos kisebb-nagyobb előre nem látható kérdés is fölmerült, melyet csak közösen, együttműködve lehetett jól megválaszolni.

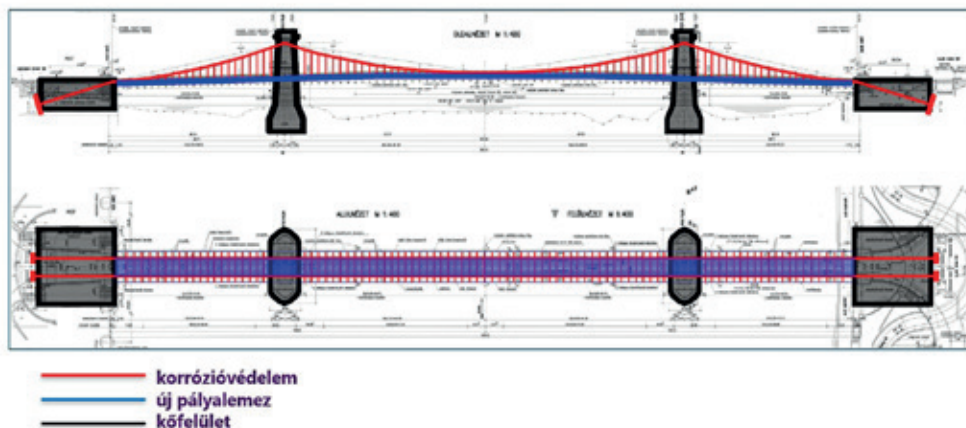
A FELÚJÍTÁS MEGRENDELŐI SZEMMEL

(Horváth László)

A kivitelezéskor megrendelőként, ugyanakkor az előkészítés során tervezőként adatott meg, hogy különböző szerepkörökben vehessen részt az összesen egy évtizedes munkában. A tervezést, az engedélyezést, az egyes résztvevők hozzáállását, végül a kivitelezést is láthatatlan őrangyalként vigyázta a híd jelképének, műemléki örökségének tisztelete. A teljes szakmai kör tudásának legjavát adva, méltósággal és alázattal dolgozott, így az ország egyik legsikeresebb projektjét hajtotta végre. Az előkészítés, majd a kivitelezés mind politikai, mind társadalmi érdeklődésre tarthatott számot, de ez nem meglepő az ország talán legismertebb építményénél, a végeredmény pedig a maga igényességével és megnyugtató jelenlétével nem szorul magyarázatra.

1. TERVEZÉS

Az engedélyezési tervezést 2011-ben fő- és célvizsgálat előzte meg, amely a mielőbbi felújítást, a

9. kép A munkafelületek meghatározása. (Forrás: A-Híd Zrt.)

korrózióvédelmet és a vasbeton pályalemez cseréjét írta elő. A tervezési közbeszerzés után a Budapesti Közlekedési Központ (BKK) 2013. december 17-én kötött szerződést a FÖMTERV – MSC – CÉH konzorciummal, a végszállítás 2017. november 15-én történt. Nem meglepő módon a szerkezeti és forgalomtechnikai kérdések mellett a legnagyobb hangsúlyt a műemléki tervezés és engedélyezés kapta, melynek keretében nagyon határozott és nagyon aprólékos munka folyt. A „határozott” szó nem véletlen, kérlelhetetlenül óvták a tervezők a műemléki értékeket, következetesen kizárva minden olyan, közlekedési szempontból

egyébként hasznos ötletet, ami a híd megjelenését megváltoztatta volna. Mivel az első világháború során átépült, a második világháború során pedig újra épült a Lánchíd, nem volt teljesen egyértelmű, hogy egyáltalán melyik híd kell alapállapotnak tekinteni. Végül az egyeztetéseket és a megalkotott munkát követően az első világháború során átépült híd műemléki elemeinek a helyreállításáról születtek meg a tervek, visszaadva elveszett részleteket, például a három ágú kandelábereket.

2. A FELÚJÍTÁS FELADATAI

Szerkezeti szempontból a felújítás legmeghatározóbb eleme a második világháború után épített vasbeton pályalemez elbontása és ortotróp acél pályatáblákkal való megépítése, a több, mint 70 ezer négyzetméter megmaradó acél tartószerkezet (láncoktól a hossz- és keresztartókig) tisztítása, majd korrózióvédelme, a dilatációk és a saruk cseréje volt.

Műemléki szempontból két részre osztható: **kőrestaurálás és fémrestaurálás**. Előbbi a pilonokat, pilléreket, hídfőket, mellvédeket, címereket, a pesti zászlótartó bástyákat és természetesen az oroszlánok felújítását, restaurálását tartalmazta. Utóbbi során leginkább új elemek tervezése történt, természetesen korhű kivitelben. A kandeláberek, rozetták, láncdobok és címerek sötét zöldes, szürke színe meghatározó kontrasztot alkot a felújított világos köfelületekkel (10. kép).

A híd megjelenését rendkívül nagy mértékben határozza meg a köz- és díszvilágítás, amelyet a jelen kor technológiai színvonalán cseréltünk ki,

10. kép A pilonok állványzata, a köelemek restaurálása. (Fotó: Medgyesiné Buncsák Mária)

lehetővé téve különleges alkalmakkor a meleg sárga fényen túli színes díszvilágítást is (11. kép).

A híd felújítása magában foglalta emellett a hídfőkébe épített keresztező aluljárók átépítését, szélesítését is, sok egyéb, kevésbé látványos műszaki egység mellett.

3. KÖZBESZERZÉS

A felújítás pontos feladata adott és minőségien dokumentált volt, minden engedély és jóváhagyás rendelkezésre állt. A finanszírozás megteremtése, a közbeszerzési eljárások kiírása azonban nem ment zökkenőmentesen.

Az első közbeszerzési eljárás 2018. október 9-én indult el. Az 1447/2018. (IX.18.) Korm. határozat alapján a Magyar Állam 7 Mrd Ft költségvetési forrást biztosított azzal, hogy a Lánchídot és a Várhegyi alagutat egy időpontban kell felújítani, legfeljebb 18 hónap forgalomkorlátozással. A szükséges fedezet fennmaradó részét a Fővárosi Önkormányzat biztosította. **További feladatként írta elő Magyarország Kormánya a járdák szélesítését**, szemben a műemlékvédelmi tervekkel, engedélyekkel. Így a BKK a finanszírozó előírásainak megfelelően nem önállóan kivitelezést, hanem tervezéssel egybekötött kivitelezési munkát írt ki (járdák szélesítésének újra tervezése).

A Kormány 2019. április 30-án megjelent 1248/2019. (IV. 30.) határozatával módosította korábbi döntését, amelynek értelmében **a járdaszélesítés mégsem képezi részét a Lánchíd kivitelezésének**, a kapcsolódó támogatás ezzel összhangban 6 Mrd Ft-ra csökkent. Tekintettel a műszaki tartalom módosulására, a korábban kiírt közbeszerzési eljárást a BKK visszavonta.

A második közbeszerzési eljárás 2019. július 16-án indult el, amely két feladatból állt, részajánlattételi lehetőséggel:

I. rész: Széchenyi lánchíd és Széchenyi István tér alatti villamos-közüti aluljáró felújítása;

II. rész: Várhegyi alagút felújítása.

Mindkét részre négy – négy ajánlat érkezett, amelyek mindegyike jelentősen meghaladta a rendelkezésre álló fedezetet, a műszaki tartalom érdemi módosítására pedig a közbeszerzési törvény az ajánlatok beadását követően már nem adott lehetőséget, mivel nem tárgyalásos eljárás volt. Nem gyorsította a szükséges döntéseket, hogy az árajánlat érkezése az önkormányzati választási kampány idejére esett, így néhány sajtónyilatkozat ugyan történt, de Fővárosi döntéshozatal nem. Az eljárást 2020. január 21-én a BKK fedezethiány miatt végül eredménytelenül lezárta.

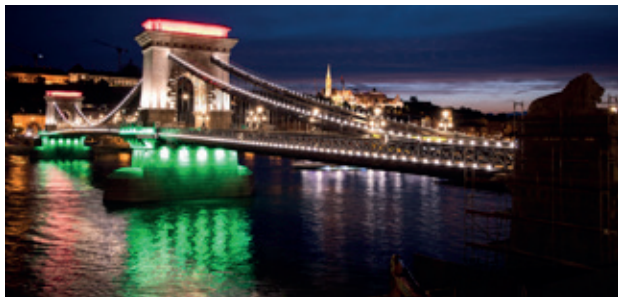
A harmadik közbeszerzési eljárás 2020. augusztus 11-én indult, amely egyrészt már csak a Széchenyi lánchíd felújítására irányult, másrészt a BKK és a Főváros a tárgyalásos formát választotta, amelynek során az első ajánlatok beadását követően érdemi lehetőség nyílt a feladatok esetleges módosításának egyeztetésére. Az eljárás emellett feltételeesként indult, mert a pénzügyi fedezet egyik részletét, a 6 Mrd Ft összegről szóló támogatási szerződést az Állam a Fővárossal nem kötötte meg.

A részvételi szakaszban négy jelentkezés érkezett. Három céggel (időközben az egyik cég visszavonta az ajánlatát) le is folytatta a tárgyalásokat a BKK, az eljárás előkészítésébe már korábban bevont műszaki ellenőr (Budapest Közút Zrt.) aktív részvételével. Az ajánlattételi szakaszban már csak az A-Híd Építő Zrt. és a STRABAG Általános Építő Kft. nyújtotta be az ajánlatát. A tárgyalások eredményeképpen az A-Híd végső, nyertes árajánlata nettó 18.721.210.427,- Ft volt.

Az ajánlatok bírálatát követően a BKK 2021. január 18-án az alacsonyabb árat adó A-Hídat hirdette ki nyertes ajánlattevőnek, és bár az eljárás feltétele nem teljesült (Állami támogatási szerződés nem született), a Fővárosi Önkormányzat biztosította a teljes fedezetet, így a BKK a szerződést életbe tudta léptetni. Ennek eredményeképpen a hosszú előkészítés után elkezdődhetett a kivitelezés.

4. KIVITELEZÉS

A fővállalkozási szerződést 2021. február 2-án írta alá a nyertes A-Híd Zrt.-vel a BKK, majd a Fővárosi forrás rendelkezésre állásának és a hiányzó 6 Mrd Ft Fővárosi pótlásának köszönhetően egyoldalúan másnap hatályba is léptette.

11. kép Színes díszvilágítás a Lánchídon.
(Fotó: A-Híd Zrt.)

A feladat teljesítésére 30 hónap állt rendelkezésre, továbbá lényeges, hogy a járműforgalom korlátozása nem haladhatta meg a 18 hónapot. Ez a két meghatározó feltétel nem csak teljesült, de a véghatáridő előtt másfél hónappal, 2023. augusztus 4-én, pénteken meg történt az átadás.

A munkaterület átadása több ütemben zajlott, a közúti forgalom lezárásával 2021. június 16-án, tanítási szünetben, kezdődött meg a híd pályalemezének bontása és ekkor vette birtokba a kivitelező a teljes hidat. Megkezdődtek a fém és löszmentesítési munkák, a függesztett állvány és a Clark Ádám téri ideiglenes körforgalom kiépítése, valamint a pesti felvonulási terület berendezése.

A hajnali időpontot - a még járható hídon - nagyjából 50 BKK dolgozó, önkormányzati alkalmazott és politikai döntéshozó tisztelte meg a jelenlétével.

A kivitelezési munka ütemezetten, jól szervezetten haladt. Természetesen voltak előre nem várt események, amelyeket a résztvevő felek közösen, megnyugtatóan meg tudtak oldani. Összehangoltan, egymással párhuzamosan folyt a munka a megmaradó acélszerkezeten, a pályalemezen és a külső helyszíneken, az öntődében és a restaurátor-műhelyben.

A kivitelezés egyik jól látható mérföldköve az útpálya 2022. december 16-án történő visszaadása volt, első lépésként, kísérleti jelleggel a buszoknak, taxiknak, kerékpározóknak. Az új forgalmi rend bevált, lakossági társadalmasítást és szavazást követően a végleges átadáskor is ez a rendszer maradt meg.

5. KAPCSOLÓDÓ PROJEKTEK

A híd felújításával párhuzamosan több kapcsolódó projekt tervezése, vagy kivitelezése történt, amivel az összhang napi szintű egyeztetéseket igényelt. A pesti oldalon a Margit híd és a Parlament között zajlott a rakpart teljes keresztmetszetű átépítése. A Parlament és az Erzsébet híd között egy 1200 milliméter átmérőjű ivóvíz vezeték építése történt, amely a felső rakparti korzó alatt húzódó, előregeedett vezetékét váltotta ki. Az Apáczai-Csere János utcában új távhő vezeték épült. Emellett a nyári hétvégi rakparti gyalogos megnyitások is zajlottak. Mindez a beszállítási útvonalak tekintetében nem kis fejtörést okozott a résztvevőknek.

6. ZÁRSZÓ

A híd felújítása tehát egy tízéves munka volt. A kivitelezést sikerült határidő előtt befejezni és

a rendelkezésre álló fővárosi fedezetet egyszerűen kellett megemelni, a projekt költségvetésen belül maradt. A felújítás nagyjából 30 évre szól, tehát a többi Duna híd felújításával folyamatosan haladni kell, hogy 30 év múlva ismét vissza tudjon térni a Főváros a Lánchídhöz. Ez ötvenként egy főmederi híd kivitelezését és a következő tervezését teszi szükségessé. A következő sorban a Petőfi híd, a tervezési feladat előkészítése folyamatban van, a tervezési forrás biztosítására rövid időn belül szükség lesz.

A jó példát a Lánchíd felújítása fogja adni, ahol minden résztvevő igazi csapatjátékosként a problémák gerjesztése helyett mindig azok megoldására, a közös munkára törekedett.

A FELÚJÍTÁS MŰEMLÉKI MUNKÁI (Medgyesiné Buncsák Mária)

A magyarországi Duna szakasz első állandó hidjának felújításában részt venni és a tapasztalatokat másokkal megosztani óriási megtiszteltetés. Nagy örömmre szolgál, hogy erre a Műemlékvédelem című tudományos periodikában is lehetőségem nyílik.

Az A-Híd Zrt. vezető mérnökeként közel 3 évig dolgozhattam a Lánchíd felújítás projekten nagyszerű kollégák társaságában, ahol fő feladatomban az örökségvédelmi munkák irányítása volt. 2021 januárjában kezdtem el foglalkozni a felújítás terveinek megismerésével. A februári szerződést követően megkezdődtek az előkészítő munkák: állvány tervezés, segédszerkezetek gyártása, anyagbeszerzések, felvonulás megszervezése, löszmentesítés. Mindeközben egyre többet jártunk ki a hidra megismerni az apró részleteket, a helyszíni adottságokat. Minden egyes helyszínbejárás – ahogy ez a felújításoknál lenni szokott – újabb és újabb megoldandó kérdést hozott felszínre, lépésről lépésre épültek fel a megvalósítás részletei. 2024. április 16-án átvettük a munkaterületet, és ettől kezdve itt töltöttük a mindennapjainkat. Azóta is minden nap hálás vagyok ezért a csodálatos időszakért.

A munkaterület átvételét követően – mely első körben a gyalogos járdákat és a pesti hídfő környezetét érintette – a közúton még további két hónapon át haladt a forgalom. Az előkészítő munkák közül az első és legfontosabb feladat a 6500 négyzetméteres függesztett állvány megépítése volt, mellyel a projekt egészét végig kísérő munkafelületet hoztunk létre annak érdekében, hogy testközelből biztonságosan szemrevételezhető, vizsgálható és javítható legyen a híd tartószerkezete. Az állványzat

kialakításánál fontos szempont volt a kis önsúly, mivel az elemek tisztán kézi erővel kerültek a parttól a beépítés helyére, a hídszerkezet alá. Összesen így is 105 tonna alumínium szerkezet 7,6 méter hosszú tartóit és pallóit kellett gyalogszerrel bejuttatni. A szemcseszórás során összegyűlt acél sörétek miatt elengedhetetlen volt a nagy teherbírás (250 kg/m²), és bár ideiglenes szerkezet, mégis időtállóknak kellett lenni, hiszen több, mint két évig üzemelt. Kiemelt szempont volt a függesztőelemek felfekvési felületének minimalizálása is. Így esett a választás az egyedileg ide tervezett alumínium rácsos tartókból és pallókból összeálló, a keresztartók alsó övlemezére kilenc-kilenc ponton felfüggesztett állványzatra (12. kép).

A pesti parti állványzat üzembehelyezését követően 500 bar-os vizes mosóval megtisztításra kerültek a kritikus csomópontok, hogy pontosan felmérhetők legyenek a korróziós károk és szelvényfogyások, hiszen korábban erre nem volt lehetőség.

2021. június 16-án már felkészülten vártuk a közúti forgalom lezárását: lemartuk az útpálya aszfaltrétegeit, elbontottuk a közvilágítási kandelábereket, és kiépítettük a pályaszerkezet bontási és építési folyamataiban kulcsszerepet betöltő bakdaru rendszert az útpálya és a járdák mentén is. A speciálisan a Lánchídra tervezett, a merevítőtartókra szorítókapcsolattal rögzített sín pályán, a kapuzatok alatt is áthaladni képes, két darab egyenként nyolc tonna teherbírású bakdaru biztosította a bontott elemek, az új acél pályatáblák és a segédanyagok mozgatását. Kiemelten fontos volt, hogy a hídon folyó rekonstrukció mindkét irányból egymástól függetlenül kiszolgálható legyen. Mederközépről a partok felé haladva megkezdtük a betonpálya táblás bontását és az acélszerkezeti javításokat. A tartószerkezeti hibahelyek feltárása, tervezői véleményezése és javítása egységes rendszerben zajlott, hogy minden résztvevő számára átlátható és érthető legyen. Keresztartó közönségesen nagyságrendileg 50-50 hibahely került regisztrálásra, mely a teljes hídon összesen 5500 hibahelyet jelentett. Közel 80 típusú alapján javítottuk a jellemző hibahelyeket: keresztartó részleges felső öv csere; hevederezés; szegecs, rácsrúd és szélrács csere; megmaradó elem geometriai alakítása, vágása. Végül, a bakdaru segítségével pozícióba állított új acél ortotróp pályalemezek kerültek behegesztésre. 2021 karácsonyára a medernyílásban, 2022 júliusára a parti nyílásokban is elkészült az új, eddigiekhöz képest kisebb önsúlyú pályaszerkezet (13. kép).

12. kép Függesztett állvány. (Fotó: Kispéter Zoltán, A-Híd Zrt.)

A 2021 nyári és őszi időszakban előkészítettük a láncok korrózióvédelmét. A téli hónapokra a festők beköltöztek a láncsatornába és lánc-kamrákba, hiszen itt hőlégfűvők használatával biztosítani tudtuk a megfelelő technológiai hőmérsékletet. 2022 tavaszán már a felszerkeztet korrózióvédelmi munkái indulhattak meg a szokásos módon mederközéptől a partok felé haladva. A korrózióvédelmi munkákat is számos előkészítő folyamat előzte meg. Hónapokat vett igénybe a megfelelő, komplex festékrendszer kiválasztása, melynek számos elvárást kellett teljesíteni: régi és új, cinkszórt és horganyzott szerkezetre egységesen használható; minőségi

13. kép Ortotróp acél pályatábla beemelése bakdaruval. (Fotó: Nagy Mihály, Magyar Építők)

felülettoleráns alapozó; rövid száradási idő; hidegben való alkalmazhatóság és antigraffiti bevonat. Számos próba készült a láncszemek közötti felületek eredményes tisztítási és festési technológiájának tökéletesítéséhez is, valamint többkörös zsűrítési folyamat eredménye a fedőfesték színe is: RAL 7031.

Ezzel párhuzamosan a pesti és budai hídfők környezetében javában zajlott a régi vasbeton födém szerkezetek megerősítése, illetve új vasbetonszerkezetek épültek a hídfők mögötti gyalogos-kerékpáros aluljárók számára. Az új, megnövelt ürszelvényű átjáróknak egyedi megjelenést kölcsönöznek a Budapest térképrészletét ábrázoló speciális látszóbeton technológiával készült falpanelek.

Megújult a teljes köz- és díszvilágítás is LED-es lámpatestekkel, mely jelentős energia-megtakarítást eredményez, illetve a díszvilágítás RGBW lámpái lehetővé teszik, hogy jeles napokon, ünnepeken egyedi színbe öltözzön a híd. Büszke vagyok rá, hogy a projektszapat kreatív munkájának eredményeként a lánc fűzervilágítás tartószerkezete is megújult mind esztétikai, mind üzemeltetési szempontokat figyelembe véve. A lánccsuklók csavarfejeihez igazodó nyolcszögletű búrák a felújítás logójával díszítve a 2021 és 2023 között zajló rekonstrukció emlékét őrzik (14. kép).

Nem utolsó sorban jelentős kő- és fémrestaurátori munka is zajlott a hídon, melynek keretében megújult 8000 négyzetméter gránit, illetve mészko felület a pylonokon és a hídfők környe-

zetében. A köfelületek felújítása a teljes projekten átvitt. Rendszeres heti helyszínbéjárások keretében ellenőriztük a kőmunkák előrehaladását a Tervezővel, a Műszaki ellenőrrrel, a Mérnökkel, a Megrendelővel, a Restaurátorral és az Örökségvédelmi hatóság képviselőivel karöltve. Igazi csapatmunka volt: minden nézőpontot figyelembe tudtunk venni, a felmerült kérdéseket és megoldási lehetőségeket közösen mérlegeltük. Az összefogás, a közös gondolkodás egy olyan munkamórált teremtett, ahol mindenki ki akarta magából hozni a legjobbat. Kísérleteztünk az anyagokkal, a megmunkálási technológiával, hogy a lehető legjobb megoldás születessen.

A köfelületek esztétikai megjelenését más szakági feladatok is befolyásolták. Több nyomvonalterv és mintaszerelés készült például a pylon elektromos kábelek nyomvonalvezetésére, hogy a lehető legsztétikusabban, de a köfelületeket komoly megsértésével járó horonyvésés nélkül kerüljenek kivitelezésre a megvilágításhoz szükséges erős- és gyengeáramú kábelek. Mindent el tudtunk rejtetni. A zászlótartó bástyáknál, például, az irányított fűrésztette lehetővé, hogy elkerüljük a vésést, és az elektromos kábelek is célba érjenek. Sok ehhez hasonló esztétikai kérdés, megoldandó feladat került az örökségvédelmi zsűri elé, mely változatos, kihívásokkal teli és izgalmas feladat volt mindenki számára.

Ideiglenesen elbontásra és restaurálásra kerültek az ikonikus oroszlánszobrok, melyek 12 tonnásak és három részből állnak. Műhelykörülmények között kerültek tisztításra, majd restaurálásra. Egy városi legendáról is lehullott a lepel: mind a négy oroszlánnak megvan ugyanis a nyelve. Bár nagyon hasonlítanak, mégis négy különböző műalkotásról van szó: apróbb eltérések fedezhetők fel a testhelyzetükben és a sörényük kialakításában is. A háborúk nyomait ők is magukon viselik, de a restaurátor mintacsiszolatai azt igazolták, hogy ezeket a szobrokat még igen jó minőségű sóskúti mészkorétegből bányászott kőből faragták. A ma bányászott rétegek már sokkal gyengébb minőségűek, ezért is fektettünk különösen nagy hangsúlyt arra, hogy a gyalogos aluljárók környezetében elbontott kőanyagokat használjuk fel a pylonok köfelületének javítása során. A Láncidő őrei a jól megérdemelt „pihenést” és „gyógykezelést” követően 2022 őszén tértek vissza régi őrhelyükre. Az elbontásukat és visszaépítésüket egyaránt nagy érdeklődés övezte. A visszatérésük több szempontból is különleges volt, az oroszlánok ugyanis megihlették a LEGO építőket is, és megalkot-

14. kép A Láncidő díszvilágítása. (Fotó: Nagy Mihály, Magyar Építők)

15. kép Oroszlánok LEGO-ból és kőből. (Fotó: Medgyesiné Buncsák Mária)

ták a budai déli szobor 1:1 arányú mását 850.000 kockából (15. kép).

A Lánchíd kiemelt magyar szimbólum, így egy átlagos kivitelezésnél nagyobb érdeklődésre tartott számot. A beruházóval közösen rendszeresen tájékoztattuk a nagyközönséget, kiemelt szerepet kapott a kommunikáció, és közel 2000 látogatót fogadtunk a munkaterületen. Vödörszámra gyűjtöttük az elbontott szegecsket, hogy mindenki egy apró emlékekkel térhessen haza. A pozitív visszajelzések, az érdeklődő tekintetek, vagy akár egy munkaterület mellett elsétáló ember kedves szava óriási erőt és lendületet adtak a nehézségek leküzdéséhez.

Restauráltuk még a bronz címereket, a parti kandelábereket, a hídkorlátot, a Korzó korlátokat, a pylonrozzátakat, az öntöttvas mellvédeket és konzolokat. Illetve újraöntésre került az 1914-ben készült, majd a II. világháborús robbantásban a Dunába zuhant 32 darab hídkandeláber, a pylonjárdákat szegélyező nyolc darab íves mellvéd és a pesti oldalon a háborús robbantásokban elpusztult Sina¹² és Széchényi család bronz címei is.

A meglévő budai címerek száraz szemcse-szórásos felülettisztítása a próbatisztítások tapasztalatai alapján végül műanyag örléménnyel és üvegyönggyel alacsony nyomáson történt. Kontrollált szórással a 174 év alatt kialakult patina megőrzése mellett, a címerek felületének megsértése nélkül elvégezhető volt a tisztítás. A háborús sérüléseket történelmi mementóként megőriztük. Végül, akrilgyanta és mikrokristályos viasz felületvédelem készült a harmonikus esztétikai megjelenés minél tartósabb megőrzése érdekében.

A hiányzó pesti bronz címerek a meglévő budai címerek mintájára készültek viaszveszejtéses

öntési technológiával sárgaréz-ből, melyek színükben is jelzik, hogy másolatok.

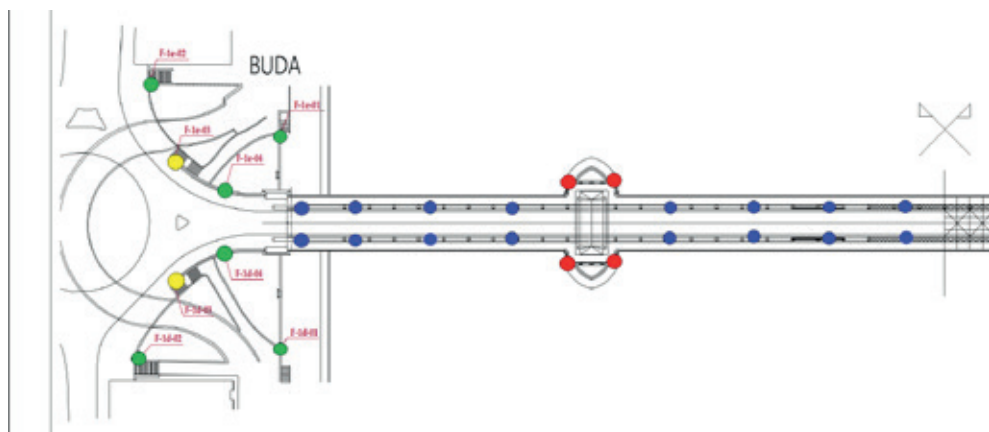
Rendkívüli erőpróba volt a pylon körüli gyalogos járdák alatt elhelyezkedő 1,5-2 tonnás öntöttvas konzolok minden szempontból speciális leemelése és visszahelyezése. Az első Lánchídnál a faszervezetű járdát tartották, később azonban „csak” esztétikai funkciójuk maradt. Ezekkel az óriási tömegekkel kellett centizgetni a felette megmaradó vasbeton konzolok alatt, ráadásul egy állandóan mozgó talpazatról, a Dunáról. Sokszor tapasztaltuk, hogy „a víz volt az úr”. Az emeléshez rendkívül közel kellett állnunk a bárkával, ami a pylonok körüli köszörás miatt csak magasabb vízállások esetén volt lehetséges. Minden emelés teljesen egyedi volt, nehézségekkel teli, de annál nagyobb megelégedettséget hozó napok voltak.

A fentiekben igyekeztem röviden összefoglalni a rengeteg szakterületet érintő felújítási munkát. Számtalan pillanatot, élményt lenne még felelevenítésre érdemes, ezért ajánlom figyelmükbe a „*Múlt és jövő. A Széchenyi lánchíd felújítás 2021-2023*” című könyvet, mely a projekt egészét hivatott részletesen bemutatni rengeteg képpel és számos idézettel.¹³

A továbbiakban szeretnék most olyan részleteket kiemelni és megosztani a kedves Olvasóval, melyek szívemhez igen közel állók, és meghatározó elemei a Lánchídnak: a kandeláberek és a hídkorlát.

1. KANDELÁBEREK

Kezdjük egy kis történelmi áttekintéssel! A közvilágítás valamikor az 1800-as évek elején terjedt el a városokban, 1850-től már császári rendelet írta elő a kiépítését. Ennek megfelelően a

16. kép Felülnzeti rajz a kandaláberek elhelyezkedéséről a budai hídfőnél. (Forrás: A-Híd Zrt.)

Lánchídra is kerültek lámpatestek: a pylonokat kerülő járda sarokmellvédeire állítva, a kapuzatba függesztve és a láncokra. A kevesebb mint két tucat olajlámpa azonban igen gyenge közvilágítást adott, amire sokat panaszkodtak is abban az időben. Valamelyest javított a helyzeten, hogy 1859-ben gázvilágítást vezettek be, de inkább volt ez megtakarítás az üzemeltetési költségekben, mint jelentős előrelépés a megvilágításban. Az 1800-as évek végén a hidakon megjelent az elektromos világítás, így 1896-ban kiegészítésként vaskapuzatokra erősített ívvilágítást kapott a Lánchíd is. Az igazi nagy reformot azonban az első világháború előtti átépítés hozta meg, nemcsak a szerkezet, hanem a közvilágítás számára is. Ekkor épült ki a hídon teljes mértékben az elektromos megvilágítás. Gyenes Lajos műépítész által tervezett, gyönyörű, három lámpatestes (egy álló, két függesztett) öntöttvas kandaláberek kerültek a hídra. Sajnálatos módon a második világháborús robbantást követő újjáépítés során az akkori erőforrásokhoz és kapacitásokhoz mérten egyszerűbb (egy álló lámpatestes, karok nélküli) nátrium lámpatestekkel szerelt hídkandalábereket építettek vissza.

A 16. képen piros ponttal jelölt kandaláberek már az első híd megépítésekor is álltak a pylont kerülő járda sarkain, vasöntvény mellvédeken. A sárga pontok jelölik a már Széchenyi idejében is a partokon világító hatalmas 520 kg-os, három álló lámpatestes kandalábereket, melyek gránit posztamenseken magasodnak. A zöld pontoknál helyezkednek el a parti kandaláberek, melyek a

pylon kandaláberekkel megegyező kialakításúak. Az eddig felsorolt kandaláberek restaurálásra kerültek (16. kép).

Közülük is kiemelkedik a két-két darab sárgával jelölt nagy kandalábér, melyekről a felülettisztítási munkák során kiderült, hogy a festékréteg alatt bronzöntvény lámpatestek rejtőzködtek. A korabeli újságcikkek és fotók fontos információkat őriztek meg: Széchenyi idejében a parti és pylon kandaláberek bronzöntvények voltak, míg az 1914–15-ös felújításkor a réz rekavirálás miatt már vasöntvények készültek. Mindenki legnagyobb meglepetésére ezek a gyönyörű Széchenyi korabeli műalkotások túlélték a történelem viharait, így a restaurálást követően már teljes pompájukban, bronz anyagukat megmutatva, kénmájjal felületkezelve kerültek vissza a köposztamensekre.

A restaurálás során nagy gondossággal szétbontották a közel 80 elemből álló egylámpatestes kandalábereket, minden elemet egyedi azonosítóval láttak el, hogy felületkezelést követően egyértelműen beazonosíthatók legyenek az alkatrészek és a visszaépítés során pontosan, és esztétikusan illeszkedjenek egymáshoz.

A 16. képen kézzel jelölt hídkandalábereket archív fotók alapján rekonstruáltuk, melyet hosszú kutatómunka előzött meg.¹⁴ Rengeteg archív fénykép gyűlt össze többek között például *Reininger Róbert*től, akinek a nagypapája személyesen vett rész az 1914–15-ös felújításban. Sajnos, korabeli tervek nem kerültek elő, ezek odavesztek a Kereskedelmi Minisztérium háborús sérülésekor.

Mohácson gyártották a hídkandaláber vasöntvény elemeit. A CNC technológiával égerfá-

ből faragott öntőminták segítségével készültek széndioxiddal kikeményített vízüveges homokból az öntőformák. Elsőként a külső majd a belső felület negatívja került beformázásra, melyeket távtartók segítségével illesztettek össze, majd nagyságrendileg 1200 fokos olvadákkal töltötték fel. Az indukciós kemencében megolvasztott maximum 1000 kg vasból nettó 700 kg késztermék állítható elő. A CNC technológia nagy előnye, hogy a pontosság miatt minimalizálható a falvastagság, így az önsúly, illetve az elemek összeillesztése jóval kevesebb utómunkát tesz szükségessé.

A kandeláber díszek a formák részletgazdagságának megőrzése érdekében alumínium öntvények és Szegeden kerültek leöntésre. A díszek egyik része virtuális térben, 3D szoftverekkel készült, meglévő díszek beszkennelt pontthalmazát alapul véve, a másik része pedig kézi szobrászmunka.

A restaurált és rekonstruált kandelábereket egyaránt LED világítással látták el, melyek egyszerre igazodnak az energiatakarékosság igényéhez és a korhű megjelenéshez. A lámpabúra PET G anyagból készült, amely a mai elvárásoknak megfelelő, vandálbiztos, ugyanakkor megőrizte az eredeti kialakítás részleteit (17. kép).

2. HÍDKORLÁT

A műemléki helyreállítást meghatározó másik szerkezet a gyalogos járdák mentén végigfutó hídkorlát volt. Az első változat szorosan összefüggött a híd tartószerkezetével, az oszlopok és rozetták vasöntvények voltak; az andráskeresztek és a kézfogók fából készültek. Az 1914-15-ös felújításkor a hídkandeláberek mellett az új hídkorlátot is Gyenes Lajos tervezte. Az előzőektől eltérően öntvény és acél elemekre cserélték a korábbi fa részeket. Az 1980-as évek végén a négyzetoszlopok törése miatt hét-nyolc keresztartónként, vagyis a pályamegszakításoknál dilatálták a nagyon merev szerkezetet: a törött négyzetoszlopokat belső acél magra szerelt öntvény burkolattal pótolták.

A 18. kép mutatja az elbontott hídkorlát felépítését, ahol a piros elemek a vasöntvények, a kékek az acélszerkezetek. A keresztartók fogadólemezeire ülnek a négyzet keresztmetszetű öntvény oszlopok. Ezt a 3,6 méteres távolságot osztja három részre a két öntvény köroszlop. Az oszlopokat andráskeresztek merevítik, melyek egy alaplemezről és 16 darab, szegecsekkel rögzített rátételemből állnak. Az andráskeresztet a

17. kép Hídkandeláber most és régen. (Fotó: Vörös Szabolcs, Válasz online; Forrás: Fortepan 24541 / Lőrincze Judit)

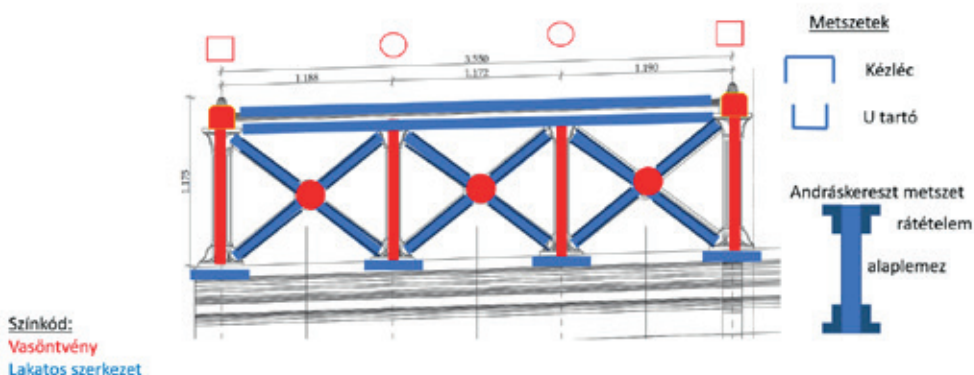
rátételelemek kötik össze az oszlopok csomólemezeivel. Egy közel vízszintes U tartóra fekszik a kézléc, melyet a négyzetoszlop csatlakozásoknál öntvény sapkák zárnak le.

A bontást megelőzően már szemrevételezéssel is látható volt, hogy az oszlopok egy része az alsó bekötési pontoknál törött. Az andráskeresztet fogadó bekötő csomólemezek egyébként normál acéllemezek, melyek öntéskor a homokformába kerültek beillesztésre. A bontás során a lefedő lemezek alatti takarásban további jelentős számú törött/repedt oszloptalpat találtunk.

A törések mellett a korróziós károk is igen jelentősek voltak, kiemelten a déli oldalon az útpályáról és járdáról felverődő sós lének köszönhetően, melyet a jellemző északi szél a déli irányba terelt. A 19. képen jól láthatók a felületi korróziós károk. A rozetta díszek mögül pedig szó szerint leomlott az andráskereszt egy darabja a bontás közben. A réskorrózió is számos helyen megfigyelhető volt a rátételek és az andráskereszt alaplemez között, különösen az oszlop és a rozetta csomópontoknál.

A bontás során arra is fény derült, hogy az 1980-as évek végén kialakított dilatációk, sajnos, nem működtek. A mozgást biztosító oválfuratoknál az időközben korrodált csavarok befeleződtek, funkciójukat nem töltötték be (19. kép).

A bontás során rengeteg tapasztalatot gyűjtöttünk. A kézleceket korábban helyszíni hegesztéssel rögzítették, az alattuk lévő U tartók pedig nagyon be voltak feszülve, a talpcsavartok felülről rögzítették nyitott anyákkal. Ezeket a csavarkötéseket a korróziós károsodás követ-

18. kép Hídkorlát szerkezeti felépítése a felújítást megelőzően. (Forrás: A-Híd Zrt.)

keztében már nem lehetett sérülésmentesen megbontani.

A fellelt hibákból egyértelművé vált, hogy a hídkorlátot teljesen elemeire kell szedni a szak-szerű felújítás érdekében. Néhány számadattal szeretném szemléltetni, hogy milyen nagyszámú elem szétbontásáról, rendszerezett javításáról és felületkezeléséről, illetve visszaépítéséről is volt

szó: 196 kézléc, 582 öntvényoszlop, 576 egyedi méretű/kialakítású andráskereszt, 1152 rozettadisz, 9216 egyedi méretű díszítő rátételelem, és több mint 30.000 szegecs (20. kép).

A törött öntvény oszlopok kiemelkedően nagy száma miatt laborvizsgálatokat végeztetünk, mely egyértelműen kimutatta, hogy a gömbgrafitos vasöntvény szakítószilárdsága és

19. kép Hídkorlát jellegzetes hibái: törés, korrózió, dilatációs probléma. (Fotó: Medgyesiné Buncsák Mária)

ütőmunkája is töredékére csökkent. Mért szakitó-szilárdság: 160 Mpa / jellemző szakitószilárdság: 300-500 Mpa; mért ütőmunka (ridegség): 3J / jellemző ütőmunka: 15-25J.

A dilatáció hiánya miatt túlterhelt vasöntvény oszlopoknál az erőteljes korróziós hatások következtében az öntvényhibák és a csomóponti feszültségcsúcsok környezetében felgyorsult a lokális korrózió, mely a mechanikai tulajdonságok leromlásához vezetett. Az öntvényoszlopok ridegsége oly mértékűvé vált, hogy a szemcse-szórásos felületkezelés során a mikrorepedésekből kiindulva látható repedések és törések alakultak ki.

A fenti tapasztalatokat, valamint a korrózióvédelmi, statikai, anyagvizsgálati és fémrestaurátori szakértői véleményeket összegezve született meg a hídkorlát új szerkezeti kialakítása:

- felhasználásra került az 1980-as évek végén kitalált egyszerű és egyszerű belső acélmagos tartószerkezeti megoldás minden oszlop esetében, elkerülendő az öntvényhibákat és a bekötő csomólemezek környezetében kialakuló feszültségcsúcsokat;
- minden négyzetoszlopnál (3,6 méterenként) dilatációs oválfuratok kerültek kialakításra, valamint poliamid csúszóalátétek segítik a hosszútávú dilatációs mozgást;
- új oszlopok kerültek leöntésre két fél bundaelemből, elkerülendő a csomólemezek környezetében kialakuló feszültségcsúcsokat és megőrzendő a hídkorlát formavilágát, esztétikai megjelenését.

Hogy milyen felemelő és leírhatatlan érzés volt közel három évet együtt élni a Lánchíddal? Széchenyi István így ír erről a Világ című művének Vallomások fejezetében: „A szó tehát csak felszínes tolmácsa lelki érzéseinknek, szintűgy, mint a festő a természetnek csupán külső vonásait rajzolja szemeink elé.”¹⁵

HIVATKOZÁSOK

Bácskai 1988

Bácskai Endréné: A budapesti Széchenyi Lánchíd felújítása. *Közlekedés- és művelődéstudományi Szemle* 38 (1988) 8:361-370.

Bellai 2023

Bellai László: *Múlt és jövő. A Széchenyi lánchíd felújítás 2021-2023.* Budapest, 2023.

BFL

Budapest Főváros Levéltára

BTM

Budapesti Történeti Múzeum

20. kép Hídkorlát a pesti part nyílásában.

(Fotó: A-Hid Zrt.)

MMÉEK 1915

Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 49 (1915) 49:273.

MNM

Magyar Nemzeti Múzeum

Palotás - Müller 1974

Dr. Palotás László – Müller József: 25 éves az újjáépített Lánchíd. *Közlekedéstudományi Szemle* 24 (1974) 6:225-234.

Széchenyi 2002-2003

Széchenyi István: *Világ.* Jegyzetek és szöveggondozás: Velkey Ferenc – Fülöp Tamás. Budapest, 2002-2003. - Világ (oszk.hu) (utolsó letöltés: 2024. július 13.)

Széchy 1949

Dr. Széchy Károly: A Lánchíd újjáépítése. *Magyar Közlekedés Mély- és Vízépítés* 1 (1949) 11:532-546.

Vásárhelyi 1949

Dr. Vásárhelyi Boldizsár: A Széchenyi Lánchíd története. *Magyar Közlekedés Mély- és Vízépítés* 1 (1949) 11:521-531.

W. T. Clark 1852

Clark, William Tierney: *Supplement of the Theory, Practice, and Architecture of Bridges.* London 1852-53. 27, 28, 33, 36 és 37 tábla

JEGYZETEK

1. Szerb Antal: Budapesti kalauz Marslakók számára. Budapest, 1935. 3.
2. A rácsostartó alsó és felső övét, az andráskeresztes szakaszokat határoló függőleges elemeknél egy hosszú csavar feszíti össze. Bővebben ld.: Ho-

- we-rendszerű rácsos fahíd. A Pallas nagy lexikona VI. kötet. Szerk.: Gerő Lajos. Budapest, 1894. 651-652.
3. Vásárhelyi 1949
 4. Palotás 1974
 5. Széchy 1974
 6. Fémrestaurátorok: Nagy Melinda okl. fém restaurátor művész; Dr. Timár Lőrinc okl. építésmérnök, okl. régész; Magyar Éva okl. ötvös-iparművész; Laczik Attila képzőművész, bronzöntő; Laczik Csaba okl. szobrász-restaurátor művész bronzműves és szoboröntő.
 7. MMEEK 1915
 8. Bácskai 1988
 9. W. T. Clark 1852
 10. Kőrestaurátorok: Szemerey-Kiss Balázs vezető restaurátor; Zomborác Tamás okl. kőrestaurator, Molnár Gergely szobrász, Varga Evelin szobrász, Gyurisits Konrád keramikus, szobrász, Láposi Julia végzős restaurator hallgató
 11. Az építéstörténeti tudományos dokumentációt Perényi Roland, a közetdiagnosztikai szakvéleményt Török Ákos, a kőrestauratori kutatást és szakvéleményt Ludányi Gábor, a fémrestauratorit pedig Jeges András készítette. A szerző építésztervezői munkatársai Schusztér Dániel és Bernáth Attila voltak.
 12. A Sina család aromán származású, gazdag, bárói rangot kapott bankár család. Sina György (1782-1856) báró jelentős összeggel támogatta a híd építését.
 13. Bellai 2023
 14. A rekonstrukció Angyal Tibor munkája.
 15. Széchenyi 2002-2003 112.

A GELLÉRT-HEGYI KÖZPARK FEJLŐDÉSTÖRTÉNETE¹

„GELLÉRTHEGY. Ajánlatos koratavasszal, vasárnap délután”²

A Gellért-hegyi közpark a budapesti városi szintű közparkok egyik meghatározó példája. Belvárosi fekvése, tagolt domborzati adottságai, nagy és egybefüggő zöldfelületei, természetközeli részletei, egykor magas kertépítészeti minősége, számos művészeti alkotása, kultúrtörténeti és természeti értékei a parknak kiemelkedő jelentőséget adnak. A Gellért-hegy a világörökségként védett budapesti Duna-parti látkép kiemelten fontos eleme. A hegy parkosítása a 19. században kezdődött, majd több korszakban bővítették, fejlesztették a már meglévő közparkot. A park területe – más városi közparkoktól eltérően – az elmúlt százötven évben nem csökkent, hanem újabb és újabb parkrészek kialakításával többször bővült. Az egyes történeti korszakok egymásra, egymás mellé épültek, maradványaik történeti rétegeket képeznek, amelyek ma is megfigyelhetők a parkban.

A 16–18. században a Gellért-hegy még vad, bozótos terület volt, csak a déli és nyugati lejtőin folyt szőlőtermesztés. A parkosítás gondolatát 1843-ban *Széchenyi István* (1791–1860) vetette fel elsőként, aki a nemzeti Pantheont, az ún. Üdvleldét kívánta a hegyen felépíteni.³ Az 1848-49-es szabadságharc idején és az utána következő évtizedekben fontos katonai stratégiai pont lett a hegy. 1853-ban felépült a Citadella, és az egész

Gellért-hegyet katonai területté nyilvánították.⁴ A kiegyezés után a Citadella elvesztette katonai jelentőségét, az épület hasznosításával és a hegy parkosításával kapcsolatban számos ötlet merült fel, ilyen volt például az Üdvleldé-ötlet továbbélése, a fürdőváros elképzelés vagy a hegy tetejének szórakozóhellyé alakítása.⁵

A PARKOSÍTÁS KEZDETE – 19. SZÁZAD VÉGE ÉS 20. SZÁZAD ELEJE

Az 1870-ben létrejött Fővárosi Közmunkák Tanácsa 1872-ben döntött a hegy parkosításáról. A Gellért-hegy fásítását még ebben az évben megkezdtek. A hegy északi oldalán, a Citadella alatt sétautakat létesítettek, facsemetéket ültettek, és megerősítették a déli oldal szikláit.⁶ A parkosítás során színtvonalakat követő, a historizmus korszakára jellemző, szabályos ívekből álló, „perecelő” utakkal tárták fel a területet, a növényfoltokat tájképies stílusban rendezték el⁷ (1. kép). 1890 körül kiépítették a mai Rudas fürdő felől felvezető szerpentin utat a parkosított terület könnyebb megközelíthetősége érdekében.⁸ 1897-ben felépült a parkosított területen a Kioszk, ahonnan szép kilátás nyílt a fővárosra (2. kép). A vendéglátóhely környezetét is rendezték.⁹

1875 és 1890 között a filoxéra vész hatására kipusztultak a Gellért-hegyi szőlők, ezt követően 1890-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa elké-

1. kép Buda sz. k. főváros egész határának másolati térképe... (kataszteri térkép), részlet, 1873. (Levéltári jelzet: BFL XV.16.a.201/9)

2. kép Kilátás a Gellért-hegyi Kioszkról, képeslap, 1907. (Forrás: Manda, VF_22838 MKVM)

3. kép Ilseman Keresztély terve a Gellért szoborhoz vezető sétányról és a Döbrentei térről, 1901. (Ilseman 1901 89.)

szítette a hegy szabályozási tervét. 1893-ban megalakult a Szent Gellérthegy Barátainak Egyesülete, amelynek tagjai szintén a hegy további fejlesztését szorgalmazták.¹⁰ Végül a két új Duna híd (Ferenc József, ma Szabadság híd és Eskü téri, ma Erzsébet híd) megépítéséről 1893-ban hozott döntés adott igazi lendületet a Gellért-hegy további parkosításának. A Ferenc József híd építése miatt elbontották a hegy déli lábánál a Sáros fürdőt, ami további lehetőséget adott a fejlesztésre. 1896-ban avatták fel a Ferenc József hidat, majd 1897-ben megkezdődött – a hegy keleti lábánál álló házsor lebontása után – a Gellért rakpart kiépítése.¹¹

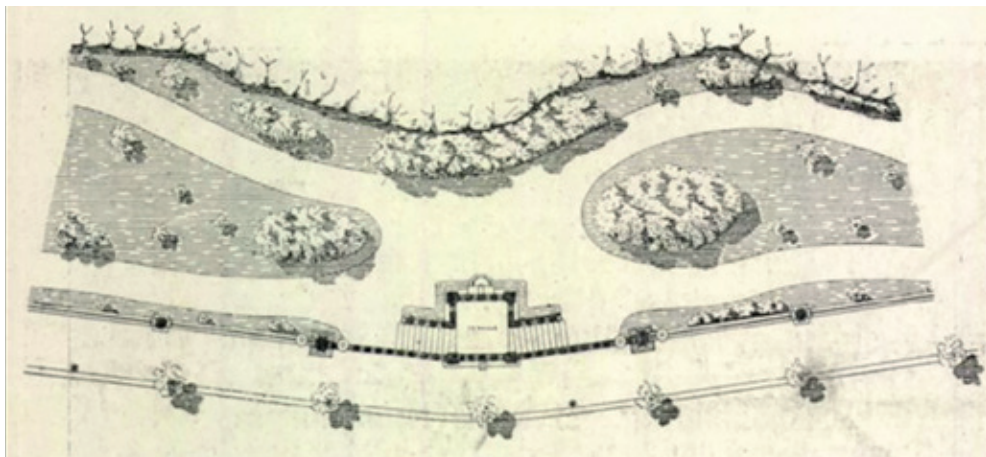
4. kép Budapest, Szent Gellért-szobor, 1900-as évek. (Forrás: FSZEK, Budapest Gyűjtemény/Budapest Képtárház, 020391)

Az Eskü téri híd építése 1898–1903 között zajlott. A hidépítés során a budai hídfő fogadó területén a közelben álló tabáni házakat és a Gellért-hegy egy részét elbontották, és 1901–1902 között megépült a hegy aljában a támfal. Az új híddal szemközt, a hegy oldalában 1904-ben avatták fel a Gellért püspököt ábrázoló szobrot (Jankovits Gyula (1865–1932) alkotása) és a szobor mögött álló, Francsek Imre (1864–1920) tervei alapján készült kolonnádot.¹² A Gellért szobor egyike volt az 1897-ben Ferenc József által a fővárosnak adományozott tíz szobornak, amelyek a nemzeti múlt nagyjait ábrázolták.¹³

Az emlékmű tervezésével kapcsolatban vált aktuálissá a szobor környezetének rendezése és a Döbrentei tér parkosítása is. 1900-ban tervpályázatot írt ki a Fővárosi Közmunkák Tanácsa, ahol a pályázóknak a zöldfelületek kialakításával és a gyalogosközlekedés célszerű megoldásával is foglalkozniuk kellett. A beérkezett pályamunkák alapján a Közmunkák Tanácsa saját mérnökeivel két tervváltozatot készíttetett el. Francsek Imre hangsúlyos építészeti elemekkel alakította ki a szobor környezetét, míg Bakos János (1849–1918) a természeti adottságokhoz illeszkedő parkosított környezetbe helyezte a szobrot. A Közmunkák Tanácsa végül Bakos János tervét fogadta el 1901-ben.¹⁴

Ilseman Keresztély (1850–1912), a Fővárosi Kertészet főkertésze 1901-ben készítette el a terület kertészeti rendezésére vonatkozó terveit, amelyeket a Kertészeti Lapok is közölt¹⁵ (3. kép). A hegy sziklás oldalában három teraszt tervezett. A legfelsőn áll az eredeti tervek helyett kétszeres méretben elkészült Szent Gellért szobor, a terasz alatt egy barlangot alakítottak ki, amelyből a két teraszon keresztülömlő, mesterséges vízesés indul. A vízesés mellé a hegyvidékek jellegzetes lágyszárú növényeit (páfrányok stb.) ültették. A park a víz megjelenési formáiban is a hegyvidéki tájat mintázza, a vízesés vizét az úttest alatt átvezetve a patak és a tó jellegzetes formáit a Döbrentei téren jelenítette meg Ilseman, és a hegylábakra jellemző növényeket telepített ide. A természetesség fokozására a parkot szikladarabokkal határolta (4. kép). 1903 decemberére készült el a parkrész.¹⁶ A tervet a kivitelezés során többször bővítették, újabb lépcsősorokkal és utakkal egészítették ki.¹⁷

A Gellért-hegy sziklás, keleti oldala aljában, a korábban itt álló házsor lebontásával felszabadult területen a Fővárosi Közmunkák Tanácsának mérnöke, Francsek Imre elképzelései alapján rendezték a területet.¹⁸ A Fővárosi Közmunkák

5. kép Részlet ifj. Pecz Ármin megvalósult tervéből. (Forrás: Építő Ipar 1908 62.)

Tanácsa 1905 novemberében ifj. *Pecz Árminnal* (1855–1927) kötött szerződést a kertépítészeti tervek elkészítésére.¹⁹ Az eredeti tervek szerint a sétány két részből állt volna, amelyeket egy szikla választott volna el. A parkrészt határoló két méter magas kökerítés bélésfalként is szolgált volna, mivel a parkosított terület három méterrel a rakpart járósíntje felett helyezkedett volna el. Az első szakasz a Gellért téri hídfőtől egy lépcsővel indult volna, a melléte álló köépitmény villa-mosváróként, szerszámkamraként és árnyékszékként is szolgált volna. A parkban íves, szerpentinező utakat terveztek. A természetes szintkülönbséget kihasználva egy 12 méter magas kilátópontot és felette egy sziklán álló várromot is kialakítottak volna. Az első szakasz végére pihenőteret, őrházat és kaput terveztek. A szintkülönbségeket rámpákkal hidalták át, lépcsőt kényelmi okokból nem használtak. A második szakasz egy kapuval és őrházzal indult, az Erzsébet hídig még két kaput helyeztek el. A Rudas fürdőtől egy tornyos őrszoba állt volna. A két részt egy 40 méter hosszú, kovácsoltvas elemekkel határolt, erkélyszerű folyosóval kapcsolták volna össze.²⁰

1905-ben a Fővárosi Közmunkák Tanácsa kiegészítést kért a tervhez, amelyben a parkrész kapcsolatát kívánták biztosítani a környező területekkel. 1907-ben készült el a korábbi terv kiegészítéseként *Hegedűs Ármin* (1859–1945) és *Sebestyén Arthur* (1868–1945) terve, mely szerint a Gellért fürdőt és a Sziklatemplom előtti teret egy viadukt kötötte volna össze, a sziklás oldal alatti

parkkal pedig a barlangon keresztül teremtettek volna kapcsolatot.²¹ A parkrész végül redukált tartalommal valósult meg: az eredetileg tervezettnél alacsonyabb kerítés épült, nem jött létre a két sétányszakasz összekapcsolása, valamint a két fürdő és a Gellért szobor körüli parkkal sem épült ki az összeköttetés²² (5. kép). A kertészeti munkák 1907. május 31-én készültek el.²³ Az itt tartott pávák miatt „Pávakertnek” nevezett keskeny park-sáv²⁴ mind építészeti, mind kertépítészeti szempontból a historizmus jellegzetességeit (íves utak, történeti korokra utaló architektúra) mutatja, ifj. Pecz Ármin a növényalkalmazásban szintén a korszakra jellemző módon számos örökzöld fajt alkalmazott (6-7. képek).

A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI PARKOSÍTÁS IDŐSZAKA

Az I. világháború utáni öntözési tilalom idején a fővárosi kertészeti igazgató, *Ráde Károly* (1864–1946) a hegy diszfákkal történő beültetését nem tartotta megoldhatónak. Először az erdészeti hivatal tervei alapján fenyőket ültettek, de a környezeti adottságok miatt ezek nem maradtak meg.²⁵ A sikertelen telepítést követően Ráde Károly tervei szerint először az északi oldal, majd a sziklákápolna környezetének rendezését kezdték meg.²⁶ A Gellért-hegy északi oldalán, a Gellért szobor mögötti területeket az 1920-as évek első felében, az itt álló tabáni házak elbontása után parkosították. A szintvonalak mentén futó utakat az egykori utcák helyén ala-

6-7. kép Részletek a Pávakertből, 1906. (Forrás: FSZEK, Budapest Gyűjtemény/Budapest Képtár, AN007022 és AN007024)

kitették ki, amelyeket kis pihenőhelyekkel tagolt serpentinező sétautakkal kötöttek össze²⁷ (8. kép). Az archív felvételek tanúsága szerint a Gellért szobor mögötti parkrészben számos örökzöldet telepítettek, amelyek az 1930-as évek magas szintű fenntartási munkáinak köszönhetően a II. világháborúig jó állapotban fennmaradtak (9. kép).

Ráde Károly 1919-ben készítette el a Gellért-hegy déli lejtőjének kertépítészeti tervét,²⁸ amely az 1920-as évek második feléig pénzügyi miatt nem tudott megvalósulni. A terv alapján lépcsőzetes teraszokat, kényelmes lejtős utakat és lépcsőket, pázsitfelületeket és virágágyakat, valamint számos padot tervezett itt elhelyezni.²⁹ 1925-ben *Lux Kálmán* (1843–1908) tervei alap-

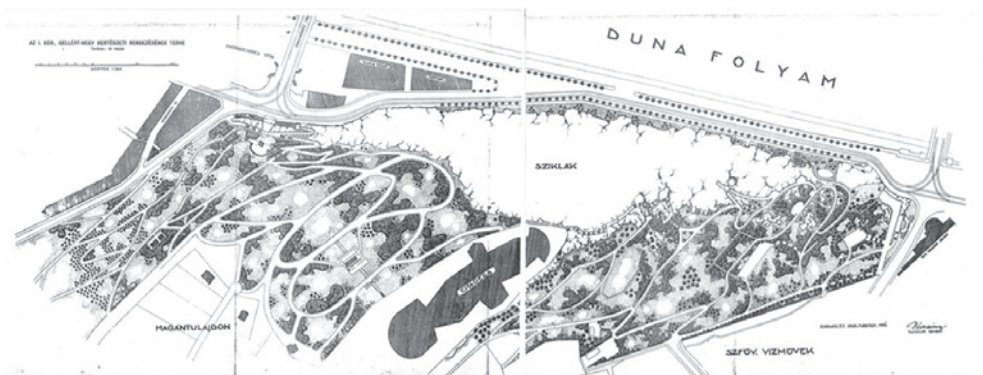
ján kiépítették a Gellért-hegy legnagyobb barlangjából a sziklateplomot, amelyet korábban bujdosók rejtékhelyként és szegények szükséglakásként használtak.³⁰ A hegy déli oldalát végül a

8. kép Légi felvétel, részlet, 1927. (Forrás: HIM Nyrt. 65964)

9. kép A Gellért-szobor és a mögötte létesült parkos hegyi sétány, 1930 körül. (Forrás: FSZEK Budapest Gyűjtemény/Budapest Képtár, 023449)

10. kép Ráde Károly park terve, 1929. (Ráde 1929)

sziklatemplom kialakítása után, 1925-ben kezdték parkosítani, majd Ráde tervei alapján folytatódott 1927-ben a hegy déli, délkeleti oldalának fásítása.³¹ A sziklakápolna környezetébe Ráde növénykülönlegességeket, parkrózsá gyűjteményt és mandulafa csoportokat tervezett. 1929-ben publikálta a hegy déli oldalának teljes tervét (10. kép),³² de a megvalósítás végül nem pontosan az ő tervei szerint történt. Már az 1920-as évek végén későbbi utódával közösen dolgozott a megvalósításon, majd 1930-as nyugdíjba vonulása után az új kertészeti igazgató, *Morbitzer Dezső* (1879–1950) fejezte be a déli oldal parkosítását.³³

A déli oldal parkosítása során az egyes parki funkciókat a terep kevésbé lejtős részein kialakított teraszokon helyezték el. A Gellért-hegy déli oldalán ugyan már 1919-ben – a fővárosban

elsők közt – kialakítottak egy játszóteret, de az első játszószerkeket csak 1930-ban helyezték ki.³⁴ Ennek helyén található ma a csúszdás játszótér.³⁵ A nagyterületű, napos teraszokból álló játszótéren homokozókat és hintákat létesítettek, a terepadottságok ésszerű kihasználásával a teraszok között helyezték el a csúszdákat³⁶ (11. kép). A Gellért-hegy északi és déli parkrészeinek összekapcsolására a keleti, sziklás oldalon az 1920-as évek második felében kiépült a mai felső sétány, majd az 1930-as években az alsó sétány.³⁷ Mindkét sétaút mentén bástyaszerű kilátóteraszokat alakítottak ki, amelyek nagy része máig fennmaradt, és napjainkban is remek kilátást biztosítanak a Duna és a belváros felé (12. kép).

Az 1920-as évek végétől állandó téma volt a Gellért-hegy déli oldalának parkosítása, és kü-

11. kép Gellért-hegyi játszótér, 1930-as évek.
(Forrás: FSZEK Budapest Gyűjtemény/Budapest Képtárház, 020118)

12. kép Gellért-hegy, kilátás a Petőfi (Horthy Miklós) híd felé, előtérben a Szabadság (Ferenc József) híd, a Gellért Szálló és a Gyógyfürdő, 1943.
(Forrás: Fortepan, 120270/Dienes Balázs)

13. kép Sétány, háttérben a Sziklatemplom feletti kereszt, 1928. (Forrás: Fortepan, 155745/Kempfner Zsófia)

lönböző ötletek láttak napvilágot erre vonatkozóan. 1931-ben az Országos Magyar Kertészeti Egyesület (OMKE) Dendrológiai Szakosztálya memorandumot adott ki, amelyben a Gellért-hegyen „Országos Dendrológiai és Sziklakert” létesítését javasolta. A hegy egyes részeit különböző módon, a klimatikus adottságoknak megfelelően kívánták beültetni.³⁸ Bár Morbitzer Dezső elutasította az ötlet megvalósítását, a magyar flóra bemutatását azonban fontosnak tartotta.³⁹ Az 1930-as években a hazai, mediterrán jellegű, hegyvidéki flóra növényeivel ültette be a déli lejtőt⁴⁰ (13. kép).

14. kép Római kert a Gellért-hegyen. (Ormos 1943 16.)

Morbitzer Dezső tervei szerint valósult meg a hegy déli oldalán a honos növényfajokkal beültetett sziklakert mellett az ún. római kert, amely a korszak mértani stílusú kőkertjeinek trendjéhez igazodott.⁴¹ A kertrész pontos helyét nem ismerjük, de valószínűsíthető, hogy a sziklakápolnához vezető út mentén helyezkedett el.⁴² A kertet szigorú mértani rend szerint, a szintvonalakkal párhuzamosan futó hossz tengellyel alakították ki. Szárazon rakott terméskő támfalakkal kisebb teraszokra tagolódott.⁴³ A középső teraszhoz, amelynek közepén egy női aktszobor (*Hans Müller* (1873–1937) alkotása) állt, három párhuzamos út vezetett, amelyek között gazdagon beültetett évelőágyak és sziklakertszerű kiültetések kaptak helyet. A legfelső támfalon egy félköríves pergola zárta le a kompozíciót⁴⁴ (14. kép).

Morbitzer Dezső tervei szerint épült meg *Horthy Miklósné* (1881–1959) rózsakertje is, amely 1936–1937-ben készült el. A rózsakertben a fővárosi kertészet telepein termesztett rózsákat alkalmaztak. A rózsakert feltehetően a déli lejtőn, a Gellért Szállótól a Citadella felé vezető (mai nevén Verejték) utca végénél helyezkedhetett el.⁴⁵ A kert kialakításáról fennmaradt *Ligeti Miklós* (1871–1944) szobrászművész gipszmodellje, amelynek alapján megállapítható, hogy a római kerthez hasonló, geometrikus kialakítású kertrész volt.⁴⁶ Morbitzer Dezső egy hosszanti elrendezésű, szimmetrikusan megformált, több szintre tagolt kertet tervezett. A legalsó szintet két parter formára ültetett sövényáv tagolta, a középső szintre kétoldalt egy-egy lépcső vezetett fel, középen a szint teraszszerűen előreugrott, ahol szintén egyszerű geometrikus formában ültetett nyírt sövények húzódtak. A legfelső félköríves záródású terasz közepén, a kert tengelyében egy szobor kapott helyet.⁴⁷

Az 1930-as évek második felében a tabáni városrész lebontásával a Gellért-hegyi park újabb területtel bővült. 1932-ben kezdték meg a városrész bontását.⁴⁸ A bontás után a közvélemény és a városrendezési szakemberek egyaránt a parkosítást tartották a legjobb hasznosításnak.⁴⁹ A tabáni park építése 1935-ben kezdődött meg *Király Kálmán* (1882–1953), a városrendezési ügyosztály vezetőjének elképzelései szerint, aki indítványozta, hogy a Tabánhoz kapcsolódóan a Gellért-hegy északi oldalát is parkosítsák, a városkép teljes összhangja érdekében. A „sétányalakítási tervet” Morbitzer Dezső készítette, amelyben tervezőtársai voltak: *Baranya Gyuláné, Csorna Antal, Jécsai László és Maros Éva*.⁵⁰ A teljes park 1937-re készült el. Az úthálózat illeszkedett a

Gellért-hegy már meglévő sétányrendszeréhez. A három méter széles, íves utak kialakításánál a lehető legkisebb lejtést alkalmazták.⁵¹ Az úthálózatot kisebb, geometrikus megformálású kertrészek egészítették ki. A Hegyalja úthoz közel egy kör alakú fogadóteret és egy szimmetrikus elrendezésű játszóteret alakítottak ki, amelynek tengelyéhez egy lépcsővel kapcsolódott a tabáni parkrész úthálózata. Ligetesen ültetett fákat, kisebb facsoportokat és viszonylag nagy, nyílt gyepes felületeket alkalmaztak⁵² (15. kép).

A II. VILÁGHÁBORÚ ÉS A RENDSZERVÁLTÁS KÖZÖTTI PARKOSÍTÁS IDŐSZAKA

A II. világháborúban a Gellért-hegyet súlyos sérülések érték (16. kép). A háború után a löszermaradványok eltávolítása és a sziklák biztosítása volt az elsődleges feladat. Az 1950-es években a Fővárosi Kertészeti Vállalat (FŐKERT) a háborús sérülések további felszámolását és a szinte teljesen kopárrá vált hegy fásítását végezte el. Az 1950-es években bezárták a sziklatemplomot, és bejáratát elfalazták. 1947-ben állították fel a Felszabadulási emlékművet (*Kisfaludi Stróbl Zsigmond* (1884–1975) alkotása) a Citadella előtt, amely 1961-ben idegenforgalmi hasznosítást kapott.⁵³ 1967-ben, a FŐKERT 100. évfordulójára a délkeleti oldalon megújították a csúszdás játszóteret és legfelső teraszán vizes játszóteret alakítottak ki.⁵⁴

Az 1960-as években kezdték építeni a Gellért-hegy korábban még nem parkosított déli-délkeleti oldalán a Jubileumi parkot, amelyet 1965-ben Magyarország „felszabadulásának” 20. évfordulóján adtak át. A késő modern korszak jellegzetességeit mutató park terveit a Budapesti Városépítési Tervező Vállalat (BUVÁTI) két tervezője, *Jancsó Vilmos* (1902–1981) és *Krizsán Zoltánné* (1922–2023) 1962–1963-ban készítette (17. kép). A lejtős terepen a park építése során három földteraszt alakítottak ki, amelyeket rézsűs felületek kötnék össze. A nagyvonalú, íves, széles sétautak a lejtőket ferdén szelik át. A park legalacsonyabb pontja a Rezeda utca mentén elhelyezkedő, nagyméretű, gyepes terület, az ún. Kancsós tábla, amely nevét az itt felállított három nagyméretű, kő amfóráról (*Metky Ödön* (1906–1985) plasztikái) kapta. Az első teraszt az 1960-as években újdonságnak számító, nagyméretű, négyzet alakú, helyben készült betonlapokkal burkolták. A földterasz mentén egykor hosszú virágágy terült el. A teraszon három egyedi terve-

15. kép Légi felvétel, részlet, 1944.
(Forrás: HIM Nytt. 65654)

zésű, fém-ből és műanyagból készült, nyitott ernyőre hasonlító esőtetőt helyeztek el (18. kép). Ehhez a teraszhoz kapcsolódott délről egy játszótér, felette a rézsűben egy nagyméretű sziklakeret alakítottak ki. Az első és második terasz között magas, budakalászi mészkből készült támfalat építettek, amelyet *Kiss István* (1927–1997) „*Budapest múltja és jelene*” című dombozműve díszít. A szabálytalan alakú, csiszolt, keménymészkből lapokkal burkolt teraszon jellegzetes hatszögletű virágágyakat alakítottak ki, amelyeket színes egynyári virágokkal és rózsákkal ültettek be. A második és harmadik terasz között is magas, budakalászi mészkből készült támfal húzódik. A teraszról felfelé vezető lépcső mellett állították fel *Tar István* (1910–1971) nőalakokkal díszített kőkútját, amelynek kompozí-

16. kép A lerombolt Erzsébet híd budai hídfője és a Gellért-hegy a pesti alsó rakpartról nézve, 1945.
(Forrás: Fortepan, 73301/Fortepan)

17. kép Gellért-hegy, Jubileumi park kertészeti terve, összesítő lap, BUVÁTI, 1963. május.
(Levéltári jelzet: BFL XV.17.d.329. – 5399)

ciója ráirányítja a figyelmet az innen feltáruuló panorámára. A harmadik, legfelső földterasz jellemző burkolata a gyöngykavics. A platón nagy gyepfelületben, négyszögletes kökeretben virágágyakat, *Borsos Miklós* (1906–1990) kőből faragott vízköpőivel díszített, négyszögletes vízmedencéket és *Somogyi József* (1916–1993) „*Leányka csikóval*” című alkotását helyezték el (19. kép). A platón egy kisebb teraszokból álló, nagy játszótérrel is kialakítottak, itt állították fel

Barta Lajos (1899–1986) emblemikus kőlovaskáit, valamint az ernyő alakú esőtetőkből is elhelyeztek néhányat. A játszótér legfelső szintjén állították fel a szélkakast (*Segesdi György* (1931–2021) alkotása). A korszak növényalkalmazási szokásainak megfelelően őshonos fajokat választottak, amelyeket kisebb csoportokban telepítettek el. A ligetes faállomány mellett nagy gyepfelületeket alkalmaztak. A park a korszak egyik legkiemelkedőbb kertépítészeti beruházása

18. kép Kilátás a Citadella melletti sétányról a Jubileumi park felé, 1970. (Forrás: Fortepan, 220008/N. Kósa Judit)

19. kép A Citadella alatti déli lejtő, Jubileumi park. Előtérben a Leányka csikóval-szobor, 1970. (Forrás: Fortepan, 220011/N. Kósa Judit)

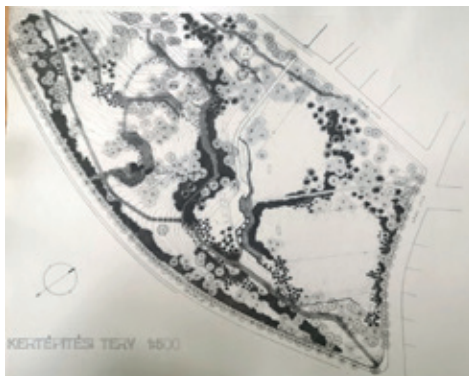
volt, ami tükröződik a minőségi anyaghasználatban, a nagyszámú képzőművészeti alkotás elhelyezésében és a hatalmas, drága fenntartású virágágyak alkalmazásában is.⁵⁵

1975-ben kezdték építeni a Gellért-hegy északi oldalán a nagy víztározót (ma Gruber József víztározó) *Vadász György* (1933-2024) tervei alapján.⁵⁶ Az építkezés során két, egyenként 40000 km³-es vasbeton tartályt helyeztek el a Hegyalja út feletti területen. A tartályok földbe süllyesztése és a változó vastagságú földterítés biztosítása, hogy a tározó környezetét a természetes lejtésvizonyokhoz hasonlóan lehessen elrendezni. A parkosítás során a terepet a hegy északi oldalának meredek, szaggatott terepviszonyaihoz hasonlóan rendezték el. A szintkülönbséget földsáncokra emlékeztető, egyedi vasbeton elemekből álló támfalrendszerrel és rézsűkkel hidalták át. 1981-ben a víztározó elkészülte után a környezetét is rendezték. A víztározó feletti parkot Krizsán Zoltánné, *Baraczk Katalin* (1941-) és *Szász Péter* tervezte⁵⁷ (20. kép). A víztározó tetején egy kilátóteraszt alakítottak ki, amelyen 1982-ben *Lesenyi Márta* (1930-) „*Király és királyné*” című alkotását helyezték el. A lejtős terep mélyvonalán egy mesterséges patakot terveztek, amely a rézsű alján kaszkádszerűen elhelyezett medencékben ért volna véget. A patak megvalósítása végül elmaradt, de a díszmedencék megépültek. A lejtős terepet kihasználó csúszdás játszótér épült a lakóterületekhez közel. A fásítás hegy-völgy irányú csoportjai a völgy felé sűrűsödnek, fent nagyobb, lejjebb kisebb tisztásokkal.⁵⁸ A parkba különféle díszfákat és díszcserjéket telepítettek, a víztározó falain különböző kúszónövények kaptak helyet⁵⁹ (21. kép).

A Gellért-hegyi park az 1980-as években bővült egy kisebb területtel, a délkeleti oldalon 1984-ben építették meg a kicsik játszótérét. A terület korábban a déli víztározó telkéhez tartozott.⁶⁰ Ezzel a bővítéssel a park elérte mai kiterjedését.

A RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI IDŐSZAK

1992-ben bontották ki a sziklatemplom befalazott bejáratát és újra visszakapta eredeti funkcióját.⁶¹ A sziklatemplom előtt 2001-ben helyezték el *Kő Pál* (1941-2020) Szent Istvánt ábrázoló lovas szobrát, amelynek környezetét *Török Péter* (1958-2022) tervei szerint alakították ki, a kápolna felett pedig 2002-ben állítottak fel egy három méter magas kőkeresztet. A délkeleti oldalon a

20. kép A Gellért-hegyi víztározó kertépítészeti terve, Krizsán Zoltánné, Baraczk Katalin, Szász Péter (BVTV), 1972-1980. (Baraczk Katalin magángyűjteménye)

csúszdás játszótérrel több ízben (1999-ben⁶² és 2017-ben, a FŐKERT 150 éves jubileumára) is megújították, a munkálatok során új csúszdarendszert alakítottak ki az éppen aktuális játszószer-trendeknek megfelelően.

1995-ben elbontották a Jubileumi park felső platójáról Borsos Miklós kútfiguráit és a díszmedencéket.⁶³ A parkrész új kialakítást kapott, ide helyezték át az egyenári bemutatók helyszínét. Tervezője a FŐKERT munkatársa, *Nemesné Kucsoszkó Annamária* volt.⁶⁴ 2014-ben a Jubileumi parkban felújították a köcsikós játszótér is, új neve Cerkafirka játszótér lett. 2023-ban Budapest 150 éves jubileuma alkalmából új rózsakert létesült a hatszögletű ágyásokban, valamint a platóra vezető gyepfelületben kialakított új ágyá-

21. kép Kilátás a víztározó tetejéről, 1980-as évek. (Baraczk Katalin magángyűjteménye)

sokban. A projekt során a rózsakert alatti támfal mentén esőkertet létesítettek, és megújult Tar István nőlakos kőútja is.

A Gellért-hegy északi oldalán, a 2000-es években elbontották az Órom utca mentén kialakított csúszdás játszóteret. A Gruber József víztározó felett 2001-ben alakították ki a Filozófusok kertjét (*Wagner Nándor* (1922–1997) szoboregyüttese), amely az egyes vallások vezetőinek állít emléket az őket ábrázoló szobrokkal. 2022-ben a Filozófusok kertje és a Hegyalja út között helyezték el a Nelson Mandelára emlékező land art alkotást.

ÖSSZEFOGLALÁS

A Gellért-hegyi közpark kerttörténeti szempontból magán viseli a 19. század végi, a századfordulós, a két világháború közötti, a II. világháború utáni (késő modern), valamint kis mértékben a közelmúlt (kortárs) korszakok lenyomatait. A park tervezésében, kiépítésében az egyes korszakok neves kerttervezői, tájépítészei vettek részt, így a mai park az ő kézlenyomatukat is őrzi. A hegy északi oldalán a parkosítás első lépései a 19. század végén, 20. század elején történtek, majd a két világháború között újabb parkrésszel bővült a terület. Ezek a korszakok erősen éreztetik a hatásukat a területre napjainkban is, pl. sétautak nyomvonala, támfal, Gellért szobor, kolonnád, vízesés, lépcsők, mellvédek. A park keleti, sziklás oldalán szintén a századforduló idején kezdődött meg a parkosítás, amelynek máig fennmaradt elemei a rakpart mentén húzódó díszkerítés és a keskeny parksáv. A két világháború között tovább fejlesztették ezt a parkrészt, amelynek megmaradt elemei a pálos kolostor és a hegyoldalban futó sétautak. A Gellért-hegyi közpark délkeleti oldalán a két világháború között építették fel a sziklatemplomot és alakították ki a mai park úthálózatának alapszerkezetét, de ez a területrészen a későbbi korszakokban is több beavatkozáson esett át. A II. világháború utáni időszakból az úthálózat egyes kisebb szakaszai és szobrok maradtak fenn. A rendszerváltás után az újranyitott sziklatemplom környezete új elemekkel (szobrokkal) bővült, valamint a játszótérek kaptak új arculatot. Összességében ezen a területre érzékelhető leginkább a közparkokra jellemző, aktuális igényeket kiszolgáló, gyors változások hatása, de még így is jól megfigyelhetőek a történeti rétegek. A hegy déli oldalán a II. világháború után kialakított Jubileumi park szinte teljes térszerkezetében, úthálózatában, terepa-

lakulataiban mutatja az egykori magas nivójú, késő modern közpark eredeti arculatát. Az egykor kihelyezett művészeti alkotások nagy része ma is eredeti helyén áll. A parkrész egységessége és a korszak más kertépítészeti emlékeinek fokozatos eltűnése kiemelkedő történeti jelentőséggel ruhazza fel ezt a területrészt. Kisebb beavatkozások történtek a rendszerváltás után a Jubileumi park területén, amelyek – bár önmagukban színvonalas kertépítészeti alkotások –, nem szolgálják a parkrész egységességének megőrzését. A hegy északi oldalán, a Gruber József víztározó környezetében lévő parkrész a két világháború között, a Tabán lebontásával jött létre, de a II. világháború után a víztározóhoz kötődő környezetrendezés során teljesen átalakult. Ebből a korszakból származik az úthálózat nagy része, lépcsők, vízarchitektúra maradványa és néhány szobor is. Fontos megemlíteni, hogy a víztározó tájba illesztése és környezetének rendezése kiemelkedő példája a korszaknak. A rendszerváltás után további kisebb beavatkozások történtek a parkrészen.

A városi zöldfelületek esetén ritkán előforduló és már önmagában is nagy értéket képviselő jelenség, hogy az egyes korszakokban kiépült parkrészek máig fennmaradtak, a park területe nem csökkent, hanem 150 éves története során többszöri bővítéssel újabb és újabb területrészeket vontak be a parkosításba. Az egyes történeti korszakok nyomainak feltárása és megőrzése elsődleges szempont a park értékőrző fejlesztése során. Mindemellett fontos leszögezni, hogy jelenlegi állapotukban ezek az értékek nem tudnak megfelelően érvényesülni. A Gellért-hegyi közpark helyreállítása és fejlesztése során fontos szempont, hogy az új igények kiszolgálása és a közpark mai kornak megfelelő fejlesztése a meglévő értékek tiszteletben tartása mellett történjen.

HIVATKOZÁSOK

- Bakay 2013
Bakay Eszter: *Retrotérek, retroparkok*. Budapest, 2013.
Bakay et al. 2016
Bakay Eszter – Zajacz Vera – Szilágyi Kinga: Késő modern kertépítészeti örökségünk – az 50 éves budapesti Jubileumi park. *4D Tájépítészeti és Kertművészeti folyóirat* 2016 42:2-17.
BFL
Budapest Főváros Levéltára
Csáki – Golub 2019
Szerb székesegyház a Tabánban: Az eltűnt Rácváros emlékezete. Szerk.: Csáki Tamás – Golub Xénia. Budapest, 2019.

Csepely-Knorr 2011
 Csepely-Knorr Luca: *Korai modern szabadtérépítészet. A közparktervezés-elmélet fejlődése az 1930-as évek végéig*. Doktori disszertáció. Budapest, 2011.
 Csepely-Knorr 2016
 Csepely-Knorr Luca: *Budapest közparképítészetének története a kiegyezéstől az első világháborúig*. Budapest, 2016.
 Dankó 2007
 Dankó Lilla: *Morbitzer Dezső élete és munkássága*. Diplomamunka. Budapest, 2007.
 Dékány 2017
 150 éves a Fővárosi Kertészet 1867-2017. Szerk.: Dékány Szilveszter. Budapest, 2017.
 Nemzeti Újság 1925
 Egy millió virág és százezer fa díszíti a fővárost. *Nemzeti Újság* 1925.VII.26. 22.
 Építő Ipar 1904
 A Gellérthegy aljának rendezése. *Építő Ipar* 28 (1904) 51:375-377. és 52:387.
 Építő Ipar 1908
 A Gellérthegy aljának rendezése. *Építő Ipar* 32 (1908) 37:355-356.
 FSZEK
 Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár
 A Kert 1896
 A gellérthegy kiosk átadása. *A Kert* 2 (1896) 887.
 Gombos 1974
 Gombos Zoltán: *Régi kertek Pesten és Budán*. Budapest, 1974.
 Hegedűs 1907
 Hegedűs Ármin: A budapesti Rudas- és Sárosfürdő között levő terület rendezése. *Építő Ipar* 31 (1907) 37:360-361.
 HIM
 Hadtörténeti Intézet és Múzeum
 Ilseman 1901
 Ilsemann Keresztély: Budapest nyilvános sétányai III. *Kertészeti Lapok* 16 (1901) 4:88-92.
 K. Hlatky 2001
 K. Hlatky Katalin: *Budapesti zöldkalauz*. Budapest, 2001.
 Kiácz 1967
 A Fővárosi Kertészet száz éve. Szerk.: Kiácz György. Budapest, 1967.
 Magyar 1931
 Magyar Gyula: A Szent Gellérthegyen létesítendő „Országos Dendrológiai és Sziklakert” memoranduma. *Kertészeti Lapok* 46 (1931) 6:177-180.
 Morbitzer 1931
 Morbitzer Dezső: Az „Országos Dendrológiai és Sziklakert” létesítéséhez. *Kertészeti Lapok* 46 (1931) 7:233-234.
 Morbitzer 1933
 Morbitzer Dezső: Budapest nyilvános kertjei és fasorai. *Tér és forma* 6 (1933) 9:253-258.
 Morbitzer 1937
 Morbitzer Dezső: Városépítéset és kertészet. *Városi Szemle* 23 (1937) 103-120.

Ormos 1943
 Ormos Imre: A kertművészet szerepe a városépítészetben. *Magyar Építőművészet* 42 (1943) 1:16.
 Radó 1985
 Radó Dezső: *Budapesti parkok és terek*. Budapest, 1985.
 Rapaics 1940
 Rapaics Raymund: *Magyar kertek*. Budapest, [1940.]
 Råde 1926
 Råde Károly: A székesfővárosi kertészet újabb munkái. *Kertészeti Lapok* 30 (1926) 8:119-120.
 Råde 1929
 Råde Károly: *Budapest Székesfőváros Kertészetéhez tartozó Park-sétány és kertek Tervei, Fasorok Kimutatása*. Budapest, 1929.
 Råde 1932
 Råde Károly: A Szt. Gellérthegy kertművészeti és dendrológiai szempontból nézve. *Kertészeti Lapok* 47 (1932) 5:2-3.
 Széchenyi 1843
 Széchenyi István: *Üdvlede. Gróf Desseffy Aurél hátrahagyott némi iromány-töredékeivel*. Pest, 1843.

JEGYZETEK

- 1.. A tanulmány Tar Imola–Szőke Balázs–Győr Attila–Sikabonyi Miklós: Gellért-hegy tájrendezési megújítása, kerttörténeti tudományos dokumentáció. Pagony Kft. Budapest, 2022. kerttörténeti fejezeteinek a felhasználásával készült. A Gellért-hegy tekintetében rendkívül gazdag forrással állunk szemben, jelen tanulmányban elsősorban a releváns szakirodalmakat és képi forrásokat használtuk fel a park fejlődéstörténetének összefoglalása során. A további források, főként levéltári dokumentumok feltárása esetén egyes dátumok, közreműködők pontosítása, kiegészítése, valamint egyes objektumok lokalizációja, megvalósulásának tisztázása várható.
2. Szerb Antal: Budapesti kalauz Marslakók számára. Budapest, 1935. 5.
3. Széchenyi 1843 32–33.
4. Radó 1985 50.
5. ld. az egyes ötletek részletes kifejtését Csepely-Knorr 2016 119–127.
6. Csepely-Knorr 2016 129.
7. Buda sz. k. főváros egész határának másolati térképe... (kataszteri térkép), 1873.: BFL XV.16.a.201/9.
8. Budapest fő- és szék város összes területének térképe, 1895.: BFL XV.16.e.251/28.
9. A Kert 1896 887; Csepely-Knorr 2016 129.
10. Radó 1985 50–52.
11. Csepely-Knorr 2016 129–130.
12. Radó 1985 51.
13. Csepely-Knorr 2016 130.
14. A pályázati folyamatról ld. részletesebben Csepely-Knorr 2016 131.
15. Ilseman 1901 88-92.
16. Ilseman 1901 88-92.; Csepely-Knorr 2016 131.
17. Csepely-Knorr 2016 150.

18. Csepely-Knorr 2016 141.
19. Csepely-Knorr 2016 151.
20. Építő Ipar 1904 375–377. és 387., Csepely-Knorr 2016 141–143.
- 21.. Hegedűs 1907 360–361., Csepely-Knorr 2016 143.
22. Építő Ipar 1908 355–356., Csepely-Knorr 2016 143.
23. Csepely-Knorr 2016 151.
24. Radó 1985 55.
25. Råde 1932 2–3.
26. Råde 1926 119–120.
27. Légi felvétel, 1927.: HIM Nyt. 65964.
28. A déli oldal rendezéséről készült terveit Råde Károly 1926-ban a Kertészeti Lapokban publikálta. Råde 1926 119.
29. Nemzeti Ujság 1925 22.
30. Radó 1985 52. A sziklatemplom mellett 1933–1934-ben épült fel a pálos kolostor.
- 31.. Rapaics 1940 278.; Radó 1985 52.
32. Råde 1929.
33. Csepely-Knorr 2011 177.
34. Kiácz 1967 152., Radó 1985 52.
35. Légi felvétel, 1930.: HIM Nyt. 66533.
36. Morbitzer 1933 253–258.
37. Légi felvétel, 1930.: HIM Nyt. 66533., és Budapest székesfőváros területének átnézeti térképe, 1937.: BFL XV.16.e.251/77.
38. Magyar 1931 177–180., Csepely-Knorr 2011 177–178.
39. Morbitzer 1931 233–234.; Csepely-Knorr 2011 178.
40. Radó 1985 52–53.
- 41.. Csepely-Knorr 2011 179.
42. A római kert helyének azonosítását Dankó Lilla végezte el 2007-ben megvédett, Morbitzer Dezső munkásságát feldolgozó diplomadolgozatában. Dankó 2007 17. és G3, G4 ábrák.
43. Morbitzer 1937 115 és 117.; Csepely-Knorr 2011 180.
44. Dankó 2007 17.
45. Ennek a kert helyének beazonosítását is Dankó Lilla végezte el. A dolgozat G3 és G4 ábráin tévesen a játszótér és a rózsakert helye felcserélve jelenik meg. Dankó 2007.
46. Csepely-Knorr 2011 180.
47. Dankó 2007 18.
48. A Tabán lebontásáról és előzményeiről ld. bővebben Csepely-Knorr 2011 191–194. és Csáki-Golub 2019.
49. Gombos 1974 214. A különböző hasznosítási koncepciókról is ld. Csáki-Golub 2019.
50. Gombos 1974 215. Az írás egy részletet is tartalmaz Morbitzer „sétányalakítási tervéből”. Gombos 1974 217.
- 51.. Morbitzer 1937 117., Csepely-Knorr 2011 194–195.
52. Dankó 2007 24.
53. Radó 1985 53.; Hlatky 2001 130.
54. Radó 1985 55.; Hlatky 2001 130.; Dékány 2017 42.
55. Bakay et al. 2016 2–10.; Bakay 2013 53–54.
56. Radó 1985 53., 56.
57. Hlatky 2001 17.
58. Bakay 2013 92–94.
59. Hlatky 2001 17.
60. Radó 1985 55.
- 61.. Hlatky 2001 131.
62. Hlatky 2001 130.
63. Hlatky 2001 131.
64. Bakay et al. 2016 12.

Fejérdy Tamás

A BUDAPESTI VILÁGÖRÖKSÉG – A KEZDETEKTŐL, A JELENBEN, ÉS A REMÉLT KÖVETKEZŐ 150 ÉVBEN¹

A 150 éves egyesített főváros, pontosabban (a *pars pro toto* megközelítésnek megfelelően) annak meghatározó része: történeti értékei, szépsége, jelentősége folytán méltán szerepel az UNESCO Világörökség listáján – ez azonban nemcsak „dicsőség”, hanem folytonos feladat is, az értékek megőrzését illetően. Nagyon nagy csábítás, hogy ez az írás e csodálatos adottságú, utánozhatatlan szépségű helyszínek, Buda, Pest és a Duna, a Budai hegyek és a tányérként emelkedő peremű pesti sík találkozásának a leírásával kezdődjék, majd a budai Várhegy, a Gellért-hegy és a hidak... és a pesti oldal emblematisztikus középületeiről való áradozással folytatódjék. És a bővítés: a „*Champs-Élysées-nél is tökéletesebb*” sugárút, a Hősök terével és a kontinens-rekord kis-földalattal...² Ehelyett prózaibb, de talán nem érdektelen gondolatok következnek: a világörökség, mint „helyzet, jelenség és feladat” Budapesten. Ehhez pedig szükséges lehet egy valóban dióhéjba szorított bevezetés is:

A VILÁGÖRÖKSÉGI EGYZMÉNYRŐL (UNESCO 1972), MAGYARORSZÁG CSATLAKOZÁSÁRÓL (1985) ÉS RÉSZVÉTELÉRŐL A VILÁGÖRÖKSÉGI EGYÜTTMŰKÖDÉSBEN

Egyszerű lenne minden tekintetben ismertetni feltételezni az UNESCO-nak ezt a szakmai körökön túl is legtöbbször emlegetett Egyezményét, de talán mégsem teljesen érdektelen röviden összefoglalni, hogy mit is jelent, milyen hatással van az egyezmény a hatálya alá került helyszínre. Az 1950-es évekig visszanyúló előzmény-sora van az 1972 novemberében az UNESCO Általános Konferenciája által elfogadott Egyezménynek,³ amely különleges – és nagyon előremutató – módon együtt kezeli a világ kulturális és természeti örökségi értékeit, azok védelmét. Az Egyezmény elsődleges célja az (lett volna), hogy az egész emberiség számára fontos: kiemelkedő egyetemes értékkel (KEÉ)⁴ rendelkező örökségi javak esetében azok megőrzését, és a következő nemzedékek számára

való továbbadását segítő nemzetközi eszköz jöjjön létre, amely mintegy önműködő együttműködést és támogatást biztosít azokban az esetekben (is), melyeknél az adott örökségi javakat a területén tudó ország ilyen támogatást kér, vagy arra rászorul.

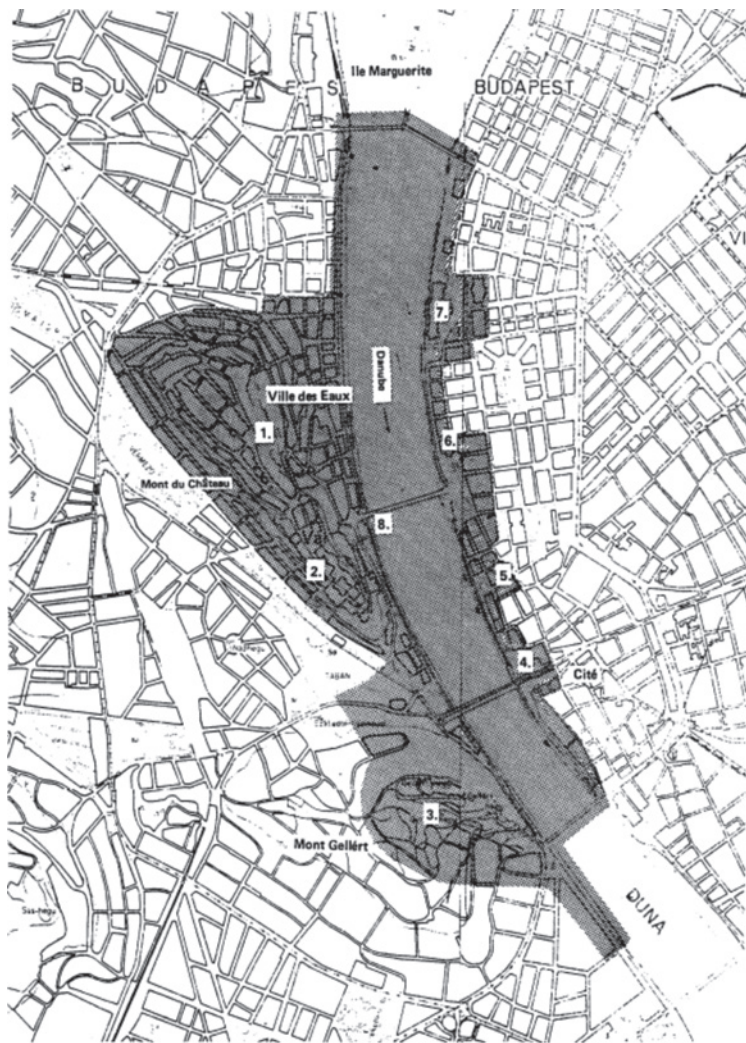
Ennek a nemzetközi szolidaritásnak a legfontosabb eszköze a kevésbé ismert, illetve a mostanában inkább egyfajta fenyegetésként emlegetett „veszélyeztetett világörökségi lista”, amely az arra felvett javak esetében segíti elő a szükséges értékvédő beavatkozások megszervezését, szakmai és pénzügyi támogatását. Az igazán látható és népszerű Világörökség Lista célja eredetileg egyrészt a legfontosabb javak⁵ „megelőző” számbavételét szolgálná, hogy eleve figyelmet kapva ne is kerülhessenek veszélybe, másrészt tompítani is gondolták a létrehozásával a veszély-lista egyoldalúan a világ szegényebb régióiból felkerült javak miatti egyoldalúság látszatát. Hamar kiviláglott azonban, hogy milyen, mással nem helyettesíthető turisztikai marketing, illetve általánosabban is gazdaságfejlesztési potenciál rejlik e világméretű örökség-listában, amely megközelítés igen gyorsan a legismertebb, UNESCO „zászlóshajó” helyzetébe röpítette a Világörökség Egyezményt.⁶

Az Egyezményhez való csatlakozás *nem* automatikus, az UNESCO tagországok esetében sem, azaz külön ratifikációs akttal lehet valamely UNESCO egyezmény úgynevezett Részes Államává válni. A csatlakozás egyben mindazon feltételeknek-feladatoknak a vállalásával jár, amelyeket az Egyezmény előír.⁷ Magyarország⁸ – a műemlékvédelem és a természetvédelem szakembereinek meg-megújuló kezdeményezései ellenére is – viszonylag megkésve, csak 1985-ben csatlakozott az Egyezményhez.⁹ A csatlakozás utáni időszakban viszont, jelentős aktivitást kifejtve, egyrészt több (összesen nyolc) magyarországi helyszín világörökségi felvételét sikerült elérni, másrészt a magyar szakemberek, illetve a magyar UNESCO képviselőt érdemben kapcsolódottak be az Egyezmény nemzetközi végrehajtásának különböző területein.¹⁰

A HAZAI KEZDETEK: AZ ELSŐ, JAVASLATI HELYSZÍNLISTA – AZ ELSŐ BUDAPESTI HELYSZÍN- FELTERJESZTÉSI DOKUMENTÁCIÓ

Az Egyezmény végrehajtásában való részvételhez mindenekelőtt a magyar jelölési szándéklista, azaz a Várományosi Lista összeállítását kellett elvégezni.¹¹ A kulturális örökségi (műemléki) tételeket tartalmazó első tervezetet *Dr. Román*

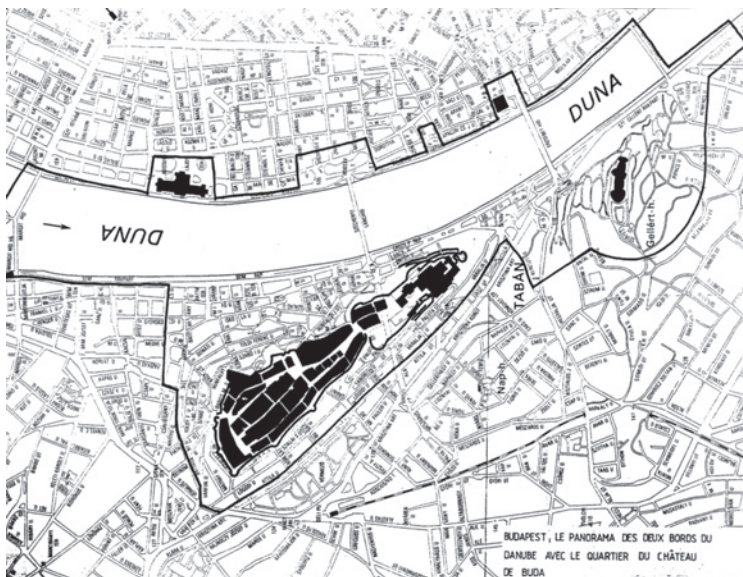
András (1929-2005) állította össze.¹² Hazai és nemzetközi tájékozottságára építve felmérte, hogy mely magyarországi helyszínek lehetnek esélyesek, hogy jelölésük esetén – az ICOMOS¹³ szakmai állásfoglalása és javaslata alapján – a Világörökség Bizottság (VÖB) elismerje kiemelkedő egyetemes értéküket, és így felkerülhesse nek a Világörökség Listára.¹⁴ Sajnálatos, hogy ennek a korszaknak a legfontosabb dokumentumait, köztük az első magyar „Várományos Lis-

La localisation du territoire proposé dans la cité de Budapest (échelle 1 : 20000)

1. Église Mathias 2. le Château 3. Citadella 4. Église paroissiale de la Cité 5. Redoute 6. Académie des Sciences de Hongrie 7. Parlement 8. Pont Suspendu

1. kép Budapest
világörökségi
elismerésre javasolt
területe (az ICOMOS
értékeléséből)

2. kép A világörökségi elismerésre jelölt budapesti helyszín térképe a jelölési dokumentációban

tát” és az első helyszínekre elkészítettett jelölési dokumentációk példányait gyakorlatilag nem lehet fellelni. (Az úgynevezett „utólagos jelentőség-nyilatkozat” megalkotásakor például az UNESCO archívumból kellett másolatot kérni az eredeti világörökségi felterjesztési dokumentációkból...). Az UNESCO Világörökség Bizottsága a 10. ülészakán (Párizs, 1986. november) a Magyarország által jelölt 7 tételből 5 helyszínt „vett tudomásul”, mint a nemzeti Várományos listára felvetteket¹⁵ (1. kép).

A Várományos lista benyújtásával szinte egy időben történt meg az első világörökségi felterjesztéseink benyújtása is. A jelenlegi előírásokhoz képest kevésbé bonyolult, de azért már meglehetősen komplex információkat igénylő, meghatározott tartalmú felterjesztési dokumentációkat az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) megbízásából a Városépítési Tudományos és Tervező Intézet (VÁTI) – Korompay Katalin és munkatársai – készítette el, francia nyelven.¹⁶ Ezek közül az első két helyszín felvételére 1987 decemberében került sor – az ICOMOS szakmai értékelése és javaslat alapján: a „Hollókő Ófalu és környezete”, valamint a „Budapest – a Duna-partok (lát képe) és a Budai Várnegyed” esetében.¹⁷

A felvételkor alkalmazott kritériumok a bővítéssel sem változtak, csupán a tartalmukat volt szükséges pontosítani: 1987, 2002 / Kulturális

kategória kritériumok: Criteria (ii) és (iv)¹⁸. A kritériumokhoz kapcsolódó rövid megállapítások „rekonstruálása” ma már nem is egyszerű: az ICOMOS értékelése szerint javasolt megfogalmazás nem azonos a felterjesztési dokumentációban szereplővel, ráadásul jelenleg már csak a bővített vonatkozó, utólagos szöveg¹⁹ található meg mindenhol. Az 1987-es szövegek (saját fordításban):

„A (ii) kritérium²⁰ több szempontból is érvényesül: Aquincum alapvető szerepet játszott a római építészeti formák elterjedésében Pannoniában, majd Dáciában. A Budai Vár a XIV. századtól lényeges szerepet játszott a gótika elterjedésében a magyarországi régióban. Corvin Mátyás uralkodása idején Buda Krakkóhoz (1978-ban felvették a világörökségi listára) hasonló művészeti központ volt;

A (iv) kritérium²¹ különösen a Budai Várra alkalmazható, amely építészeti együttes, a közeli polgárvárossal együtt, a történelem két jelentős korszakáról tanúskodik, amelyeket a török hódoltság intervalluma választott el egymástól. Az Országgház azonban a londoni, müncheni, bécsi és athéni épületekkel egyenrangú nagy középületek kiemelkedő példája, amely a XIX. század eklektikus építészetét példázza, ugyanakkor az Osztrák-Magyar Monarchia második fővárosának politikai funkcióját is szimbolizálja” (2. kép).

A FOLYTATÁS: A HELYSZÍN ALAKULÁSA A 2002-ES BŐVÍTÉSIG – KIHÍVÁSOK ÉS VÁLASZOK

Bár akkoriban nem váltott ki nagyobb visszhangot, legalább utólag érdemes rámutatni, hogy az 1987-es felvételnélkor a maga nemében minkét magyarországi helyszín úttörő jelentőségű volt. A hollókői Ófalu a település és környező táj elválaszthatatlan egységének a képviselőjével, de még inkább a budapesti világörökségi helyszín, amely szellemiségében évtizedekkel előzte meg az UNESCO 2011-ben elfogadott Történeti Városi Táj (Historic Urban Landscape (HUL)) ajánlását. Mindkettő esetében – a gondolati tartalmat és a lehatárolást illetően egyaránt – az értelmi szerző, Román András urbanista, egészlátó látásmódja tükröződik.

A bővítésről értekezve még lesz szó a változó „körülményekről”, de itt, az első felvételnél nagyon hangsúlyosan jelentkezik, hogy annak időpontjában még egészen más (UNESCO-World Heritage Committee (WHC)) elvárások és szabályok vonatkoztak a világörökségi helyszínekre – amely különbségekből aztán számos, részben máig megoldatlan nehézség fakadt.

A felvétel időpontjában például még egyáltalán nem volt kötelező a világörökségi helyszínekre kezelési terv készítése, sem kezelő szervezet megnevezése és működtetése, pedig Budapestet illetően már ebben az első időszakban sem lett volna felesleges, egybek között a helyszíneknek már akkor is több kerületi (és a fővárosi) önkormányzatot érintő kiterjedéséből. Használóképpen nem volt még elvárás a „*jelentőség-megállapítás*” (statement of significance), illetve a „*kiemelkedő egyetemes érték-megállapítás*” (statement of Outstanding Universal Value (OUV)) jelenleg kötelező megfogalmazása,²² mint ahogyan az értékhardozó attribútumok megállapítása sem. A már említett utólagos KEÉ nyilatkozat készítésekor igazán nagy kihívást jelentett, hogy miként lehessen egyidejűleg megfelelni az eredeti szövegeknek és tényleges örökség-tartalomnak. Ez utóbbival kapcsolatosan viszont fontos rámutatni, hogy az nem volt (és ma sem) elvárás, hogy (különösen történeti városi kontextusban) a felvétel pillanatában meglévő állapotot teljes változatlanságában kötelező fenntartani, hiszen, ha ez így lenne, akkor nem is volna értelme a Működési Irányelvek híres-hírhedt 172. cikkének, amely a tervezett változtatásoknak a (döntés meghozatali előtti!) bejelentési kötelezettségét írja elő. Nem állítható, hogy ennek

az elvárásnak Magyarország, mint részes állam, mindig és mindenben eleget tett volna, akár Budapest esetében is – talán részben ennek tudható be, hogy meglehetősen sok úgynevezett „*reaktív monitoring misszió*”, illetve magyar meghívásra megvalósuló „*tanácsadó misszió*”²³, és jelentős számú „*megőrzési állapotjelentés*” foglalkozott a budapesti VÖ helyszínnel, a bővítés előtt, utána pedig még annál is több.

A kezelési kötelezettség hivatalos elvárásától függetlenül is, természetesen létre lehetett volna hozni egy jól működő kezelő szervezetet, de erre sajnos sem akkor, és gyakorlatilag, reálisan tekintve a helyzetet,²⁴ azóta sem kerül sor.

A BŐVÍTÉS: TERÜLETÉNEK ÉS VÉDŐZÓNÁJÁNAK MEGHATÁROZÁSA

Bármennyire is előremutató volt az eredeti világörökségi jelölés felfogása, Budapest értékeit tekintve – akár a később egyre nagyobb jelentőséget nyert „integritási” követelmény értelmében – eléggé logikus volt a bővítési javaslat megfogalmazása, kidolgozása, benyújtása. Az sem okozhatott meglepetést, hogy mind az értékelését elvégző ICOMOS véleménye, mind pedig annak alapján a Világörökség Bizottság döntése pozitív lett: azaz a VÖB a Budapesten megtartott, 2002. évi 26. ülészakán elfogadta a bővítést.²⁵

A bővítési szándék „motorja” a Budapest, Terézvárosi Önkormányzat főépítésze, *Tétényi Éva* volt, a dokumentációt *Nagy Bálint* és munkatársai készítették el, természetesen az illetékes kormányzati szervek támogatásával.²⁶ A „Champs Élysées” típusú sugárutak kiemelkedő (ezen írás szerzője szerint a legjobb...) példaként értelmezett urbanisztikai egység méltán lehetett világörökségi jelölés tárgya. Amint az a (3. képen) bemutatott térképen jól látszik, a bővítés az Andrássy út és a Hősök tere föld feletti együttesét, illetve ami nem látszik: a budapesti történeti földalatti vasút (jelenleg: M1 metróvonal) javaslatát tartalmazta. Tehát nem volt javasolva védőzóna, amely az eredeti és a bővítés helyszínét összekötné.

Ami a (4. kép) szerinti, védőzónával kiegészített állapotot illeti, az az ICOMOS részéről küldött szakértő²⁷ javaslata alapján (és a hazai műemlékes szakemberek erős támogatásával) született meg. Elfogadtatását – például az V. kerületi önkormányzattal – az könnyítette meg, hogy a védőzóna területén meglévő egyedileg védett műemlékek és azok műemléki környezete gyakorlatilag amúgy is lefedte e területet. Az

3. kép A bővítési dokumentációban szereplő lehatárolás térképe

egységes védelmet végül – 2005 óta – az egész területre (sőt még a Margit-szigetre is) kiterjedő Műemléki Jelentőségű Területté (MJT) nyilvánítása biztosítja.²⁸

A védőzóna létrehozásával a „Román András féle” első várományosi lista egy külön fel nem terjesztett tétele: „Az egykori pesti gettó területe a zsinagógákkal” is bekerült a világörökségi keretbe – ez egyrészt nagyon fontos, értékvédő-érték-elismerő lépés volt, másrészt, a későbbiekben, az egyik legjelentősebb világörökségi „krízis” (Belső-erzsébetvárosi bontások...) forrásává is vált.

A világörökségi elismerésnek (jelölési) előfeltétele, hogy az adott örökségi javak a részes állam joga szerint eleve védettek legyenek, bár a védelem fokozatára, mikéntjére nézve nincs előírás. A VÖ listára való felvétel elvileg ugyan nem keletkeztet egy újabb védettséget, azaz nem tekinthető úgy, mintha többlet-elvárásokat írna elő – de, hogy sokan mégsem így gondolják, annak az lehet az oka, hogy a védelem követelményeinek betartását nemcsak a hazai illetékes szervek nézik szigorúbban, de az UNESCO Világörökség Titkárság, valamint tanácsadó testületei (ICOMOS, IUCN,²⁹ ICCROM³⁰) is figyelemmel kísérik. A VÖ felvételt megelőző, és felvétel pillanatában tetőző lelkesedés a védelem szigorú betartásával szembesülve, el tud párologni, ezért a világörökségi gyakorlatban alapnak számít az a megállapítás, hogy a felvétel nem valaminek a vége, hanem egy hosszú (végtelen) megőrzési, kezelési folyamat kezdete. Amely ugyan

korlátok között zajlik, de egyáltalán nem jelent teljes változtathatatlanságot – a világörökségi ismertség nem kevés előnye³¹ valós előny, csak jól kell tudni élni velük. Hogy ez azért, például Budapest esetében, mennyire nem magától értetődő, azt a felvételt követő, és napjainkra sem minden tekintetben nyugvóponttra jutott események jól megmutatták.

KIHÍVÁSOK ÉS VÁLASZOK: A KIEGÉSZÜLT BUDAPESTI VILÁGÖRÖKSÉGI HELYSZÍNEN

Azt, hogy ezek az előzőekben említett kihívások részben előre láthatóak voltak, jól mutatja, hogy a felvételkor a VÖB – az ICOMOS ajánlásai alapján – eleve megfogalmazott bizonyos elvárásokat. Már az első felvételkor, 1987-ben, az ICOMOS véleménye szerint: „A védett terület pontos, a budai és pesti műemlékek legjelentősebb csoportjaira korlátozódó határai minden bizonnyal megfelelnek a bizottság követelményeinek. Azonban határozottan javasolni kell a magyar kormányoknak a több mint 2 millió lakosú metropolisz, Budapest teljes városi területére vonatkozó megőrzési politikát, hogy a világ egyik legszebb városi tájképét meg lehessen őrizni. Valóban sajnálatos, hogy Budapest az utóbbi időben az óváros épületeivel nem azonos léptékben épült magasházak elburjánzásától szenvedett. Sajnos az Atrium Hyatt Hotel és a Fórum Hotel, valamint az óbudai óvárosban található magas lakóházak a legszerencsétlenebb pél-

dái a városrendezésnek, amely csak a kulturális örökséget rombolhatja.”

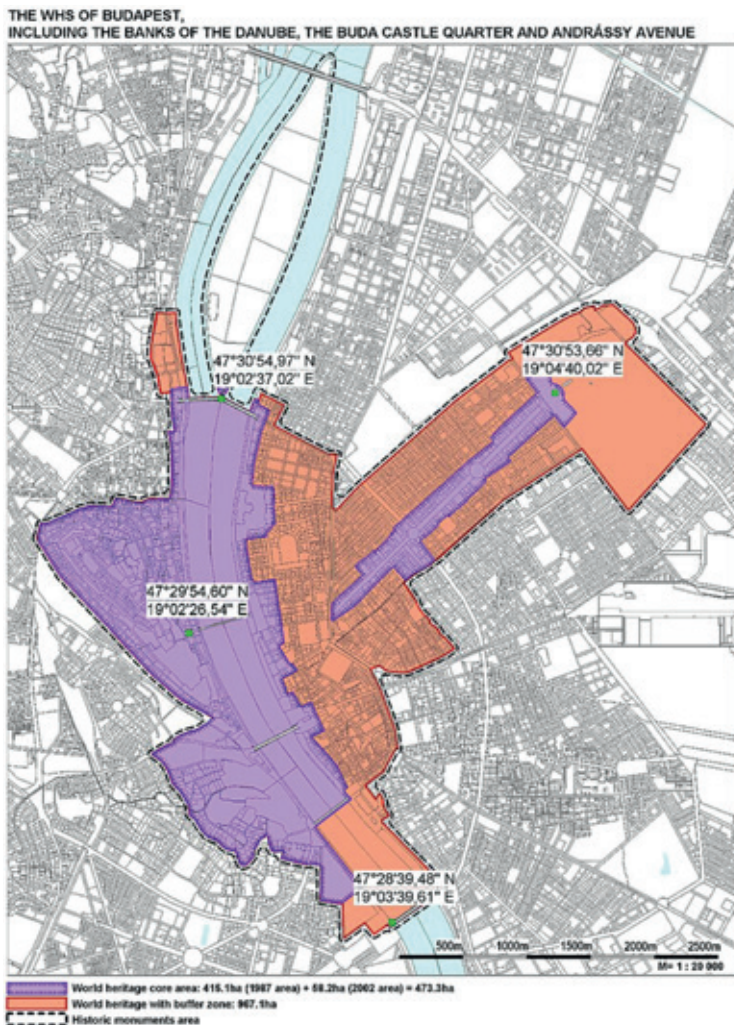
Ennek nyomán aztán „A Bizottság tudomásul vette a magyarországi megfigyelő³² nyilatkozatát, miszerint kormánya vállalta, hogy nem módosítja a budapesti panorámát méretaránytalan építményekkel.”

A 2002-es bővítésnél is volt hasonló „intelem”, íme a bizottsági döntés szövege: „26 COM 23.10 Jóváhagyja Budapest, a Duna-part és a Budai Várnegyed, Magyarország bővítését az Andrássy úttal és a Millenniumi Földalatti Vasúttal a meglévő kulturális kritériumok alapján (ii)

és (iv). 26 COM 23.11 Budapest, és különösen az Andrássy út (1872-85) és a Millenniumi Földalatti Vasút (1893-96), Magyarország tekintetében a Világörökségi Bizottság, arra ösztönzi a magyar hatóságokat, hogy:

(a) fontolják meg a közterületek és az utcaköz-művek javítását célzó intézkedéseket; (b) javasoljanak olyan ösztönzőket, amelyek előmozdíthatják a lakóház funkció megőrzését a világörökségi területen, és (c) javítsák a növekvő autóforgalom ellenőrzését. 26 COM 23.12 Budapest, a Duna-part és a Budai Várnegyed (Magyarország) tekintetében a Világörökségi Bizottság, ösztönzi a magyar

4. kép A budapesti világörökségi terület (a világörökségi helyszín és védőzóna) térképe

hatóságokat, hogy a világörökségi terület pufferezónáját terjesszék ki a meglévő ingatlan nyugati oldalára, a város budai oldalára."³³

Ez utóbbi megtörtént, a következő bekezdésekben pedig látni fogjuk, hogy a többi előrelátó figyelmeztetés bizony nagyon is helyénvaló volt.

A budapesti világörökségi helyszín kiemelkedő egyetemes értékének utólagos megfogalmazása és elfogadása – a vonatkozó bizottsági döntések alapján – 2013-ben történt meg.³⁴ Jelenleg ezt a szöveget tartalmazza az UNESCO WHC honlapja, és ennek alapján kell(ene) a helyszín kezelésének is működni, természetesen folyamatosan igazodva a Működési Irányelvek időnként változó követelményeihez.

A VILÁGÖRÖKSÉGI ELVÁRÁSOK VS A BUDAPESTI HELYSZÍN MEGŐRZÉSI ÁLLAPOTÁNAK ALAKULÁSA (KEZELÉSI TERV ÉS HATÉKONY KEZELÉS HIÁNYÁBAN)

A világörökségi Egyezmény szövege 1972 óta változatlan, és igen nagy valószínűséggel nem is fog változni – viszont az ugyancsak jogi kötőerővel bíró „Működési Irányelvek”-et időről időre megújítja (pontosítja, kiegészíti) a VÖB. Akár olyan alapvetően fontos dolgokban is, mint például a felvételi kritériumok újra-fogalmazása. A legtöbb változás azonban éppen az értékmegőrzés-fejlesztés csaknem minden helyszín esetében kialakuló feszültsége miatt vált és válik szükségessé. Ennek köszönhető, hogy kötelezővé vált a kezelési terv és a hatékony kezelést biztosító kezelő szervezet³⁵ megléte. Arra vonatkozóan pedig, hogy mi hordozza a világörökségi értékeket, csupán néhány éve vált ugyancsak elvárásá az „attribútumok” számbavétele, és minden, a helyszínt (és védőzónáját) érintő változás hatásának – éppen az attribútumokra vonatkoztatva értelmezett – előzetes vizsgálata. A változás, változtatás továbbra sem lehetetlen, hiszen az lehet nagyon is értékőrző-értéknövelő is: elég itt példaként a pesti Duna-part látképeben az ortodox templom hiányzó tornyának sok évtized utáni – hitelesen megvalósított – megépítésére utalni. Budapest, mint élő nagyváros, minden olyan kihívással szembesül, amely más – akár világörökségi elismertségű – nagyvárosok esetében felmerül. Anélkül, hogy a teljesség igényével felsorolnám az elmúlt évtizedekben a VÖB által kezdeményezett tényfeltáró missziókat, vagy az azok „megelőzéseként” megvalósult tanácsadó missziókat, rá lehet mutatni azokra a főbb ténye-

zőkre, amelyek miatt a budapesti világörökség, mint problematikus helyszín, elég gyakran került a Bizottság látókörébe, amely aztán az ICOMOS tanácsai – ajánlásai – alapján számos határozatában fogalmazta meg kifogásait és elvárásait.

Az egyik, talán a legfontosabb kihívás a gazdasági, fejlesztési nyomás, amely ugyan nemcsak a világörökségi területen jelentkezik, de értelemszerűen azon belüli megjelenése válik „látványosan” az értékek megőrzését veszélyeztető faktorrá. A tetőtérbeépítések, ráépítések egy-egy esetben ártatlan dolognak is tűnhetnek, ráadásul sok esetben megegyezés szerint a ráépítők megszépítik az adott épület esetleg hosszú évtizedek óta elhanyagolt külső megjelenését is – azonban halmozottan, egy bizonyos mennyiség után általuk nagymértékben megváltozik a történeti szubsztancia és látvány (például a tetőtáj...), közelítve a Bécsben már kialakult – építészetiileg bizonyára nagyon progresszív, de az értékek megőrzését illetően negatív hatást eredményező állapothoz.³⁶ Az ingatlanfejlesztés talán még több negatív hatást kiváltó, az épületállomány fokozatos cseréjét eredményező példaként a belső Erzsébetváros (*Perczel Anna* (1942-2021) által bevezetett neve szerint a „*régi pesti zsidónegyed*”) egyedileg nem védett, összességében azonban értékes városszövetet (egyben a világörökség helyszín védőzónáját) alkotó épületeinek a bontása-cseréje említendő. Ennek a folyamata ugyan leállt (főleg a gazdasági válság miatt), de mégsem teljesen, hiszen egy valamivel kevésbé látványos, ugyanakkor álságosabb megoldásban a világörökségi helyszínen belül is jelen van az úgynevezett faszádizmus (homlokzatkonzerv) jelensége. Amely ugyan kívülről, látszólag értékőrző, ugyanakkor elvész az ilyen beavatkozással érintett épületek, együttesek építészeti-funkcionális integritása. Ez a jelenség szorosan összefügg a Bizottság által előre sejtett és „tiltott” funkcióváltásokkal, azaz a lakófunkciónak valamilyen más (szálloda, iroda stb.) rendeltetésre cserélésével. Lehet úgy is tekinteni, hogy ezzel az arculat, a látvány védelme biztosított, de az is csak részben van így, az ilyen átépítések óhatatlanul „sterilizálják” a történeti városszövetet, városképet.

A vizuális integritás megőrzése, a látványok, rálátások, kilátások védelme nagyobb léptékben ugyancsak visszatérő kihívás a budapesti világörökséget illetően is – bár nem olyan mértékben, mint a londoni Tower környezete, vagy éppen (a nemrég a világörökség listáról törölt) liverpooli helyszín esetében. Budapest – nemcsak világörökségi összefüggésben – meg tudta

őrizni a természet adta páratlan morfológiai helyzetéből adódó, minden beavatkozásra érzékeny látványának csaknem teljes sértetlenségét (a nagy tömegű Duna parti szállodák kivételével...). Történeti nagyvárosként talán csak Rómához hasonlítható abban a tekintetben, hogy a látványt nem 20. és 21. századi magasépületek dominálják, ezért a történeti várossziluett jelentős mértékben ép. A fejlesztési nyomás (és a divat?) azért jelen van Budapesten – elég csak a szinte mindenhol a látványba „beleszóló” délbudai iroda-toronyháznak a megjelenésére utalni. A látványvédelem nagy kihívása, hogy a világörökségi helyszínen, védőzónáján kívül eső, akár távolinak ítélt helyszínen megvalósuló magasépület is zavaró lehet, azaz mindenképpen indokolt olyan látvány-modellezés, amely bármely fejlesztésről szóló döntést megelőzően tisztázza a lehetséges (negatív) hatást.³⁷

A már említett „attribútumok” – köztük a látványok, rálátások – gondos számbavétele, kezelése tervben és a települési fejlesztési tervekben rögzített szabályok meghozatala, betartása és betartatása átvezet a budapesti VÖ helyszín esetében egy évtizedek óta fájó hiány említéséhez. Bár a kezdetekben nem volt kötelező, immár legalább két évtizede mulasztásos állapot, hogy a budapesti világörökségi területnek (helyszín + védőzóna) nincs kezelési terve. Nincs tehát olyan, jogi kötőerővel is bíró dokumentum, amely ennek a csodálatos együttesnek az értékeit megőrző rövid-, közép-, és hosszútávú folyamatokat nemcsak mederben tartaná, de előre kiszámíthatóvá is tenné, lehetővé téve ez által az integrált szemléletű, azaz az értékmegőrzést és fejlesztést összehangoló megközelítés érvényre juttatását. Számos, részleteikben értékes és tartalmas kezdeményezés, munkaanyag született meg az elmúlt évek, évtizedek során, a VÖ Bizottságnak a sürgető határozataira válaszul mindig megígérve, hogy most már tényleg mindjárt lesz a budapesti világörökségi helyszínnek kezelési terve. Ha ez egyszer (mielőbb) megvalósul, akkortól lehet majd arra is számítani, hogy az illetékes kezelő szervezet valóban hatékonyan vegye kezbe a munkáját.

Az eredményes és konfliktusmentes kezeléshez tartozik még az is, hogy az csak széleskörű együttműködéssel valósítható meg. Bármennyire is a részes állam (kormányzat) feladata, nem lehetséges a budapesti, és az érintett kerületi önkormányzatokkal való együttműködés nélkül eredményes helyszín-kezelést végezni. Az együttműködés másik területe az UNESCO ille-

tékes szerveivel, és a tanácsadó testületeivel (ICOMOS, ICCROM, IUCN) való partneri kapcsolat. Nem kizárólagosan, de nagymértékben a Működési Irányelvek – így különösen a már említett 172-es cikk betartásával. Számos félreértés, vita civil szervezetekkel, tényfeltáró misszió(k), elkerülhető, megelőzhető (lett volna) ilyen módon. A kritika néha erősebb, mint az indokolt lenne: nem lehet ugyanis eléggé hangsúlyozni, hogy a budapesti világörökségi helyszínen számos nagyszerű helyreállítási, rehabilitációs program, projekt valósult meg. Egyebek között a Várkert Bazár újjászervezése, a Pesti Vigadó és környéke, az Országház és a Kossuth tér, az Operaház, és így tovább, de ezek többségéről csak utólag (esetleg éppen „civil bejelentések” nyomán) szerzett tudomást a VÖB. Bár szakmai körökben sem volt (talán nem is lesz) egyetértés, ezen írás szerzője – igaz, egy két dolgot talán másként csinált volna, mégis – nagyra értékeli a Városliget rehabilitációs programját, a „múzeum-liget”³⁸ elképzelés keretében elért eredményeket.

A másik „problematis” programcsomag ennek az írásnak a kereteit bizonyítanival szétfeszítené, annyira komplex történet a Budai Vár – a királyi palotaegyüttes és a polgárváros területén folyó átalakítások, bontások és építések, azaz lényegében a Hauszmann program értékelése. Így hát inkább csak érintőlegesen: a világörökségi cím nem jelent (a felvételi állapothoz képest) változtathatatlan ságot, viszont, hogy mi változhat és hogyan, ahhoz az említett attribútumok pontos meghatározása és tiszteltben tartása kellene, ennek hiányában talán csak annyit lehet megállapítani, hogy a két nagy budavári egység esete és mikénti megközelítése nem azonos. A királyi palotaegyüttes esetében a rekonstrukciókat is tartalmazó rehabilitációs program a maga egyediségében indokolható,³⁹ míg a polgárváros esetében a II. világháború utáni, nemzetközi elismerést is kivívott foghíjbeépítések és városképi-városszöveti beavatkozások felülírása (bontás, átépítés, rekonstrukció) sajnálatos értékvesztést eredményez.⁴⁰

Mielőbb megoldandó, a világörökségi érték és elismerésük fenntarthatóságát és fenntartását szolgáló feladat tehát a helyszínelés jogi és szervezeti feltételeinek biztosítása. Oly módon, hogy az abban foglaltakat széleskörű (választási ciklusoktól és eredményektől is független) konszenzus övezze, ne lehessen *ad hoc* fejlesztési szándékokkal felülírni, se részben se egészben, „jogszerűen”, azaz városfejlesztési-szabályozási tervekkel sem.

MERRE TOVÁBB: A VILÁGÖRÖKSÉGI TERÜLET (HELYSZÍN ÉS VÉDŐZÓNA) LEHATÁROLÁSÁVAL KAPCSOLATOS TOVÁBBI KÉRDÉSEK ÉS LEHETŐSÉGEK

Ismerve a részben ellentmondásos, kihívásoktól nem mentes helyzetét a budapesti világörökségi helyszínek, nem látszik igazán időszerűnek a terület további alakítása, bővítése. Ugyanakkor elég csak a jelenlegi lehatárolás(ok) térképére rátekinteni, amelyen legalább két területi kiigazítás megalapozottsága látszik: egyrészt az (MJT)-ben egyébként benne lévő Margit-sziget beemelése, logikusan a vele szemben lévő Duna-partokkal együtt, valamint a védőzóna kiegészítése a Nagykörút mentén. Értelemszerűen nem a körút tengelyében, hanem (legalább) a „külső oldali” telekosor hátsó vonalában húzódó lehatárolással.

És ha már kiegészítés: a magyar várományosi listában immár évtizedek óta – joggal – szereplő Budai Termálkarszt jelölési dokumentációjának felterjesztésével és több, mint valószínű felvételével egészülne ki Budán is a földfelszín alatti budapesti (természeti) értékek világörökségi elismertsége. Ameddig azonban nincs érvényes Kezelési Terve, és nincs bizonyítottan jól működő kezelése a mai helyszínek, beleértve a Működési Irányelvek szigorú követését, betartását is, addig ezeket a bővítési, illetve jelölési lépéseket eredménnyel biztosan nem lehet megtenni.

A TÁVLAT: BUDAPEST VILÁGÖRÖKSÉGÉNEK HOLNAPJA – A HUL AJÁNLÁSAI (UNESCO 2011) ÉS A VÁROSI IDENTITÁS „DINAMIKUS MEGŐRZÉSÉNEK” LEHETŐSÉGE ÉS KÖTELEZETTSÉGE

Összefoglalásként, megismételve, hogy a budapesti világörökségi helyszín koncepciójában jóval megelőzte a történeti városi tájra vonatkozó UNESCO ajánlást, azt is érdemes rögzíteni, hogy élő nagyvárosban gyakorlatilag elkerülhetetlen, hogy változások legyenek. Ami viszont elkerülhető, pontosabban elkerülendő, hogy ezek a változások – akár egyenként, akár összeadódó hatásuk folytán – olyan visszafordíthatatlan következményekkel járjanak, amelyek sértik, veszélyeztetik a budapesti világörökségi értékek hiteles és teljeskörű fennmaradását. Integrált szemléletű megközelítéssel, az értékmegőrzés és fejlesztés összhangját megteremtve-megtartva, a globalizációs nyomás divatos elemeitől távol maradván Budapest megint jó példa, „jó, sőt legjobb gyakorlat” helyszíne lehet.

A nagyszerű alkotásokkal, fájdalmas pusztulási és ismétlődő újjászületési időszakokkal jellemezhető történeti előzményeit meg nem tagadó, a 19. században üstökösként felfutó, 150 éve egyesített fővárosnak újabb, remélhetőleg békében és prosperitásban telő évtizedei, bár nem az az elsődleges cél, mégis: hozzák meg a világörökségi szempontú kiteljesedést is.

HIVATKOZÁSOK

- Batisse – Bolla 2005
Batisse, Michel - Bolla, Gérard: *The Invention of world heritage*. Paris 2005.
Caviezel 2015
Caviezel, Nott: Die erodierte Stadt – Das Wiener Memorandum und die Folgen. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 69 (2015) 1-2:41-50. és angol rezümé 171.
Fejérdy – Soós 2016
Fejérdy Tamás – Soós Gábor: 30 év - a Világörökség egyezmény magyarországi megvalósításának (1985-2015) mérföldkövei. In: *Az UNESCO fennállása 70. évfordulójának emlékére*. Szerk.: Hudecz Bálint. Budapest, 2016.
Fejérdy – Tahi-Tóth 2017
Fejérdy Tamás – Tahi-Tóth Ilona: Budapest ékessége, az ország szíve – a Duna-partok, a várnegyed és az Andrássy út. In: *Értékkörző Magyarország: világörökségek, várományosok, nemzeti parkok*. Főszerk.: Tardy János; szerk.: Dosztányi Imre. Budapest, 2017. 22-40.
Karták könyve 2011
Karták Könyve. Szerk.: Fejérdy Tamás. Budapest, 2011.

JEGYZETEK

1. Budapest főváros egyesítésének 150-ik évében.
2. Részletes leírás: Fejérdy – Tahi-Tóth 2017 22-40.
3. Lásd: 1985. évi 21. törvényerejű rendelet a világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló, az Egyesült Nemzetek Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete Általános Konferenciájának ülészakán Párizsban, 1972. november 16-án elfogadott egyezmény kihirdetéséről - 1985. évi 21. törvényerejű rendelet a világ kulturális és természeti örökségének védelméről szóló, az Egyesült Nemzetek Oktatási, Tudományos és Kulturális Szervezete Általános Konferenciájának ülészakán Párizsban, 1972. november 16-án elfogadott egyezmény kihirdetéséről - Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye (jogtar.hu) (utolsó letöltés: 2024. július 14-én)
4. Az Egyezmény kulcs-fogalma: Outstanding Universal Value = OUV.
5. Batisse – Bolla 2005
6. Jelenleg 194 Részecs Állam csatlakozott az Egyezményhez, a Világörökség Listán 1199 tétel szerepel - <https://whc.unesco.org/en/list/> (utolsó letöltés 2024. május)

7. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=98500021.tvr> (utolsó felkeresés: 2024. május)
8. Akkor: Magyar Népköztársaság.
9. Részletesebben az előtörténetről és a csatlakozásról: Fejérdy – Soós 2016
10. Ibid.
11. Az Egyezmény 11. cikkében „leltár” (an inventory of property / un inventaire des biens) megnevezéssel szerepel, az Egyezmény végrehajtását szabályozó „Működési Irányelvek”-ben szerepel a várományosi lista (tentative list / la liste indicative) megnevezés.
12. Dr. Román András abban az időben az OMF nemzetközi kapcsolataiért (is) felelős osztályvezetője volt, az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottságban, és az ICOMOS nemzetközi vezető testületeiben, valamint az ICOMOS több nemzetközi szakbizottságában is évtizedeken keresztül fontos tisztségeket töltött be.
13. Az ICOMOS, mint az Egyezményben az épített örökségi javakkal kapcsolatosan nevesítve szereplő tanácsadó testület.
14. Ld. 6. sz. lábjegyzet!
15. További részletek a 9. sz. lábjegyzetben jelzett írásban.
16. Az összes várományosi helyszínünkre, 8-8 példányban.
17. A felvétel kritériumai: (ii) - egy meghatározott időszakon vagy kulturális területen belül jelentős mértékben hatott az építészet / a technológia / a műemlékek / a várostervezés / a tájalakítás fejlődésére; (iv) - egy építészeti stílus / együttes / technológia, vagy az emberiség történelme egy vagy több korszakát tükröző táj kiemelkedő példája.
18. A Működési irányelvekben (többször) pontosított kritérium-meghatározások 2004 óta együtt kezelik az összesen 10, azaz 6 kulturális és 4 természeti örökségi kritériumot.
19. A „retrospektív KEÉ” kötelező kidolgozásakor elfogadott szöveg szerepel jelenleg az UNESCO WHC honlapján.
20. Lásd 17. jegyzet!
21. Lásd 17. jegyzet!
22. Vö.: Működési Irányelvek.
23. A kétféle misszió között nem annyira tartalmi különbség van, mint inkább az, hogy kifizanszírozza: az UNESCO, vagy a (tanácsadói misszió esetében) a részes állam.
24. Lehetséges ellenvetés, hogy a budapesti VÖ helyszínek van gondnoksága, de ez egyrészt már csak a gyarkorta bekövetkező változások, átszervezések miatt sem hatékony, ráadásul továbbra sincs az érdekeltekkel és érintettekkel (stakeholders) közösen kialakított, elfogadott és végrehajtható (jogi kötőerővel is bíró) Kezelési Terv.
25. „26 COM 23.10 The World Heritage Committee, Approves the extension of Budapest, the Banks of the Danube and the Buda Castle Quarter, Hungary with the Andrássy Avenue and the Millennium Underground Railway on the basis of the existing cultural criteria (ii) and (iv).”
- Mivel a Bizottságnak Fejérdy Tamás személyében magyar soros elnöke (2002.06. -2003.07.) volt, az össze-férhetetlenség gyanúját is elkerülendő, a vitát és a felvételt az elnök kérésére a kínai alelnök vezette le. „1. As announced by the Hungarian Chairperson, the debate was chaired by the Deputy Chairperson from China for the two Hungarian nominations” - <https://whc.unesco.org/archive/2002/whc-02-conf202-inf15e.pdf> Page 93.
26. A VÖB Cairns-i határozatai miatt megváltozott ütemezési és eljárási rend következtében nagyon rövid idő alatt kellett a budapesti, a tokaji, a visegrádi, és Magyarország Tájháló hálózat előterjesztési dokumentációját elkészíteni, amelyek közül végül csak a „Budapest bővítés” és a Tokaj-Hegyalja történeti borvidék kultúrtáj” lett benyújtva. Dr. Visy Zsolt, mint a NKÖM illetékes helyettes államtitkára menedzselte a világörökségi ügyeket.
27. Todor Kretev professzor (Bulgáriából) képviselte az ICOMOS-t, annak a szakmai gyakorlatnak megfelelően, amely alapján amennyire csak lehet, azonos régióból választ szakértőt ki az ICOMOS.
28. 7/2005. (III. 1.) NKÖM rendelet Budapest és Pannonthalma világörökségi helyszíneinek műemléki jelentőségű területté nyilvánításáról - <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a0500007.nkm> (Felkeresve: 2024 június)
29. Honlapot: IUCN
30. Honlap: Homepage | ICCROM
31. Bár egyáltalán nem ez volt az Egyezmény célja, napjainkra mással nem helyettesíthető jelentőségű és hatékonyságú turisztikai és fejlesztési marketing eszköz-zé (is) vált, éppen ezért kell arról gondoskodni, hogy ne váljon saját kétségtelen világsikerének áldozatává – és különösen ne legyenek azok a kiemelkedő egyetemes értéket hordozó helyszínei...
32. Mivel nem akkor volt a VÖB tagja a magyar részes állam, ezért volt a képviselője megfigyelő (observer).
33. Saját, nem hivatalos fordításban.
34. 2013 Decision 37 COM 8E Adoption of retrospective Statements of Outstanding Universal Value.
35. Helyszínelő, „site manager”.
36. Caviezel 2015
37. Örökségi Hatástanulmány, Látványvédelmi hatástanulmány.
38. Ez a szellemes elnevezés tudomásom szerint – egy vonatkozó tanulmány elkészítése kapcsán – Dr. Tamási Judittól, a KÖH elnökétől (2010-2012) származik.
39. Vö.: Rígai Karta a kulturális örökséggel összefüggő rekonstrukciók hitelességéről 2000, illetve az ICOMOS szakemberek elvi megközelítésének különbség-tétele a „kortárs rom” és „történeti rom” vonatkozásában. Lásd Karták könyve 2011!
40. Az attribútumok számbavételének korábbi (hivatalos-sá ugyan nem vált) tervezetében szereplő érték-típus-ról, mint immár történeti réteghez tartozó elemekről van szó.

FŐVÁROSI HELYI VÉDELEM 1994. ÉVI MEGALAKULÁSÁTÓL NAPJAINKIG¹

KEZDETEK 1960-AS ÉVEK

A helyi építészeti értékvédelem gondolata a 20. század második felének azon társadalmi, kulturális igényén alapszik, hogy a műemlékvédelem lehetőségei mellett az épített környezetünk értékei minél teljesebben megőrizhetők legyenek. Ez jól tesz a települések építészeti kultúrájának és a lokális értékek tiszteltetését erősíti.

A helyi értékvédelem tartalmát a Fővárosi Önkormányzat első helyi építészeti örökségvédelmi tárgyú rendeletéhez kapcsolódó előterjesztés találhatóan határozta meg: „*A hagyományos műemlékvédelem eltökélt szigorát nem lehetne alkalmazni az élő városi környezet mindennapja-ira. Nyilvánvaló azonban, hogy a műemléki védettség alatt nem álló értékes épületeket, azok jellegzetes együtteseit nem lehet kritikátlanul átengedni a tulajdonviszonyokból, használati mód-
ból, pillanatnyi gazdasági lehetőségekből adódó esetlegességeknek. Ezen értékek megőrzésére, elpusztításuk, tönkretételük megelőzésére szolgál a „helyi védettség” fogalma és eszközrendszere.*”²

A helyi építészeti értékek megőrzésének eszmei alapvetése a kezdetektől azonos. Neves szakemberek egy irányba mutató módon fogalmazták meg mindezt már az 1960-as évektől kezdve, amikor a műemlékek védelmén túl egyre fontosabbá vált a települések identitástudatát jól reprezentáló, nagyobb tömegű épületállomány védelmének igénye is.

A HELYI ÉRTÉKEK GYARAPÍTÁSA, SZELLEMI MEGALAPOZÁS

A helyi értékek gyarapításához elengedhetetlenül szükséges a kvalitások építész kreativitása és az ennek teret engedő gondolkodásmód, az ingatlanfejlesztési igények megfelelő keretek között tartása, a városi élet vitalitásának megőrzése, valamint a nyilvánosság elfogadó támogatása. „*A jó építész éppen az fémjelzi, hogy a megfelelő egyensúlyt a különböző követelmények között megtalálja. (...) Éppen ezért nem szabad túlságosan megkötöni a tervező kezét.*”³ – állapította meg Dr. Kubinszky Mihály.

Ám amellet, hogy lehetőséget kell adni az átlagostól eltérő megoldások megvalósításához,

elengedhetetlenül szükséges a fejlesztők „kordában tartásához” az értékek megőrzését biztosító peremfeltételek rögzítése is. „*Értelmetlenség azt várnunk az üzleti világtól, hogy tartóztassa meg magát privilégiumai gyakorlásától, és helyette tanúsítson anyagi áldozatokra kész, nagylelkű magatartást, ha egyszer nemzeti erkölcsi kódexünk nem ír elő neki ilyenfajta magatartást.*”⁴ – fogalmazta meg Walter Gropius.

Egy ugyancsak Gropiustól származó gondolat szerint olyan módon kell megoldást kínálni a múlt örökségének megőrzésére, hogy ez ne vezessen tévútra: „*oda, hogy élettelen múzeumi szigeteket hozzunk létre, amelyeket nem tud áthatni a város élete. De ezekre a kérdésekre nincs általános válasz: minden egyes esetet a maga sajátosságában kell megvizsgálnunk. ... Ez az a pont, ahonnan a legtöbb problémánk ered. Egy közös cél, amelyet a széles nyilvánosság is egyetértően támogatna, teljesen természetes módon rengeteg spontán egyéni interpretációt és gazdag kontrasztokat szülne az adott kereteken belül. Ha nincs a nyilvánosság támogatása, akkor újra és újra csak oda jutunk, hogy előre kialakított, felülről alkalmazott formakódexszel szabályozzuk az emberi léte, hogy legalább külső rendet teremtsünk a nyilvánvaló káoszban. De az ilyen rend nagyon is bizonytalan, könnyen gyökértelenné válik és hamarosan elfelejtik, ha nem fogadja be az élet, és ha nem fejezi ki annak tulajdonképpeni mozgatóerőit.*”⁵

A BUDAPESTI ÉRTÉKVÉDELEM KEZDETEI 1974–1994

A hetvenes évek közepén Budapesten is megjelent az igény a műemlékek körén kívüli építészeti értékek fennmaradásának biztosítására. „*Budapest európai viszonylatban is korán felismerte a műemléki védettség alatt nem álló, de megőrzésre érdemes építészeti emlékek védelmének jelentőségét. 1974-ben született meg a 925/1974. sz. Fővárosi Tanács VB. határozat, amely az akkori igazgatási jogszabályoknak megfelelően, szakhatósági jogkörben, az építési engedélyezési eljárás során igyekezett biztosítani az épített emlékek értékcsökkenésének,*

vagy értékvesztésének elkerülését. Ez a határozat úgy rendelkezett, hogy a mellékletben felsorolt épületekkel kapcsolatos építési engedélyezési eljárásokban figyelembe kell venni a főváros építési ügyekben illetékes szervezeti egységének szakvéleményét. Ezt a szerepet a Városrendezési és Építészeti Főosztály keretében működő Budapesti Műemlékfelügyelőség töltötte be, és végezte az értékmentő munkát, így mintegy 2000 budapesti épület ilyenfajta felügyeletét látta el.⁶

A rendszerváltás demokratikus fordulata során nagy jelentőséget kapott az önkormányzatiság. A helyi akarat érvényre juttatásának szándéka a lokális értékekre koncentráló **helyi építészeti örökségvédelem** kereteit is átalakította. „Az 1990-es években a helyi védelem igénye országszerte erősödött, nem csak a városokban, hanem a kistérségeken is, sőt egyes budapesti kerületek is vizsgálták a helyi értékvédelem lehetőségeit. Közös vonásuk volt ezeknek a törekvéseknek az „alulról” jövő kezdeményezés, vagyis maguk a települések kívánták meghatározni, hogy számukra mi jelent értéket és azokat mennyire és milyen módon kívánják az utókor számára megőrizni.”⁷

Budapesten egy-két kerületi önkormányzat már az 1990-es évek elején megkezdte területén a helyi védelem kialakítását. Ezzel párhuzamosan – a fent idézett elvek megvalósítása érdekében – Budapest Főváros Közgyűlését az „értéktudatos fejlesztés” lényegének felismerése vezette, amikor rendeletet alkotott a műemléki védettség alatt nem álló, de a főváros városképe és történelme szempontjából meghatározó épített környezet védelméről. Budapest Főváros Közgyűlésének a főváros városképe és történelme szempontjából meghatározó épített környezet védelméről szóló **54/1993. (1994.II.1.) számú önkormányzati rendelete** mellékletében Budapest helyi védettségű értékeinek jegyzékét is közzétette.

Ebben az első rendeletben szereplő fővárosi helyi védettségek – összesen kb. 590 építmény és 70 épületegyüttes – a korábbi 925/1974. sz. Fővárosi Tanács VB. határozat jegyzékében szereplő tételek válogatásából és néhány új épület hozzáadásával keletkeztek.

A helyi védelem szabályozó rendelet előírásai általános elveket rögzítettek. Meghatározták a védetté nyilvánításra vonatkozó és az építészeti értékek megőrzését elősegítő szabályokat, valamint a pályázat útján igénybe vehető támogatások módját.

A HELYI VÉDELEM JOGSZABÁLYI HÁTTERÉNEK BŐVÜLÉSE, MÓDOSULÁSA 1997–2024

A törvényi alapokat az épített környezet alakításáról és védelméről szóló **1997. évi LXXVIII. törvény** (Étv.) 57. §-a teremtette meg. A törvény értelmében a helyi építészeti örökség értékeinek feltárása, számbavétele, védetté nyilvánítása, fenntartása, fejlesztése, őrzése, védelmének biztosítása a települési önkormányzat feladata lett.

A következő lépést az Étv-ben kapott felhatalmazás alapján Budapest Fővárosi Közgyűlés örökségének fővárosi helyi védelméről szóló **37/2013. (V.10.) Főv. Kgy. rendelet** megalkotása jelentette, amely az 1994-ben hatályba lépett rendeletet váltotta fel.

Az 1994 és 2012 között eltelt közel húsz év szükségessé tette, hogy a Fővárosi Közgyűlés által védelem alá vont épületekről friss képet lehessen alkotni, a védett épületállomány felülvizsgálatra került. 2012-ben az összes védett épületről helyszíni bejárás során fényképek készültek, pontosításra kerültek az adatok, a jogszabályi kereteknek megfelelővé vált a jegyzék tartalmában és külalakjában egyaránt.

A felülvizsgálat eredményeként a fővárosi helyi védelem alatt álló építészeti értékek jegyzéke is módosult. Néhány külső kerületben lévő épületegyüttesben az épületeket jelentős mértékben átalakították, ezzel elvesztették a védelemre okot adó építészeti értékeiket, emiatt a védelmük megszüntetésre került. Így ez a rendelet kezdetben kb. 950 építmény és 52 épületegyüttes részeként kb. 1400 épület védelmére vonatkozott.

Az 1994–2012 közötti időszakban több, mint 100 épület vált országos műemlékké. Mivel azok erősebb védelmet kaptak, a hatályos jogszabályoknak megfelelően, fővárosi helyi védelmüket meg kellett szüntetni. Kérelemre mindössze három épület védettségének megszüntetésére került sor a kezdetek óta és kb. 30 darab ilyen irányú kérelmet utasított el a Fővárosi Közgyűlés.

A településkép védelméről szóló **2016. évi LXXIV. törvény** új alapokra helyezte a helyi értékek védelmének lehetőségeit, ezért a törvényben kapott felhatalmazás alapján a Fővárosi Önkormányzat rendeletet alkotott a településkép védelméről. Budapest Fővárosi Önkormányzata Közgyűlésének a településkép védelméről szóló **30/2017. (IX.29.) önkormányzati rendelete** lehetővé tette, hogy a kezdeményezéseken túl hivatalból indított feltárás alapján is védelem alá helyezhetők legyenek az arra érdemesnek bizo-

1–5. kép Eklektikus épületek a Nagykörúton belüli területeken. (Helyszín: VI. Jókai utca 36., VII. Akacfa utca 4., VIII. Bródy Sándor utca 13., VIII. Baross utca 36., VIII. Mária utca 19.)
(Fotók: BFFH-Építészeti Értékvédelmi Csoport)

nyuló épületek. Az új rendelet biztosította továbbá a fővárosi helyi védettségek és az azokhoz tartozó adatok, dokumentumok térinformatikai alkalmazásban történő nyilvántartását.

TEMATIKUS KUTATÁSOK 2017-TŐL

A tematikus kutatások alapján történő védetté nyilvánítások 2017-es bevezetése óta a védetté nyilvánítási eljárásban szereplő épületek többségét ez a halmaz adja, azonban továbbra is érkeznek külső kezdeményezések is védelem alá helyezésre. Budapest belvárosi részén a közelmúltban történt értékes és egyedileg nem védett, eklektikus épületek bontása világított rá arra, hogy a történeti városi szövetben található értékes épületállomány értékörző megtartása érdekében a régi városrészek területi védelme mellett további egyedi védelem is szükséges. A helyi egyedi védelem biztosíthatja a településképet meghatározó, de műemléki egyedi védelem alatt még nem álló legértékesebb épületek hosszú távú megtartását.

A feltáró munka 2018 elején, a Nagykörúton belül kezdődött, ahol 76 épület védetté nyilvání-

tására került sor a historikus városi szövet stabilizálása érdekében. (1–5 kép).

Építészeti értékeik alapján további kb. 65, az átalakuló városrészek fejlődésébe is szervesen integrálható, értékes ipari építmény vált hosszú távon megtarthatóvá (6–9 kép).

A két világháború között épült épületekből Dr. *Ferkai András* Buda és Pest két világháború közötti építészetét bemutató kötetait alapul véve került meghatározásra – ennek a korszaknak rendkívül szerteágazó stílusirányzatokat megtestesítő alkotásaiból – a legértékesebb 110 épület (10–13. kép).

2021-től a kutatás hangsúlya az 1945 után épült épületállomány vizsgálatára tevődött át. Végül közel 130 épület vált fővárosi helyi védettségűvé az 1945 utáni évtizedek építészeti alkotásai közül (14–17. kép).

BUDAPEST FŐVÁROSI HELYI VÉDETTSÉGŰ ÉPÍTÉSZETI ÉRTÉKEINEK NYILVÁNTARTÁSA 1994–2024

Budapest Főváros Közgyűlésének a főváros városképe és történelme szempontjából meghatáro-

6–9. kép Ipari épületek. (Helyszín: XXII. Háros sziget, Atlantica hajógyár, XXI. Szabad kikötő út, Kvassay zsílip, IV. Váci út 91., Coats cérnagyár, IV. Tó u. 1-5. Chinoin Gyógyszergyár, orvosi épülete. (Fotók: E. Juhász Veronika)

10–13. kép Két világháború között épült épületek. (Helyszín: I. Csalogány utca 3.b, I. Kacska utca 10., XII. Magyar jakobinusok tere épületegyüttes (Fotók: Juhász Norbert), XII. Dobsinai utca 12.) (Fotó: BFFH-Építészeti Értékvédelmi Csoport)

zó épített környezet védelméről szóló 54/1993. (1994.II.1.) számú **önkormányzati rendelethez** **mellékletében, Budapest helyi védettségű értékeinek jegyzékében** szereplő építmények, épületegyüttesek és a hozzájuk tartozó szakmai információk megjelenítéséhez térinformatikai rendszer kifejlesztésének gondolata már 2010-ben megfogalmazódott. Ennek megfelelően a fővárosi helyi védettségekkel foglalkozó Építészeti Értékvédelmi Csoportban a védett épületekre vonatkozó adatok, dokumentumok gyűjtése, rendszerezése már akkor megkezdődött.

A sokrétű információ egységes térinformatikai rendszerben történő kezelése először 2016-ban, az ESRI Magyarország Kft. fejlesztésében létrehozott térinformatikai alkalmazással valósult meg. Ez a szakmai munka támogatásán túl webes technológián alapuló megjelenítést is lehetővé tett, a belső hivatali Intraneten keresztül és a Budapest Portálon is nyilvános tájékoztatás adott.

2019-ben új alapokra kellett helyezni a térinformatikai alkalmazást annak érdekében, hogy az illeszkedjen a Főpolgármesteri Hivatal egységes térinformatikai rendszerébe. A Budapest Közút Zrt. az általa üzemeltetett KAPU

rendszerébe integrálta a webes alapú fejlesztést. Így az egyes hivatali szakágak aktuális térinformatikai rétegei kölcsönösen megjeleníthetővé váltak az egyes alkalmazásokban, valamint a lakosság tájékoztatására az Interneten keresztül továbbra is elérhető.⁸

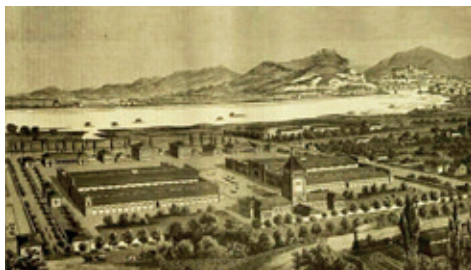
RÉSZVÉTEL AZ ÉPÍTÉSI ELJÁRÁSBAN: A TERVEK ÖRÖKSÉGVÉDELMI SZEMPONTÚ VÉLEMÉNYEZÉSE 1994-2024

Az 1994-2013-ig tartó időszakban a helyi védettségekkel kapcsolatban az építési engedélyezési eljárásokat megelőzően a tervek szakmai véleményezésére nyílt lehetőség az örökségvédelmi szempontok érvényesülésének elősegítésére. Ezek a szakmai vélemények azonban hatósági erővel nem bírtak. Csupán adalékként szolgáltak az akkor még kerületi önkormányzatoknál folytatott építési engedélyezési eljárásokban, mégis hangsúlyos szerepük volt annak kimenetelére. Negatív vélemény esetén az építési engedély kérelmet elutasították.

Ebben az időszakban még az építési tevékenységek jelentős része építési engedély kötelesnek minősült. Ennek megfelelően a helyi védelem alatt

14–17. kép. 1945 után épült épületek. (Helyszín: XII. Szamos u. 5. , XII. Dobsinai u. 12. XXI., Szent Imre tér 11-12. (Fotók: Juhász Norbert), XI. Hegyalja u. 1. (Fotó: BFFH-Építészeti Értékvédelmi Csoport)

18-19. kép. Közvágóhíd, 1872 és 2019. (Forrás: Vasárnapi Újság 19 (1872) 33:405.,
Fotó: Építészforum/Gulyás Attila)

álló épületeken történő építési munkák túlnyomó többsége a fővárosi önkormányzat látókörébe került. A védelem alatt álló épületek bővítésének vagy azok telkén új épület építésének terve mellett homlokzatok felújításának, portálok átalakításának terve is szakmai véleményt kapott. A fővárosi helyi védelemhez azonban hatósági jogkörök a múltban és a későbbi időszakokban sem kötődtek.

2013-tól a szakmai véleményeket felváltotta az ún. településképi vélemény, ami 2021 márciusáig vétőjogot jelentett az építési engedélyezési eljárás során. Az a terv, amely az örökségvédelmi kritériumoknak nem felelt meg, nem kaphatott építési engedélyt.

A jogszabályok sorozatos változása a fővárosi önkormányzat számára a helyi védelem alatt álló épületek értékörző munkájához egyre kevesebb lehetőséget biztosít. A településképi véleményezési eljárás lefolytatása kizártá vált az egyszerű bejelentéssel megvalósítható lakóépületek esetében, a világörökséghez kapcsolódó műemléki jelentőségű területeken, műemléki környezetben és akkor is, ha az ingatlanfejlesztést nemzetgazdasági szempontból kiemelt beruházásnak minősítették (18-20. kép).

Szintén csökkent a fővárosi önkormányzat által véleményezhető tervek körét a településrendezési és az építészeti-műszaki tervtanácsokról szóló – 2022-ben módosított – 252/2006. (XII. 7.) Korm. rendelet, amely kimondja, hogy az 5000 négyzetméternél nagyobb épületek esetében az Országos Építészeti Tervtanács (OÉT) ad véleményt helyi védelem alatt álló épületekkel kapcsolatban.

TÁMOGATÁS ÉRTÉKÖRZŐ FELÚJÍTÁSOKHOZ 1994-2018

A kezdetektől, 1994-től 2018-ig létezett az örökségvédelmi pályázatok valamelyik formája. Voltak évek, amikor két vagy három pályázat is lehe-

tőséget adott értékörző felújítások támogatására. Az évente egy alkalommal meghirdetésre került pályázatok, változó keretösszeggel, hatékonyan segítették homlokzatok, belső terek, társzművészeti alkotások megújulását. Ezek a pályázatok a konkrét támogatási összegén kívül szakmai segítségnyújtás révén is hatékonyan bizonyultak. A támogatás továbbá hozzájárult az ingatlanok értékének növeléséhez, valamint a szépen felújított ház jó példaként a környezetében követőkre talált újabb felújításokhoz.

Voltak évek, amikor az önkormányzat csak kisebb pályázati összeget tudott biztosítani értékörző felújítások támogatására. Ezekben az években kisebb volumenű munkák megvalósítására nyílt lehetőség (21. kép).

A pályázati források jelentős része jellemzően homlokzatok felújításaként hasznosult, de belső terek és társzművészeti alkotások helyreállítására is akadt példa bőven (22. kép).

Értékörző felújítások támogatására utoljára 2018-ban került kiírásra pályázat. Sajnos, a fővárosi önkormányzat 2024. évi költségvetésében sem szerepel forrás erre a célra az önkormányzat köztudottan nehéz anyagi helyzete miatt.

20. kép. Közvágóhíd, 2024.
(Fotó: E. Juhász Veronika)

21. kép. Kapuk a felújítás előtt és azt követően. (Fotók: BFFH-Építészeti Értékvédelmi Csoport)

22. kép Pályázati támogatással felújított épületek.
(Helyszín: X. Állomás u. 26., I. Szilágyi Dezső tér 1.,
VI., Hajós u.41. (Fotók: BFFH-Építészeti
Értékvédelmi Csoport)

LAKOSSÁG TÁJÉKOZTATÁSA - EDUKÁCIÓ

„Az építészet az általános emberi kultúra egy része. A kultúra színvonalát alapvetően a helyi intelligencia szabja meg, és intelligenciahányadosának a színvonala határozza meg a látott kép, esetünkben az építészet értékét is. A szellem, a társadalom a technika-technológia szintje, a mesteriség állapota együttesen hozza létre az épületet is, mint produkciót, azaz magát az építészet.”⁹⁾

Céljaink eléréséhez ezért nélkülözhetetlen a lakosság megnyerése. Ennek érdekében az épített örökséggel kapcsolatos tájékoztatáson túl igényt kell támasztani az épített környezet magas minősége iránt is. Ez a feladat azonban már túlmutat a védelmi munka lehetőségein.

Hivatali keretek között 1994 és 2010 között a Települési Értékvédelmi Támogatás pályázat sikeres értékörző felújításai évente kiállítás keretében kerültek bemutatásra. Az „és a házaink újjászülettek” című kiadványok pedig összefoglalták azt, hogy néhány év távlatában mennyi értékes építészeti részlet újult meg a támogatások segítségével.¹⁰⁾ Edukációs szándékkal készült a „Visszatérő kincsek” című kiadvány is, amely a 2013-2016-ig terjedő időszakban szintén pályázatok által támogatott, legsikeresebb felújításokat mutatja be.¹¹⁾ A védetté nyilvánítás folyamatában időről-időre lakossági fórum keretében kerülnek bemutatásra a védelemre javasolt épü-

letek. A már védelem alatt álló építészeti értékekből viszont a 2020-ban kiadott, **„Védett kincseink”** című kiadvány ad válogatást.¹² A legújabb, tematikus kutatások alapján védelem alá helyezett épületek az **„Eklektikától a brutalizmusig”** című vándorkiállításal, majd egy annak anyagából készült, azonos című kiadvánnyal kerültek bemutatásra a nagyközönség számára, szintén elsősorban edukációs szándékkal (23. kép).¹³

Az **„Ablak-felújítási kalauz”** a lakosság tájékoztatását szolgálja. Védett épületek nyílászáróinak avulása lényegesen gyorsabb, mint sok más épületszerkezeté, valamint az épületek látványában is meghatározó a szerepük. A kiadvány példakön keresztül mutatja be, hogy a teljes ablakcserén kívül milyen lehetőségek vannak, ha értékes történeti ablakainkat szeretnénk megőrizni és természetesen jó hőszigetelésű megoldást keresünk.¹⁴

A MAGYAR ÉPÍTÉSZETRŐL SZÓLÓ 2023. ÉVI C. TÖRVÉNY

Az év elején ismertté vált, a magyar építészetről szóló 2023. évi C. törvény egy újabb mérföldkövet jelent a helyi védelem történetében. Az új jogi környezetben a „helyi építészeti értékek” fogalmát a **„helyi emlék”** váltja fel, míg az eddig „műemlékként” nyilvántartott emlékek a „nemzeti emlék” kategóriába kerülnek. A törvény értelmező rendelkezései szerint így 2024. október 1-től a „műemlék” fogalomkörébe tartoznak majd a „helyi emlékek” és a „nemzeti emlékek” egyaránt, ezért a korábbiaktól eltérő fogalomhasználat rengeteg félreértésre adhat majd okot.

A törvény a fővárosi önkormányzat számára továbbra is lehetővé teszi, hogy helyi védelmi rendeletében helyi emlékké nyilvánítsa a területén álló építészeti értékeket, szabályozza a rájuk vonatkozó településképi követelményeket, valamint településképi-érvényesítési eszközöket. Támogatási és ösztönző rendszert is működtethet, valamint a partnerségi egyeztetés szabályait is rendeletbe foglalhatja. A korábbiaktól eltérően ezek után a fővárosi önkormányzat is helyi építészeti tervtanács által véleményezi a helyi emlékekkel és telkével kapcsolatos építészeti hatósági engedélyezési eljárást, valamint az egyszerű bejelentési eljárását megelőzően az építészeti-műszaki dokumentációt.

Az OÉT véleményezi azonban továbbra is az 5000 négyzetméter alapterületet meghaladó, fővárosi helyi védelem alatt álló épületekre vonatkozó építészeti-műszaki dokumentációt. Az OÉT feladatköre jelentősen bővül, mivel a legalább

23. kép Kiadványok borítója.

(Fotók: Építészeti Értékvédelmi Csoport, E. Juhász Veronika, Juhász Norbert)

hat rendeltetési egységből álló lakó, üdülő és szállás jellegű, 1500 négyzetméter alapterületet meghaladó ügyek esetében is illetékes.

A területi építészeti tervtanács fővárosi helyi védelemre vonatkozó véleményezési jogköre fennmarad, ennek megfelelően a műemléki jelentőségű területen álló fővárosi helyi védettségeket érintő tervdokumentációt továbbra is véleményezi.

A fővárosi önkormányzatnál működtetni szükséges helyi építészeti tervtanács feladatköre a Fővárosi Közgyűlés által védelem alá helyezett építészeti értékekkel kapcsolatban azonban csak rendkívül szűk körre korlátozódva érvényesülhet majd, mivel az OÉT és a területi építészeti tervtanács jogköre, a véleményezendő tervek túlnyomó részét lefedi.

Az egységes állami műemléki nyilvántartás érdekében a helyi védelemben részesülő építményekről készült, a helyi védelem elrendelését alátámasztó szakértői dokumentációt 2025 végéig be kell jelenteni a kulturális örökség védelméért felelős miniszternek. Amennyiben a szakértői dokumentáció alapján a miniszter megállapítja, hogy az nemzeti jelentőségű emlék, nemzeti emlékké minősíti. Várható, hogy ezzel a jelenleg fővárosi helyi védelem alatt álló épületek száma nagy mértékben csökken majd, hiszen – amint azt az említett **„Védett kincseink”** című kiadvány is bizonyítja – rendkívül gazdag és sokszínű a fővárosi önkormányzat által védett épületek köre.

ÖSSZEGZÉS

A fővárosi helyi védelem eddig eltelt 30 évének történetét teljeskörűen bemutatni néhány oldalban lehetetlen, de a legfontosabb állomások és elért eredmények kiemelésével érzékelhető, hogy milyen fontos ez az építészeti értékvédelmi tevékenység.

A műemlékek védelme a „múzeumi tárgyak” megőrzéséhez hasonlítható szemléletet igényel, tehát általában a konzerválás, az idő megállítása a cél. Ezzel szemben a város lényegét adó, nagy számosságú, korunkhoz viszonylag közelebb álló épületállomány helyi védelme ettől eltérő szemléletmódot kíván. Ezek az épületek inkább tekinthetők „használati tárgyakként”, ezért sokkal lényegesebb szempont az adott kor követelményeinek megfelelően használhatóságuk biztosítása. A rájuk vonatkozó szabályoknak lehetővé kell tenniük, hogy az esztétikai értékek megőrzésén túl az adott kor funkcionális elvárásai is kielégíthetők legyenek bennük.

Annak megítélése ugyanakkor, hogy egy adott építészeti alkotás az örökségvédelem mely kategóriájába tartozik, egy evolúciós folyamatnak tekinthető. Jól példázza ezt az a tény, hogy a kezdetektől már százas nagyságrendben váltak korábban helyi védelem alatt állt épületek műemlékké.

A jogszabályi keretek egyre részletesebb szabályrendszert alkotva határozzák meg a helyi védelem lehetőségeit, ami az elérhető eredményeket is körvonalazza. Az értékvédelmi munka azonban a szabályozott kereteken is túlmutat. A hivatalos szervek értékörző tevékenysége csak a társadalom széles rétegeinek egyetértésével, támogatásával valósulhat meg, hiszen az építészeti értékek helyreállítása jelentős többlet ráfordítást igényel. Tudatosítani szükséges ezért különböző eszközökkel az értékek megőrzésének jelentőségét és biztosítani kell az anyagi erőfeszítések elismerését.

A helyi védelem – még ha változó erősségű jogosítványokkal is – az örökségvédelem fontos eszköze, így az építészeti értékek védelme alá helyezése, azok megőrzése az önkormányzatok fontos és felelősségteljes feladata, hiszen az épített örökség adja a legközvetlenebb kapcsolatot történelmünkkel, társadalmunk kultúrájával.

HIVATKOZÁSOK

Callmeyer 1992

Callmeyer Ferenc: Falu-város-önkormányzat. *Családi ház* 1992 1:44.

E. Juhász 1996

Engedyné Juhász Veronika: *A helyi védettségű épületegyüttesek megtartásának problémái*. Szakdolgozat BME Építészmérnöki Kar, Műemlékvédelmi Szakmérnök Képzés. Budapest 1996.

E. Juhász 2022

Engedyné Juhász Veronika: Mit ér a helyi védelem? In: „*A védelem körei*”. Szerk.: Bardoly István – Haris Andrea. Budapest, 2022. 119-136. – REKE_Vedelem_korei_2022.pdf - Google Drive (utolsó letöltés: 2024. július 15.)

És a házaink újjászülettek 1999-2010

És a házaink újjászülettek. Összeáll.: Budapest Főváros Önkormányzata Főpolgármesteri Hivatal Települési Értékvédelmi Ügyosztály. Budapest, 1999-2010.

Ferkai 1995

Ferkai András: *Buda építészete a két világháború között: művészeti emlékek*. Budapest, 1995.

Ferkai 2001

Pest építészete a két világháború között. Szerk.: Ferkai András. Budapest, 2001.

Gropius 1981

Gropius, Walter: *Apolló a demokráciában*. Budapest, 1981.

JEGYZETEK

1. Bővebben lásd: E. Juhász 1996 és E. Juhász 2022
2. Fővárosi Közgyűlési előterjesztés, 1993 – Javaslat a főváros városképe és történelme szempontjából meghatározó épített környezet védelméről szóló önkormányzati rendelet megalkotására.
3. Dr. Kubinszky Mihály: *Lektor vélemény a „Metodikai útmutató az elmúlt 100 év építészeti emlékeinek védelméhez”*. Budapest, 1984.
4. Gropius 1981 54.
5. Gropius 1981 19. és 53.
6. Fővárosi Közgyűlési előterjesztés, 1993 – Javaslat a főváros városképe és történelme szempontjából meghatározó épített környezet védelméről szóló önkormányzati rendelet megalkotására.
7. Ibid.
8. <https://geoportal.budapest.hu/terkep-galeria/index.htm>
9. Callmeyer 1992 44.
10. És a házaink újjászülettek 1999-2010
11. Visszatérő kincsek. Értékkörző felújítások 2013-2016, Budapest, 2018.
12. Védett kincseink. Fővárosi helyi védelem 1994-2019. Budapest, 2020. - BP_VE_1.18 M web.pdf (budapest.hu) (utolsó letöltés: 2024. július 14.)
13. Eklektikától a brutalizmusig: 2017-2022 között feltárt építészeti értékek Budapesten. Budapest, 2023.
14. ablakfelújítási kalauz.pdf (budapest.hu) (utolsó letöltés időpontja: 2024. július 14.)

BUDAPEST100: A LEGSZEBB VÁROSI ÜNNEP

BEVEZETŐ

Már 15 éve minden tavasszal több tucat budapesti ház nyitja ki kapuját egy hétvégére, hogy városlakók és lelkes önkéntesek közreműködésével közösen szervezett programokkal várják a látogatókat. A Budapest100 hétvégéje során nemcsak a házakat ismerhetjük meg levéltári tervlapokon és építészettörténeti kutatásokon keresztül, hanem a lakók történetei is bemutatásra kerülnek. A legszebb városi ünnep tavaly elnyerte az Europa Nostra örökségvédelmi díjat, 2023-ban ráadásul a 150 éves főváros került fókuszba. Ennek apropóján érdemes áttekinteni a fesztivál történetét, de még inkább azt a módszertant, amivel az elmúlt másfél évtizedben hozzájárult a program a budapesti műemlékvédelem világához.

Az alábbiakban először a Budapest100 történetét mutatjuk be, nemzetközi kontextusba helyezve az örökséggel foglalkozó programok szakmai jelentőségét. Ezt követően a nyitott házak hétvégéjének változatos módszertanairól lesz szó, érintve a kutatómódszertant és az önkéntesek képzésének kérdését, de kitérve a lakók bevonásának és a látogatói élmény szerepének fontosságára is. Ezután a tanulmány az építészeti fókuszú fesztivál városfejlesztésre mért hatását mutatja be kvantitatív és kvalitatív esettanulmányokon keresztül. Végezetül a jövőt érintő tervek és szakmai együttműködések kerülnek bemutatásra.

A BUDAPEST100 TÖRTÉNETE

A Budapest100-at 2011-ben a Kortárs Építészeti Központ (KÉK)¹ hívta életre a Blinken OSA Archivum² kezdeményezésére. A Budapest100 kiindulását az jelentette, hogy az OSA Budapest, V. kerület Arany János utca 32. alatti épülete, a Goldberger Textilgyár egykori irodaháza 2011-ben 100 éves lett. A szervezőcsapat – köztük *Tamási Miklós*, a Fortepan alapítója – a ház „születésnapja” kapcsán úgy döntöttek, hogy nemcsak saját épületüket, hanem az összes, az adott évben 100 éves budapesti házat szeretnék megünnepelni. A KÉK-kel való együttműködés keretében, Budapest Főváros Levéltárának (BFL) bevonásával így kezdődött meg a kutatómunka, a házlista összeállítása, majd a közösségek megszólítása (*1. kép*). 2011–2015 között tehát minden évben az aktuális százéveseket ünnepeltük meg. Az első világháború és az azt követő gazdasági nehézségek miatt az 1910-es évek közepétől alig épültek új házak Budapesten, ezért 2016-tól tematikus években kezdtünk el gondolkodni. Így kerültek sorra a Nagykorút és a rakpartok mentén álló épületek, a budapesti terek, a Bauhaus, a háborúk utáni újratervezések, vagy a főváros egyesítésének 150. évfordulója. 2020-ban minden budapesti épületnek felajánlottuk a csatlakozás lehetőségét kortól és elhelyezkedéstől függetlenül, 2024-ben pedig a '70-es évek épületeinek bemutatásával a késő modern örökségre hívtuk fel a figyelmet. A témaválasztásnál mindig fontos

1. kép Koncert a Szív utca 42. udvarán, 2014.
(Fotó: Danyi Balázs / Budapest100)

2. kép Látogatók érkeznek a Tárnok utca 13. számhoz,
2024. (Fotó: Cseh Edina / Budapest100)

3. kép Gyermekzenekar koncertje a Batthyány utca 31. kertjében, 2018. (Schöff Gergely / Budapest100)

szempont, hogy aktuális építészeti és városfejlesztési kérdéseket is tematizáljunk, ami lehetőséget ad a KÉK többi programjához való kapcsolódásra is³ (2. kép).

Az egyszerű módszertannal párosított komplex kutatás és közösségi bevonás teszi különlegessé a Budapest100-at az olyan, hasonló kezdeményezések között, mint a Kulturális Örökség Napjai⁴ vagy a nemzetközi Open House⁵ fesztiválok. Az örökségvédelemben betöltött katalizátorszerepe, az önkéntesség és a közösségi fókusz kapcsán a projekt számos hazai és nemzetközi elismerésben részesült, a teljesség igénye nélkül: ICOMOS Példaadó Műemlékgondozásért Díj (2020), *Ráday Mihály-díj* Budapest Épített Örökségéért (2022), Európai Unió Kulturális Örökség díj / Europa Nostra-díj (2023).⁶

A Budapest100 könnyen adaptálható módszertanát az elmúlt években többféle módon és helyszínen alkalmazták, így jött létre a Nyitni-KÉK - Nyitott Kertek Esztergomban a DANURB Interreg projekt keretében 2019-ben, a Csepel Művek - Nyitott Gyárak Hétvégéje 2019-2020-ban a Shared Cities: Creative Momentum részeként.⁷ Az URBACT Transfer Network (2018–2021) projektben 6 európai városban,⁸ majd a Veszprém-Balaton 2023 EKF során a TÁJTEKA projekt keretében Balatonalmádiban valósítottunk meg adaptációkat⁹ (3. kép).

HOGYAN MŰKÖDIK A BUDAPEST100?

A Budapest100 módszertanának bemutatásához először fontos tisztázni, hogy a többnapos városi ünnep melyik célját szeretnénk elemezni, ugyanis a fesztivál fókuszában nem csupán az épített örökség, hanem maguk a városlakók is állnak. A szer-

vezés során az önkéntesek képzésére ugyanúgy nagy hangsúlyt fektetünk, mint a kutatóanyagok lektorálására, a kommunikációs tartalmak gyártására, vagy éppen az építészeti közösséget megszólító szakmai programok szervezésére.

1. A SZERVEZÉS

A fesztivált minden évben a KÉK szervezi meg, a tavaszi hétvége előkészítő munkái már a megelőző év őszén elkezdődnek. A 2016 óta tartó tematikus évek témájának kiválasztása a KÉK kurátorainak és a Budapest100 csapatának közös döntése alapján történik. Az arculati koncepció, szponzorkeresések és előkészítő kutatások elvégzése után kerül sor az önkéntesek bevonására.

Önkénteseinket december végén, január elején keressük meg, hogy csatlakozzanak a szervezőkhöz. A felhívás terjesztése a közösségi médiában és a helyi érdekeltségű médiumokban is szervezeten történik. A toborzás során egyetemi hallgatói közösségeket, és budapesti helytörténettel foglalkozó Facebook-csoportokat is megszólítunk. A felhívásra általában 250-300 fő között jelentkeznek a legváltozatosabb háttérű lelkes érdeklődők (sok esetben visszatérő önkéntesek), akikkel kétheti rendszerességgű találkozókra készítjük elő a Budapest100 hétvégéjét.¹⁰ A programszervezésre jelentkező önkéntesek elsősorban a megnyitó házakkal kerülnek kapcsolatba, a hétvégi programokért általában csapatba oszttva felelnek. A lakókkal való kapcsolattartáson túl fő feladatuk a hétvégi programok kitalálása és megszervezése, illetve a lakóközösség minél intenzívebb bevonása a folyamatba. A kutatásra jelentkezők a megnyitó, azaz csatlakozó házak, csatlakozó közösségek történetét dolgozzák fel úgy építészeti, mint szociokulturális szempontból. Az online és könyvtárakban elérhető forrásoknak, adatbázisoknak köszönhetően könnyen fel lehet kutatni a házak régi lakóit, nevezetes eseményeket, és természetesen az építészettörténeti leírás összeállítására is nagy hangsúlyt fektetünk. A BFL-lel való együttműködésnek köszönhetően a hétvége során a megnyitó házak tervlapjainak másolatait is lehetőségünk van kiállítani.¹¹ Sok önkéntes célzottan városi séták vagy egyéb kapcsolódó programok megtartására jelentkezik, melyek nem feltétlenül egy adott megnyitó helyszínhez kapcsolódnak. Az épületek dokumentálásában nagyon fontos szerep jut a fotós önkénteseknek, akik az összes megszólított

épület fényképezésével járulnak hozzá a fesztivál hosszútávú céljaihoz.

Fontos kiemelni, hogy annak ellenére, hogy a projekt 2014-ben elnyerte az Év Önkéntes Programja díjat, a Budapest100 első 15 éve során rengeteget fejlődött az önkéntesekkel történő foglalkozás módszertana. A változatos feladatok és a nagyszámú önkéntescsapat összehangolásával dedikált koordinátorok foglalkoznak. Az önkénteseknek az adott év építészetét bemutató előadásokkal, programszervezést segítő workshopokkal, kutatómódszertani foglalkozásokkal, levéltári látogatásokkal és egyéb fejlesztő programokkal könnyítjük meg a szervezés menetét.

A Budapest100 előkészítésének fontos lépése a házlista összeállítása, amit a kutatásvezető koordinálásával önkéntesek és más bevont szakértők állítanak össze különböző mélységű források (publikációk, online adatbázisok, levéltári iratok) alapján. Fontos, hogy ekkor nem szelektálunk építészeti vagy történeti jelentőség szerint, hanem igyekszünk minden, az adott témához kapcsolódó épületet összegyűjteni, és az alapadatok (építés éve, tervező, kivitelező, építető) szintjén dokumentálni. A kutatásra jelentkező önkéntesek szabadon választhatnak a listáról, de csak a megnyitó házokról készítenek részletes kutatási anyagot. A KÉK-ben, illetve a BFL-ben tartott kutatómódszertani workshop és tematikus bevezető előadások minden önkéntes számára nyitottak, emellett 2022 óta építészeti és várostörténeti által vezetett városi sétákat is tartunk nekik, ahol a témába való bevezetés mellett sétavezetési ismereteket is elsajátíthatnak. Évről évre fejlesztjük azt a kutatási segédletet, amiben a hasznos források (könyvek, folyóiratok, adatbázisok, könyvtári és múzeumi gyűjtemények stb.) mellett további tippek, illetve formai és tartalmi követelmények is szerepelnek. A kutatási anyagok elkészítéséhez egy részletes sablont kapnak, amiben ideális esetben nemcsak az építéstörténetet, hanem a lakókról, a házban működő intézményekről, üzletekről gyűjtött adatok, valamint a jelenlegi lakók történetei is helyet kapnak. Ezekre az anyagokra alapozva az eseményen háztörténeti kiállítások, előadások, játékok, kvízek készülnek. A szakmai lektoráláson átesett kutatási anyagokat a Budapest100 honlapján publikáljuk, ahol szabadon elérhetőek mindenki számára, így egy folyamatosan fejlődő építészeti adatbázist is gondozunk. Az anyagok emellett digitális állományként bekerülnek a BFL adatbázisába is.

2. KIEGÉSZÍTŐ PROGRAMOK, SZAKMAI NAP ÉS SÉTANAP

A Budapest100-on a házak programjai mellett számos kiegészítő program is várja a látogatókat minden évben, amiket sok esetben külső partnerekkel valósítunk meg. A Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BME) Építész Klub és az Építész Szakkollégium rendszeresen foglalkoznak a Budapest100 aktuális témájával, de együttműködtünk a Ludwig Múzeummal és a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Múzeummal, valamint az Építésügyi Dokumentációs és Információs Központtal is (4. kép).

2016-tól szerveződnek tudatosabban a Budapest100 témájához kapcsolódó saját szakmai kiegészítő programok, így a pódiumbeszélgetések a Nagykörútról, a Working with the City – Intézmények városi fesztiválja a rakparton működő intézmények részvételével,¹² a Bauhauscentenáriumra a Goethe Intézettel szervezett előadások, vagy az OSA kiállítása, ami egyben a 2019-es Budapest100 megnyitója is volt. 2022-től a Budapest100 négynaposra bővült: egy csütörtöki Szakmai nappal, valamint egy pénteki Sétanappal egészül ki. A Szakmai nap minden évben változó formátummal jelentkezik az MTA Építészeti Tudományos Bizottságával közösen szervezett Várnegyed-konferenciától¹³ a közösségi Városvíziók-workshopon át a '70-es évek kapcsán készített interjúkig és tematikus kerekasztal-beszélgetésig.

A Sétanapon felkért szakértők vezetnek tematikus városi sétákat: 2022-ben a Budai Várnegyed-

4. kép Látogatók a 150 éves Üllői út 20. lakóház körfolyosóján, 2023. (Ránki Dániel / Budapest100)

5. kép Látogatók az Árnys út 15. kertjében, 2024.
(Schöff Gergely / Budapest100)

6. kép Lakó által vezetett épületbejárás a Tárnok utca
3.-ban, 2022. (Ránki Dániel / Budapest100)

ben zajlott 15 séta, majd a Városegysítés kapcsán ugyancsak 15 sétában mutattuk be 150 év építészét évtizedekre bontva,¹⁴ és végül 2024-ben 11 sétán a város késő modern örökségével foglalkoztunk (5. kép). Mindezek mellett a Budapest100 hétvégején kezdettől fogva tartanak az önkéntesek is városi sétákat – ebből a szempontból a 2023-as év rekorder volt a 36-féle útvonallal.

A CÉLKÖZÖNSÉG

Az épített környezeti oktatásban az élmény alapú módszertanok kiemelt szerepet kaptak az elmúlt években nemzetközi szinten is.¹⁵ A városi és az épített örökség megismerésével erősödik a helyhez való kötődésünk, a helyspecifikus emlékek kialakulása a helyidentitás fejlődéséhez vezet.¹⁶ Egy olyan közösség, amely jobban ismeri saját környezetét, jobban is fogja azt értékelni, és várhatóan jobban vigyáz annak értékeire. A fenntartható örökségvédelem tekintetében nagyon fontos szerepet játszanak a Budapest100-hoz hasonló, helyieknek szóló városi kulturális programok.

Tehát kinek szól a Budapest100? Gondolhatjuk, hogy a program elsősorban a látogatóknak és a szakmai közösségnek szerveződik. Látogatóink programfüzetekből, honlapunkról és néhány éve már telefonos applikációból is értesülhetnek a hétvége menetéről. A változatos programok kategorizálva, időpontokhoz kötve jelennek meg a különböző felületeken, a házak pedig egy előre meghatározott nyitvatartási időben látogathatók, többnyire regisztráció nélkül, önállóan. A programok ingyenességük és változatosságuk miatt mindenféle korosztályt meg tudnak szólítani. A házak programjai között nagy népszerűségnek örvendenek a koncertek, kórusfellépések és színielőadá-

sok, amelyek egészen különleges atmoszférával töltik meg a sokszor elhagyatott, félprivát tereket. Mindig öröm látni a Budapest100 hétvégején a messziről felismerhető programfüzetet forgató látogatók vonulását két helyszín között (6. kép).

Érdekes észrevételek születtek egy nemzetközi tanulmányban, amelyben a szerzők az Instagramra feltöltött #budapest100 hashtaggel ellátott fényképek helyadatait és feltöltői mintáit elemezték egy tízéves mintán keresztül.¹⁷ Egyrészt megállapítható, hogy a növekvő népszerűségnek köszönhetően számos visszatérő látogató vesz részt a Budapest100-on évről évre. Másrészt, ahogy arra a tanulmány szerzői is kitérnek, a látogatók által készített fényképek helyadatait elemezve pontosan kirajzolódik a Budapest100 hatása a városi tér érzékelésére. A Budapest100 hétvégején nem a bevett látnivalók állnak az érdeklődés fókuszában, hanem a kevésbé ismert (lakó)negyedek generálják a legtöbb fényképet. A látogatói élmény leképeződése a fénykép, az emlék megörökítése fontos momentum a helyhez való kötődés kialakulásakor.¹⁸

A Budapest100 kezdettől fogva jelentős szakmai közönséget is vonz egyrészt a kifejezetten szakmai programokkal, másrészt pedig számukra is különleges lehetőség, hogy olyan terekbe nyerhetnek betekintést, amik máskülönben nem látogathatóak. A KÉK szakmai partnerhálózata révén számos különböző szakembert (építészek, urbanisták, szociológusok, történészek, művészettörténészek stb.) ér el, akik ugyancsak rendszeres látogatói és egyben együttműködő partnerei, sok esetben szervező csapattagjai is a Budapest100-nak.

A Budapest100 módszertanában a kezdetek óta fontos célként fogalmazódott meg a lakók,

intézményi dolgozók, a megnyitó épületet használók aktív bevonása a programokba. A világszerte elterjedt Open House kezdeménnyel ellentétben a Budapest100 célja elsősorban nem a már értékesnek tartott, örökségi listákon szereplő épületek bemutatása, hanem a még fel nem fedezett épített örökség helyzetbe hozása. Ennek nagyon fontos eszköze a lakók érzékenyítése saját épületük iránt, ami több lépcsőben valósul meg a szervezés során. Első lépésként fontos, hogy az épületeket ünnepelni hívjuk, postaládákba bedobott lakólevelekkel szólítva meg a ház közösségét. A csatlakozni szándékozó lakóknak kététi rendszerességgel szerveződik lakótalálkozó, a programszervező önkéntesek pedig külön alkalmakon is közösen ötletelnek a hétfégi programokról a lakókkal. Második lépésként a kutatóönkéntesek által összeállított háztörténeti kutatás megosztásával, és a hétfégén való kiállításával tudjuk a lakók figyelmét a saját házuk értékeire fordítani. De talán a legfontosabb eszközök maguk a hétféje programjai, amelyek gyakran helyspecifikus módon elevenítik fel az épület történetének egy-egy részletét. A látogatók hatását is figyelembe kell venni, a lakók közül sokan a hétféje során ébrednek rá, hogy a házuk mennyi embert érdekel. Ennek következtében sok olyan visszajelzés érkezik, hogy a Budapest100 hatására újraértékelik saját tulajdonukat, a közös területek fenntartására nagyobb figyelmet fordítanak és a lakóközösségen belüli dinamikák is pozitívan változnak.

A BUDAPEST100-HATÁS

A kulturális események direkt és indirekt módon is hozzájárulnak a város fejlődéséhez, ahogy erre több nemzetközi tanulmány is rámutat.¹⁹ Fontos szakmai eredménynek tekinthető a Budapest100 első másfél évtizedében, hogy egy stabil brand épült ki a fesztivál körül, látogatóink és önkénteseink között rendszerint visszatérők és új megszólítottak vegyesen vannak. A KÉK szakmai missziójába teljes mértékben illeszkedik az a fajta társadalmi oktatási tevékenység, ami a Budapest100 programjai során széles körben tud megvalósulni. A „*Budapest100-élmény*” megtörténéséig a fentiekben leírt módon jutunk el, azonban a program hatását ennél tágabb kontextusban is érdemes megvizsálni.

Egy kulturális fesztivál hatását nehéz mérni, azonban kvalitatív és kvantitatív módszerek is rendelkezésre állnak, hogy mélyebb betekintést nyerjünk a Budapest100 városra kifejtett impakt-

járól. A fentebb említett *Kádár-Klanczay* (2022) kutatás Instagramra feltöltött fényképek metaadatainak és helyadatainak elemzésén keresztül jutott értékes következtetésekre. A fesztivál hatása így mérhetővé vált, egy évtizednyi kommunikációs munka gyümölcsét lehetett elemezni a városi térhasználat és a látogatói élmény nyomon követésén keresztül. Továbbá abban is nemzetközi jelentőségű példát tudott felmutatni a projekt, hogy egy kulturális építészeti fesztivál milyen módon tudja a közösségi platformoknak köszönhetően létrehozni saját, és alakítani városának brandjét. Jelen cikk írásakor az Instagramon 16 250 fénykép van megjelölve a #budapest100 hashtaggal.

Az utóbbi években rendszeressé váló Sétanap során a BME Urbanisztika Tanszéken folytatott kutatásokhoz kapcsolódva a résztvevők kérdőíves formában adhattak visszajelzést a sétaélményről. A közel 400 válaszadó visszajelzése alapján a Budapest100 sétái aktívan hozzájárulnak a helyhez való kötődés kialakulásához.²⁰ A városi túrákon való részvétel után a sétálók jobban megismerik az adott városrész épített örökségét, és a hely felkerül a mentális térképükre.²¹

Ha pusztán a számokat nézzük, az elmúlt 14 év során a több mint 650 megnyitott épületben közel 160 000 látogató fordult meg a 2200 önkéntes által szervezett programokon. A Budapest100 hatását azonban sokkal jobban meg lehet érteni egyes példák, esettanulmányok, kvalitatív kutatások és személyes történetek megismerésével. A 2017-ben kiadott „*Budapest100 történetek – Huszonnégy a háromszázból*” című könyvünk az első évek nyitott házainak történeteiből válogat, lakók beszámolóival, szubjektív élményekkel és háztörténeti kutatásokkal bemutatva a házakat. Ez az úgynevezett „*oral history*”, tehát szájhagyomány útján terjedő „*émlékező történelem*” a kortárs történettudomány egyik fontos alappillére. A városok és épületek történetének teljes feldolgozásából ugyanis kihagyhatatlanok a bennük élő emberek történetei, a teljes képhez a narratívák megismerése is szükséges. Ezt a fajta kutatási eszközt Budapesten jelentős mennyiségű várostörténeti kiadvány használja, kezdve *Saly Noémi*, *Török András* és *N. Kósa Judit* könyveivel, de akár gondolhatunk *Koniorczyk Borbála* és *Merker Dávid* „*Hosszúlépés Budapesten: séták, titkok, történetek*” kötetére is.²² A történetek rögzítésére 2024-ben a Budapest100 interjúkat is készített a '70-es évek tematikához kapcsolódóan, a korszakban aktív építészeket

7. kép Épülettörténeti kiállítás a Hunyadi tér 3.-ban, 2018. (Mohai Balázs / Budapest)

megszólaltatva. Az interjúk nyomtatott kiadvány és podcast formátumban is elérhetők lesznek (7. kép).

Számos olyan példát ismerünk az elmúlt év több száz nyitott házából, ahol a lakóközösség összetartása jelentősen javult a részvételt követően. A pozitív visszajelzések között hallunk rendszeres házünnepekről, közösségi alapú épületfelújítási pályázatokról és állandósult épülettörténeti kiállításokról is. Mégis kiemelnénk egy példát a sok közül, ahol a társasház nem csupán közösségi és művelődéstörténeti szempontból tudott profitálni a Budapest100 részvételből. A Dugattyús-ház (II. kerület Margit körül 15–17.) (8. kép) műemléki épülete 2019-ben csatlakozott a „*Bauhaus nyomában*” tematikájú évadhoz.²³ A hétvége során közel 2000 látogató lépett be a *Domány Ferenc* (1899–1939) és *Hofstätter Béla* (1891–1944) által 1938-ban tervezett budai luxusbérház aijáján, és csodálhatta meg az ikonikus spirál lépcsőházat. Az igazi „*Budapest100-hatást*” azonban a hétvége után lehetett érzékelni. A lakók a programok lezárulta után külön épülettörténeti vezetésre kérték fel a házat kutató önkéntest. Megszervezték, hogy az újlipótvárosi Dunapark-ház (XIII. kerület Pozsonyi út 38–40.) közösségét elhívják épületlátogatásra, és ők is megnézhessék az építészpáros másik ikonikus pesti alkotását. Az épülettörténeti kiállítás állandósult formában, grafikailag igényes módon és bekeretezve lóg a magassíkszínti bejárati hallban a mai napig. A közösség még ennél is tovább ment, és kihasználva a ház látogatására megjelenő igényt, bevezetett egy jelképes belépő rendszert, amellyel csoportok látogatása esetén hozzá kell járulni a közösköltséghez.²⁴ Ez a fajta műemlékmenedzsment-szemlélet lakóházak esetén

8. kép Lépcsőházi jelenet a Margit körül 15–17.-ben. (Dugattyús-ház), 2019 (Gyulai Szilvia / Budapest100)

egészen egyedi, azonban a példa könnyen adaptálható lenne. Ahogy a leírtakból látszik, a fenn tartható műemlékvédelem szempontjából ki hagyhatatlan a közösség, annak egyik alappillére az épülethez való kötődés történeteken keresztül való kiépítése.

ÖSSZEGZÉS

A Budapest100 módszertana lassan másfél évtizede formálódik, minden évben tovább pontosítva azt a metódust, amivel a különböző programelemek hatékonyan érik el céljukat a változatos célközönség tekintetében. A KÉK által szervezett projekt minden évben új kihívásokkal néz szembe, melyek közül a non-profit független szakmai szervezeti háttér miatt a finanszírozás okozza a legtöbb problémát. A már hagyományosnak tekinthető tavaszi nyitott házak hétvégéje szervezési költségei azonban látható módon komoly kulturális és bizonyos tekintetben fontos városfejlesztési hatással is bírnak.

A módszertant már számos hazai és nemzetközi esettanulmány elemzi. A magyar felsőoktatásban többek között az Eötvös Lóránd Tudományegyetem (ELTE), a Moholy-Nagy Művészeti Egyetem (MOME) és a BME kurzusain hivatkozási alapként tekintenek a Budapest100-ra, a projekt vezetői rendszeresen meghívott előadók az egyetemek óráin. A hazai és nemzetközi díjak mellett magára a módszertanra is többen felfigyeltek, így kerülhetett be a Budapest100 az Oslo Architecture Triennale – Neighbourhood Index adatbázisába,²⁵ a DANUrB (Danube Urban Brand) módszertani füzetébe és az EU Cultural Heritage in Action jó gyakorlatai²⁶ közé is. A Budapest100 az Európa

Tanács kulturális örökségi stratégiájának része 2021 óta.

A Budapest100 az elmúlt években számos témára irányította rá a figyelmet, új diskurzusokat elindítva társadalmi és önkormányzati szinten is. A városi örökség kifogyhatatlan mennyiségű történetet rejt, újabb témák és régiék ismétlése is kilátásban van a jövőben. Az első másfél évtized tapasztalata pedig jól mutatja, hogy a módszertan jól adaptálható bármilyen témára. Így a Budapest100 mottója a kezdetek óta, és a továbbiakban is örökérvényű marad: minden ház érdekes!

HIVATKOZÁSOK

Cvijić – Guzijan 2013

Cvijić, Siniša –Guzijan, Jasna: Cultural and historical heritage-an asset for city branding. *Spatium* 2013 30:23–27. - <https://doi.org/10.2298/SPAT1330023C>

Ferkai 2022

Ferkai András: Város, lakókörnyezet, karakter. Fejezetek a budai Várnegyed történetéből című konferencia anyagából. *Építés - Építészettudomány* 50 (2022) 3-4:209–214. - <https://doi.org/10.1556/096.2022.00005>

Harris 2024

Harris, Neil: Experiential Learning in Built Environment Education. *Transactions* 1 (2024) 1:3–7. - <https://doi.org/10.11120/tran.2004.01010003>

Kádár – Klaniczay 2022

Kádár Bálint – Klaniczay János: Branding Built Heritage through Cultural Urban Festivals : An Instagram Analysis Related to Sustainable Co-Creation, in Budapest. *Sustainability* 2022 április - 14(9)5020. - <https://doi.org/10.3390/su14095020>

Klaniczay 2023

Klaniczay János: Valorising Architecture by Developing Place Attachment in the Case of 20th Century Heritage. In: *DOCONF2023 - Facing post-socialist urban heritage: Proceedings*. Ed.: Benkő, Melinda. Budapest, 2023. 214–225. - <http://doconf.architect.bme.hu/doconf2023-proceedings/>

Klaniczay 2024

Klaniczay János: The Urban Walking Tour as an Experience-based Methodology for Built Environment Education in Budapest. *Periodica Polytechnica Architecture* 55 (2024) 1:60–71. - <https://doi.org/10.3311/ppar.23235>

Koniorczyk – Merker 2021

Koniorczyk Borbála – Merker Dávid: *Hosszúlépés Budapestén: Séták, titkok történetek*. Budapest, 2021.

Koniorczyk – Merker 2022

Koniorczyk Borbála – Merker Dávid: *Hosszúlépés a körúton túl: Séták, titkok, történetek*. Budapest, 2022.

Kudryavtsev et al. 2012

Kudryavtsev, Alex – Stedman, Richard C. – Krasny, Marianne E.: Sense of place in environmental education. *Environmental Education Research* 18 (2012) 2:229–250. - <https://doi.org/10.1080/13504622.2011.609615>

Lynch 1960

Lynch, Kevin: *The image of the city*. Cambridge, 1960.

Pan et al. 2014

Pan, Steven – Lee, Jinsoo – Tsai, Henry: Travel photos: Motivations, image dimensions, and affective qualities of places. *Tourism Management* 40 (2014) 59–69. - <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.05.007>

Peng et al. 2020

Peng, Jianchao – Strijker, Dirk – Wu, Qun: Place Identity: How Far Have We Come in Exploring Its Meanings? *Frontiers in Psychology* 11 (2020) 1–19. - <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00294>

Richards 2017

Richards, Greg: From place branding to placemaking: the role of events. *International Journal of Event and Festival Management* 8 (2017) 1:8–23. - <https://doi.org/10.1108/IJEFM-09-2016-0063>

Szöke 2022

Szöke Tímea: Önkéntes koordináció és önkéntesség a Budapest100 programban. *Önkéntes Szemle* 2 (2022) 3:97–115.

JEGYZETEK

1. A 2024-ben 18 éves KÉK „független szakmai intézmény, amely az építészet, az épített környezet és a városfejlődés kérdéseivel foglalkozik. Egyedülálló tudása, másfél évtizedes tapasztalatai és partneri hálózata révén mára a KÉK Közép-Európa építészeti kultúrájának egyik meghatározó szereplője. [...] A KÉK többek között kiállításokat, konferenciákat, fesztiválokat, képzéseket, tematikus sétákat, szakmai és közösség eseményeket szervez. Ezek mellett olyan hosszú távú tevékenységeink vannak, mint a közösségi kertek működtetése, városrészek elemzése és fejlesztése a helyi közösségek bevonásával, illetve számos városra kiterjedő, partnerekkel végzett tematikus városfejlesztési programok létrehozása és megvalósítása.” - <https://kek.org.hu/kekrol/#a-kek>
2. Vera és Donald Blinken Nyílt Társadalom Archivum a Közép-európai Egyetem részeként működő levéltár és könyvtár, amely 1995-ben jött létre. - Blinken - OSA Archivum | Facts for real
3. 2024-ben a KÉK „Modern évad” keretében valósult meg a Trust Your Architect! beszélgetéssorozat egyik alkalma (Mentés másként - Mihez kezdünk a későmodern épületekkel? 2024. 05. 06), valamint Kovács Dániel Szocreál és modern Budapest című könyvének bemutatója (2024. 05. 10). Emellett elkezdtük fejleszteni a ModernTéka hon-

- lapot, amely terveink szerint egy folyamatosan frissülő, késő modern épített örökséggel foglalkozó adatbázisként fog működni: <https://www.modernteka.hu/>
4. <http://oroksegnapok.gov.hu/>
 5. <https://www.openhouseworldwide.org/>
 6. <https://budapest100.hu/rolunk/>
 7. <https://www.sharedcities.eu/index.html>
 8. <https://urbact.eu/good-practices/community-festival-open-houses>
 9. A programról / VEB2023 | Veszprém-Balaton 2023 (veszprembalaton2023.hu); <https://tajteka.hu/oldal/balatonalmadi-nyitott-hazak-unnepe>
 10. Szőke 2022
 11. 2022-től a BFL a City Memories nemzetközi projekt keretében a koppenhágai, valamint a stockholmi levéltárral, illetve hazai partnerként a KÉK-kel és az Óbudai Egyetem Ybl Miklós Építéstudományi Karal működik együtt. A projekt célja, hogy új módszereket dolgozzon ki az építészeti rajzok, tervek iránti igények és felhasználási módok kiszolgálására, és a célzott felhasználói csoportok számára elérhetőbbé, jól értelmezhetőbbé és élvezetesebbé tegye azokat. <https://bparchiv.hu/city-memories/>
 12. <https://www.sharedcities.eu/material/working-with-the-city/index.html>
 13. Ferkai 2022
 14. A 2024-ben a Pro Cultura Urbis Közalapítvány támogatásával megismételt sétákhoz kapcsolódó leporellók online és nyomtatott formában is elérhetők a KÉK Tudástár felületén: <https://tudastar.kek.org.hu>
 15. Harris 2004
 16. Kudryavtsev et al. 2012; Peng et al. 2020
 17. Kádár – Klaniczay 2022
 18. Pan et al. 2014
 19. Cvijić – Guzijan 2013; Richards 2017
 20. Klaniczay 2024
 21. Lynch 1964
 22. Koniorczyk – Merker 2021, 2022.
 23. <https://budapest100.hu/house/margit-korut-15-17/>
 24. Klaniczay 2023
 25. <https://neighbourhoodindex.org>
 26. <https://culturalheritageinaction.eu/case-studies/>

KIÁLLÍTÁSOK

Kurátor: V. László Zsófia

BUDAPEST – A VÁROS ÉS HÍDJAI

Budapest Főváros Levéltára 2023. június 14. – 2024. május 22.

Budapest Főváros Levéltára 2023-ban kiállítással ünnepli Budapest egyesítésének 150. évfordulóját és üdvözlí a főváros első állandó hídja, a Széchenyi Lánchíd megújulását. A „*Budapest – a város és hídjai*” című tárlat a Duna fő ágán átvélő budapesti hidak és a város összefonódó történetét mutatja be 2023 nyaratól 2024 tavaszáig (1. kép).

Amint a címből kitűnik, a kiállítás koncepciója az volt, hogy ne „csak” építészeti alkotásként mutassa be a hidakat, amelyek a város fejlődésének következményei, ugyanakkor előmozdítói voltak, hanem azokra a társadalmi, politikai, eszmei és technikai változásokra is felhívja a figyelmet, amelyek nagy hatást gyakoroltak egy-egy

átkelő történetére. Ezt az összetett folyamatot Buda török kézről való visszafoglalása utáni időszaktól kezdve egészen napjainkig tekinti át a tárlat. A térképek, városfejlesztési tervek, tervrajzok, fotók, megmutatják azt a hosszú, olykor évtizedekig tartó folyamatot, amely során kijelölték egy-egy híd helyét, meghatározva ezzel az egyes városrészek szerepét, fejlődését, útvonalhálózatát. A kiállítás felvillantja például azokat az elképzeléseket, amelyek az Erzsébet híd megépítése kapcsán a középkori eredetű pesti belváros vagy az Árpád híd építése okán Óbuda átalakítására születtek már a 19. század végétől kezdve. (2. kép) Ugyanakkor az egyes átkelők tervezése, megépítése során is több elképzelés versengett egymással és egyáltalán nem biztos, hogy végül a nyertes tervpályázat valósult meg, ahogy ez történt az 1903-ban átadott régi Erzsébet híd vagy az egykori Horthy Miklós (mai nevén Petőfi) híd esetében. Talán azt is kevesen tudják, hogy a Megyeri híd megvalósítására *Makovecz Imre* is nyújtott be pályázatot. Más lenne ma a város északi határának lát képe, ha ez a fiatornyokkal, réz sisakdíszekkel és harangokkal ellátott építmény készül el. A kiállítás talán legizgalmasabb része éppen ezeknek a meg nem valósult terveknek, építészeti álmoknak a bemutatása.

Egy híd megépítése nemcsak mérnöki-építészeti feladat. Megvalósításuk, lerombolásuk, felújításuk és fenntartásuk fontos társadalmi-gazda-

1. kép A Lánchíd makettje (Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum ltisz.: 10.2016.1.1; fotó: Tálás Róbert / BFL)

2. kép Budapest – a város és hídjai. Kiállítás Budapest Főváros Levéltárában, 2023–2024. (Fotó: Tálás Róbert, BFL)

3. kép Budapest látképe a XX. század elején. (Forrás: BFL XIV.243.d.2/154)

sági folyamatokat indított el, egyúttal a Budapestet érintő történelmi események lenyomatait is hordozza. A Lánchíd megépítéséhez az új műszaki megoldások elfogadtatása mellett politikai összefogásra és egy új gazdasági modell, egy részvénytársaság létrehozására is szükség volt. A mindenkire egyaránt érvényes hídvám pedig fontos társadalmi változások előszelét jelezte, a közteherviselés első megnyilvánulásának tekinthető a magyar történelemben.

A főváros folyamatos terjeszkedése szükségessé tette az újabb hidak építését, de nem volt mindig egyértelmű, hogy melyik átkelő lesz a következő. Párhuzamosan haladt például a 19. század végén az Eskü téri és a Fővám téri híd (a későbbi Erzsébet híd, illetve a Ferenc József híd, amit a II. világháború után Szabadság hídként neveztek át), valamint a 20. század elején az óbudai (Árpád híd) és a Boráros téri híd (Horthy Miklós, majd Petőfi híd) tervezése. Közülük előbb-utóbb mindegyik megépült, ám a '70-es évek óta tervezett galvani híd azóta is csupán látványterveken létezik (3. kép).

A hosszú évek építő munkája azonban a történelem viharait nem mindig élte túl. A még épülő Lánchíd az 1848–1849-es szabadságharc ide-

jén megmenekült ugyan a pusztulástól, de a II. világháború végnapjaiban néhány hét leforgása alatt vált használhatatlanná az összes budapesti átkelő. Az ideiglenes hidak felállítása, a felrobantott műtárgyak újjáépítése ismét nagy erőfeszítést és összefogást igényelt (4. kép).

A levéltár aulájában egy-egy híd történetét bemutató tablókkal mellett izgalmas érdekesség volt a Széchenyi lánchíd eredeti, 1849-es állapotának makettje (a Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum műtárgya), amelynek egyes elemei elmozdíthatók, így megfigyelhetővé vált a híd szerkezete, például a városlakók számára nem látható lánckamra. Első állandó hidunk jelenkori történetét pedig a 2021 és 2023 közötti felújítás részleteit dokumentáló fotók mutatták be (a FÖMTERV és fotósa, Szikszay Ágnes jóvoltából).

A kiállítás emeleti részén tágabb perspektívából ismerhettük meg az átkelők történetét a pénzügyi kérdésektől kezdve, a közlekedésben bekövetkezett változásokon és a hidak szimbolikus szerepén keresztül, az ünnepőbe öltöztetésükig vagy éppen az elfoglalásukért zajló konfliktushelyzetekig (5. kép).

A hidak megépítésének és fenntartásának sarkalatos kérdése volt a hídvám és az, hogy ki

4. kép Carl P. Vasquez: A pesti rakpart 1837 körül. (Forrás: BFL XV.16.d.241/2)

jogosult a szedésére. Ennek kapcsán a Lánchíd Társaság még a hid átadását követően is csaknem húsz évig pereskedett Pest és Buda városával, akik „igazságos kárpótlásra” voltak jogosultak kieső hidvám-jövedelmükért. A 19. század végétől azonban már éppen a fővárosi tisztviselők kardoskodtak leginkább az ekkor állami kézben levő vám eltörléséért, ami eddigre elértéktelenedett, viszont nehezítette az egyesített főváros lakóinak életét. Végül a Károlyi-kormány tett pontot az ügy végére, amikor 1918. november 30-ával eltörölte a hidvámot. Ezt az intézkedést még a Tanácsköztársaság idején sem vonták vissza.

A közlekedési eszközök elmúlt 175 évben, vagyis a Lánchíd megépülte óta bekövetkezett robbanásszerű fejlődését nem kell hosszan részletezni. A motorizáció, a tömegközlekedés hálózatainak kiépülése, a város lakosságának és az átmenő forgalomnak a megsokszorozódása szükségessé tette a 19. században épült hidak átépítését. A szerencsésebbek „megúszták” szerkezeti átalakítással, mint a Széchenyi Lánchíd, kiszélesítéssel, mint a Margit híd vagy az Örszekető vasúti híd, de az 1903-ban átadott eredeti Erzsébet híd áldozatul esett a modernizációnak. A II. világháborúban lebombázott Lánchíd helyett teljesen új kábelhíd épült 1960 és 1964 között.

Bár a hidak már önmagukban egy-egy kor építészeti örökségének megjelenítői, kiemelt közlekedési csomópontként és látványos városi térként mindig fontos helyszínei voltak az emlékezetpolitikának is. Minden korszak politikai elitje elhelyezte a pilléreken és a hídfők környékén a szimbólumait, emlékműveit, amelyek látványosan reprezentálták az adott korszak eszmévilágát. Az Árpád híd több évtizedes tervezési folyamata során sokáig Árpád vezér szobrát kívánták elhelyezni a margitszigeti lehajtónál, végül az 1950-ben Sztálin hídként átadott építmény tiszteletére *Medgyessy Ferenc* hidépítő munkásokat ábrázoló domborműve készült el.

5. kép: Az Erzsébet híd budai hídfője a taxisblokádi idején, 1990. (Forrás: Fortepan / Záray Péter)

A Lánchíd már a megépülése során a haladásnak, az ország fejlődésének és az ekkor még csak az egyesülés felé tartó Budapestnek a szimbóluma lett. Képe a 19. század közepétől kezdve megjelent különböző emléktárgyakon, kereskedelmi reklámokon, bélyegeken, pénzekben. A szocialista korszakban ezt a szerepet részben a modern építészeti büszkesége, az Erzsébet híd vette át. Kiállításunk felvillantja ezeket az emlékeket, bár csak szerény válogatást lehetett adni abból a számtalan tárgyból, amelyek körülvették már elődeinket is.

Budapest és hidjai sokszínű története lehetőséget nyújtott a levéltár változatos és izgalmas forrásainak, rejtett kincseinek bemutatására, amit a látogatók nagy érdeklődéssel fogadnak. Miután a kiállítás Budapest Főváros Levéltárában bezár, táblóinak egy része megtekinthető lesz a Lánchíd-pikniken, illetve 2024 nyarán a Művészetek Völgyében. A kiállítás alapján készülő kötet várhatóan 2024 őszén kerül forgalomba.

A kiállítás honlapja: Budapest – a város és hidjai (bparchiv.hu)

EKLEKTIKÁTÓL A BRUTALIZMUSIG

Budapest Főváros Levéltára 2023. október 12. – 2024. szeptember 30.

ELŐZMÉNYEK

Budapest legmegkapóbb, más városokkal össze-
teveszthetetlen látképét a dunai panoráma és a bel-
várost alkotó, döntően eklektikus épületállomány
adja. A többnyire műemlékként védett ikonikus
épületeken kívül ugyanakkor nagy számban talál-
hatók a városban helyi védelem alatt álló épületek,

épületegyüttesek is. A korunkhoz közelebbi idő-
szakokban épült házak közül azonban még sok vár
felfedezésre, ezért az értékőrző munka első és egy-
ben legfontosabb feladata a védelemre érdemes
építmények, épületegyüttesek körének feltárása,
majd a védetté nyilvánítás szakmai előkészítése.

1994-től 2018-ig az akkor hatályos rendelet
szabályai szerint kizárólag külső kezdeményezésre
indulhatott védetté nyilvánítási eljárás. Előfordul-
hatott, hogy a védelemre javasolt épülethez hason-
ló vagy annál magasabb minőségű épület kezdeményezés
hiányában ezért nem kerülhetett védelem alá.

A településképi védelméről szóló 2016. évi
LXXIV. törvény új alapokra helyezte a helyi érté-
kek védelmének lehetőségeit, majd Budapest Fő-
város Önkormányzatának Közgyűlése megalkot-
ta a településképi védelméről szóló 30/2017. (IX.
29.) önkormányzati rendeletét. Ez 2017 óta lehe-
tővé teszi, hogy a külső kezdeményezéseken túl
hivatalból indított különös szakmai szempontok
alapján, vagy konkrétan körül határolt területre
vonatkozó feltárás során megismert építészeti ér-
tékek is védelem alá helyezhetők legyenek. A
Várostervezési Főosztály a lehetőséggel élve
ezért az utóbbi években tematikus kutatásokat
folytat a főváros területén.

A tematikus kutatások irányát kezdetben első-
sorban a város eklektikus és ipari épületállomá-
nyát érintő negatív folyamatok határozták meg. A
jelen korhoz közelebbi építészeti alkotások értéké-
nek megítélése még az építészettörténetben jártas
szakemberek számára is nehéz feladat, ezért a kor-
szak építészetét jól ismerő külső szakértők (Dr.
Ferkai András, Branczik Márta, Kovács Dániel)
segítségével kerültek feltárássra a két világháború
között, valamint az 1945 után megvalósult alkotá-
sok. Ebből az időszakból korábban még csak szór-
ványosan álltak fővárosi helyi védelem alatt épü-
letek, így különösen jelentős, hogy a tematikus
kutatások eredményeként további kb. 110, a két
világháború között épült házzal egészült ki a Bu-
dapest fővárosi helyi védettségű építészeti örök-
ség jegyzéke, valamint közel 130 épület vált vé-
detté az 1945 utáni évtizedekből is.

A tematikus kutatások során feltárt építészeti
értékek közül a védelemre érdemes épületek ki-
választásának szakmai szempontjai alapvetően
mindvégig azonosak voltak, azonban az egyes

1. kép Eklektikától a brutalizmusig című kiadványból
(Fotók: E. Juhász Veronika, Huber Dávid, Juhász
Norbert)

kutatási területeken a mérlegelés során egyedi szempontokat is figyelembe kellett venni.

Az építészeti örökség feltárt és kiválasztott elemei kivétel nélkül megfeleltek az általánosan megfogalmazott alábbi kritériumoknak:

- a védetté nyilvánítás idején is minden épület hordozta még az eredeti építészeti értékeit;
- amennyiben egy épület az eredeti funkcióját már elvesztette, jellemzően ipari épületek esetén, újrahaznosítása azonban lehetségesnek bizonyult;
- az épületek megfelelően integrálódtak a város szerves fejlődésébe.

Az általános elveken túl a védelem indokoltságát tovább erősítette az a körülmény, ha az adott épület történelmi, régészeti, művészeti, tudományos, társadalmi, műszaki-ipari, szerkezeti vagy városépítészeti szempontból is különlegesen bizonyult. Jó példa erre a Budai várban a középkori miliőbe illeszkedő, jellemzően 14. századi maradványokat magukba foglaló modern lakóépületek sora, vagy a társzművészeti alkotásokat rejtő olyan házak, mint például az I. kerület, Kosciuszko Tádé utca 14. vagy a IX. kerület, Kinizsi utca 16. szám alatti épületek. A csúszsalus építéstechnikával készült újalotai „víztornyház” (XV. Nyírpalota út 71.), az „Óbudai kísérleti lakótelep” változatos kialakítású épületei tudományos kísérletként, vagy a Magyar jakobinusok terén álló korai modern lakóépületek városképet meghatározó szerepe is jól mutatja, hogy az általános örökségvédelmi szempontokon túl a speciális értékeket hordozó alkotásokra is tekintettel kell lenni a megővásra érdemes értékek meghatározása során.

A tematikus kutatások alapján megismert és védelem alá helyezett mintegy 400 épület szemléletesen reprezentálja a magyar építészet fejlődését a 19. század végétől napjainkig. A legújabb védettségeket kronológiai sorrendbe állítva megállapítható, hogy a szerves fejlődés finom átmenetekkel valósult meg, ugyanakkor a jelentős romboló külső tényezők, mint a háborúk pusztításai vagy egy politikai diktátum jól érzékelhető törést okoztak a fejlődésben.

A KIÁLLÍTÁS

Az építészeti értékek feltárásán, védetté nyilvánításán túl a céljának megfelelően az értékvédelem feladata többek között a védelem alá helyezett építészeti értékek lakossággal történő megismertetése is. Az építészeti örökség bemutatásának egyik ha-

tékony eszköze a védett épületek és építészeti stílusok fotókon és magyarázatokon keresztül történő bemutatása, például egy kiállítás keretében, ahogyan a tematikus kutatások eredményét az „*Eklektikától a brutalizmusig*” című kiállítás prezentálja, amely szinte időutazásként érzékelteti az építészeti stílusok fejlődését a 19. század végétől az 1970-es évek elejéig. Az összeállított kiállítási anyag 35 tablóján (80x150 cm) fotók láthatók a Főváros Nagykörúton belüli belvárosi területén álló eklektikus épületeiről, Budapest számos pontján elhelyezkedő ipari épületekről, a két világháború közötti időszakból változatos stílusirányzatokat mutató izgalmas házakról, valamint az 1945 utáni évtizedek építészetének alakulását jól reprezentáló alkotásokról is. A kiállítás tablói bemutatásra került mintegy 100 épületről készített fényképfelvétel. Ezek a felvételek a Fővárosi Önkormányzat által 2017 és 2022 között védelem alá helyezett épületek fotóiból kerültek kiválasztásra. A fotóválogatást 26 magyarázó szöveg egészíti ki, amelyek tisztázzák az egyes stílusok eredetét és jellemzőit és elosztatnak néhány téves vélekedést olyan fogalmak, stílusok körül, mint például a Bauhaus, a szocreál és a brutalizmus.

A vándorkiállítás tehát azzal a céllal készült, hogy minél szélesebb körben megismertesse az épített örökség zömmel 20. századi értékeit. Az „*Eklektikától a brutalizmusig*” című kiállítás – első helyszíneként – a FUGA Budapesti Építészeti Központban nyílt meg 2022. szeptember 14-én. Itt elsősorban a szakmai közönség ismerhette meg a tablókat. Ezt követően a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár átriumában a könyvtárat látogató, jellemzően fiatalabb korosztály figyelmét sikerült felhívni a 20. századi épített örökség védelmének fontosságára. Újabb állomásként a Brüsszeli Magyar Kulturális Központ, a Liszt Intézet adott otthont a kiállításnak. Nyáron a 2-es villamosnak a Vigadóval szemköztí pályája alatti Viaduktban láthatta a tablókat közönség, többnyire a turisták, majd a Bartók 32 Galéria és Kultúrtér Trezor Galériája adott ennek teret. 2023. október 12-től pedig Budapest Főváros Levéltárában tekinthetők meg a tablók 2024. szeptember 30-ig.

A Várostervezési Főosztály Építészeti Értékvédelmi Csoportjának munkatársai, akik a tablók szerkesztői, szövegírói és részben a fotózási feladatokat is végezték, a kiállítás sikerét látva, annak anyagából kiadványt állítottak össze. A kiállítás tablói és a kiadvány szöveges magyarázatai magyar és angol nyelven készültek. A kiadvány online is elérhető a Fővárosi Önkormányzat honlapján: <https://budapest.hu/kultura-es-orokseg/epiteszet>.

SOSEM VOLT BUDAPEST – TERVEK, ÁLMOK, VÍZIÓK A FŐVÁROS ÉPÍTÉSZETÉNEK 150 ÉVÉBŐL

Vigadó Galéria 2023. november 15. – 2024. február 27.

A főváros egyesítésének 150. évfordulója előtt a Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (MÉM MDK) is önálló kiállítással tisztel meg. A *„Sosem volt Budapest – Tervek, álmok, víziók a főváros építészetének 150 évéből”* című tárlata a Vigadó Galériában 2023. november 15. és 2024. február 27. között tekinthető meg. A tárlat a visszajelzések alapján remélt, de nem várt sikert aratott (1. kép).

2021-ben merült fel az ötlet, hogy a főváros egyesítésének jubileumát a meg nem valósult tervek bemutatató tárlattal ünnepeljük meg. A felvetés mögött nem kizárólag az évforduló ünneplése rejlett. A MÉM MDK Múzeumi Osztály gyűjteménye az elmúlt két évtizedben többször költözött, de az erőforrás-hiányos folyamatok miatt a tárgyak jelentős része 2021-ben még mappákban várta, hogy tervtári fiókokba kerüljön. A kiállítás anyagának válogatása így arra is alkalmat kínált, hogy ezeket az anyagokat rendszerezzük, azonosítsuk és megfelelő körülmények között elhelyezzük (2. kép). Emellett a kiállítás előkészítésével párhuzamosan zajlott az intézmény Városligeti fasori elhelyezésének (első, majd második) tervpályázata. A tárlatot így részben azzal a szándékkal is terveztük, hogy az eredményhirdetésre időzítve reprezentatív módon be tudjuk mutatni a gyűjtemény gazdagságát, benne sosem

látott tárgyakkal – azaz voltaképpen előre meg tudjuk mutatni, milyen gondolatok mentén, milyen építészeti kiállításoknak tudna helyet adni egy új épületegyüttes.¹

A tárlatnak így hármas célt határoztunk meg: a kiállítás adjon átfogó képet a főváros elmúlt 150 évének változásairól, reprezentálja a gyűjteményünket, és közönségbarát módon gondolkodtasson el az építészetről, a városról, az épített környezetéről (3. kép).

Mivel első állandó kiállítóhelyünk, a 2022 májusában megnyitott Walter Rózsi-villa alapterülete és beosztása inkább kamara-jellegű tárlatoknak ideális,² a Sosemvolt Budapest számára külső befogadóhelyszínt kellett találnunk. Ebben nagyszerű partnerre leltünk a Pesti Vigadó vezetésében és a Vigadó Galéria csapatában. A Vigadó Galéria a MÉM MDK-hoz hasonlóan a Magyar Művészeti Akadémia fenntartásában működő Pesti Vigadó Deák Ferenc utcai oldalán helyezkedik el (4. kép). Három egymáshoz kapcsolódó helyiséget használnak: egy nagyméretű négy oszloppal tagolt földszinti termet, valamint az innen lépcsőn megközelíthető, -1 szintű két termet. Bár az épület történetiségéből fakadóan az alsó terek eléggé tagoltak, és belmagasságuk is változó, a kiépített technológia megfelelő hátteret kínál a kiállításoknak. A MÉM

1. kép Erő Zoltán tárlatot vezet 2023. november 23-án, a háttérben Kotsis Iván terve a budavári királyi palota átalakítására. (Fotó: Nyirkos Zsófia, MÉM MDK)

2. kép Átlátások a kiállításon. Az előtérben a Nemzeti Színház 1996-1997-es pályázatának modelljei, a háttérben Tóth Gyula munkája. (Fotó: F. Tóth Gábor, MÉM MDK)

MDK-nak már volt tapasztalata ezzel a térrel: 2022. szeptember 14. és november 20. között itt rendeztük meg az „Évszázadok öröksége – A magyar műemlékvédelem 150 éve” című tárlatunkat (kurátorok: F. Dóczi Erika, Kádár Zsófia, Kovács Gergely).

A tárgyak válogatásának során hamar szembeültünk a hiányosságokkal. A Múzeumi Osztály gyűjteménye bizonyos korszakokat illetően egészen gazdag, más korszakokból azonban csak meghatározó momentumok felvillantására képes. Törekedhetünk-e átfogó képre *Vágó József* város-víziói vagy a gellérthegy-i Pantheon nélkül? Mivel nagyobb mértékű kölcsönzés nélkül, mindenképp alapvetően a saját gyűjteményre szerettünk volna koncentrálni, (az egyébként sem preferált) kronologikus, átfogó bemutatás helyett a tematikus tárlat mellett döntöttünk. A műtárgyakat nyolc csoportra osztottuk aszerint, hogy milyen tényezők bizonyultak a leginkább meghatározónak az adott építészeti elképzelések létrejöttében, illetve meg nem valósulásában. Ezek a címszavak – társadalom, történelem, divat, művészet, környezet, politika, kritika, üzlet – váltak a -1. szinti nagyteremben elhelyezett tárgyak rendezőelvévé, illetve a kapcsolódó tárgyismertetések vezérfonalává. Az ehhez közvetlenül kapcsolódó bevezető terem az építészeti tervezés fázisairól adott képet, a műtárgyak leírásában szereplő fogalmak (vázlat, tanul-

4. kép Györgyi Dénes terve a Rákóczi út 12. sz. telek beépítésére, 1935

3. kép Használatban a foglalkoztató, a háttérben az elkészült művek. (Fotó: F. Tóth Gábor, MÉM MDK)

mányterv, ötletpályázat, kiviteli terv stb.) meghatározásával.

Ez a vállalt elnagyoltság segített abban, hogy leplezzük a gyűjtemény bizonyos hiányosságait, de abban is, hogy szokatlan párosításokat, csoportokat hozunk létre, új nézőpontokat kínálva a látogatóknak. Emellett erősítette a kiállítás egyik rejtett üzenetét: az építészet a társadalom mindennapjainak kerete, amely szoros összefüggésben áll az azt meghatározó más tényezőkkel. Ez a döntés alapvetően igen pozitív visszhangot kapott a közönségtől, de a vendégkönyvbe került olyan bejegyzés is, amely vitatta a kurátori koncepciót, és hiányolta a földrajzi-kronologikus elrendezést.³

Összesen 162 műtárgyat sorakoztattunk fel; ennek kevesebb mint tizedét, összesen 14 darabot kölcsönöztünk magántulajdonból.⁴ A legkorábbi a Györgyi Géza által 1886-ban készített akvarell, amely *Ybl Miklós* elképzelését mutatja

5. kép ...és egy, a Györgyi-terv átrajzolásával készült látogatói alternatíva

be a királyi palota bővítésére; a legújabb a Paradigma Ariadné építésziroda koncepciója a Gelérthegy rehabilitációjának 2016-os ötletpályázatára. A tárgyak többsége építészeti rajz, illetve fotó, de 12 makett és egy videómunka is szerepel. Digitálisan mutatunk be két tárgycsoportot: a budai királyi palota kupolájának újjáépítéséhez készült terveket, illetve a metró ötvenes évekbeli koncepcióit. A válogatás kapcsán jelentősebb leltározásra is sor került, emellett néhány felajánlott műtárggyal gazdagodott a gyűjtemény.⁵

A kiállítás installációját a *Focus Design & Development Kft.* megbízott tervezői: *Bodóczky Antal*, *Győrik Ágnes*, *Lukács Zsófia DLA* és *Simon Zoltán* tervezték, és ők irányították a kivitelezést a *New Edge* szakembereivel. Az alapot az Évszázadok öröksége tárlathoz tervezett moduláris installációs rendszer jelentette; ez a tervezők felvetésére többreteg pauszborítást kapott.⁶ A MÉM MDK részéről ezt a munkafázist *Letenyi Gábor* projektmenedzser fogta össze. A kiállítás arculatát *Kakuk Barbara* grafikus, a MÉM MDK munkatársa tervezte *Wachsler Vica* és *Füri Zita*, valamint a MÉM MDK Digitalizációs Osztálya munkatársainak segítségével, a kurátorral, a pro-

jektmenedzserrel és az installáció tervezőivel együttműködve. A tervezett arculatot online és offline is használtuk, a munka részét képezte a logó, a szóróanyagok, a digitális kommunikációs elemek, valamint a nyomtatandó feliratok és grafikai elemek megtervezése. A kiállítás megnyitójára külön angol és magyar nyelvű szóróanyag készült. A katalógus már csak a 2024-es költségvetésbe fért bele, de terveink szerint év végére elkészül. A kiállítás szövegei a földszinti installációkon magyarul és angolul, a -1. szinten magyarul szerepeltek; utóbbiakat az erre a célra tervezett és 20 példányban nyomtatott angol nyelvű vezető egészítette ki.

A Vigadó Galéria földszinti terme az érzékeny, papíralapú munkák többhónapos kiállítására nem optimális, ezért ide külön installációt terveztünk. Ez – a kuratori ötlet nyomán – egy elképzelt kilátó lett a Deák térre tervezett, Gregersen Hugó-féle felhőkarcoló legfelső szintjén. Az ide készült, négy egymás mellé sorolt képernyőn bemutatott videóinstallációhoz a készítő *Aetrel* hét papíron maradt terv 3D-s modelljét illesztette be a város képébe. A kisfilm ezeket madárperspektívából a város felett repülve mutatta be, nagy közönségiskert aratva. Ugyanebben a teremben alakítottuk ki a foglalkoztatósarkot. Ennek fő elemét két, a KÖZTI-ből származó rajzasztal jelentette, amelyen kétoldalú ragasztóval a kiállításon látható tervek színes fénymásolatait, valamint az azok jelenlegi helyszíneit ábrázoló fotókat helyeztünk el. A kihelyezett A4-es méretű pauszlapokat erre ráillesztve a látogatók maguk is megtervezhették a helyszín beépítését, elképzelhettek egy saját Budapestet. A rajzokat a helyszínre kihelyezett faliújságon mutathatták be. A kiállítás végére több száz rajz gyűlt össze, amelyekből egy válogatást a katalógusban is szeretnénk megjelentetni (5. kép).

A kiállítás megnyitóján köszöntőt mondott *Turi Attila*, az MMA elnöke, *Lánszki Regő* államtitkár, országos főépítész, *Erő Zoltán* budapesti főépítész, valamint *dr. Almássy Kornél*, a MÉM MDK igazgatója. A megnyitót sajtótájékoztató előzte meg, amelyen már érzékelhető volt a későbbi érdeklődés mértéke. Ebben alighanem szerepet játszott, hogy a program része lett a főváros ünnepi programsorozatának is, így felkerült a 150.budapest.hu oldalra (6. kép). Összesen tíz tárlatvezetést hirdettünk meg előre, jellemzően csütörtökre és vasárnapra. A két angol és két magyar nyelvű kuratori vezetés mellett hat alkalommal külső nézőpontokat szerettünk volna meg-

6. kép Kismarty Lechner Kamill (1914-2003), BUVÁTI: A Műszaki és Természettudományos Egyesületek székháza, 1970 (kollázs: Morvai Endre). (MÉM MDK Múzeumi Osztály, ltsz.: 2023.36.3.1.)

mutatni *Bartha Dorkával, Somogyi Krisztinával, Török Andrással, Erő Zoltán főépítésszel, Lánszki Regő államtitkárral,*⁷ valamint *Ritoók Pállal*. A korábbi tapasztalatok alapján nem kértünk regisztrációt a vezetésekre. Ez hibának bizonyult; az optimális 30-35 fő helyett több alkalommal 100-120 fő gyűlt össze, amit helyszíni rögtönzéssel is csak bajosan tudtunk kezelni. Kurátorként összesen 37 tárlatvezetésen vettem részt a nyitvatartási idő alatt;⁸ a MÉM MDK múzeumpedagógusa, *Somogyi-Rohonczy Zsófia* kilenc csoportnak tartott foglalkozásokat. A leglelkesebb alkalmi tárlatvezetőnek Erő Zoltán budapesti főépítész bizonyult, aki maga öt alkalommal vezetett, és elhozta *Karácsony Gergely* főpolgármester is a tárlatra.

A kiállítást a kezdetektől igen pozitív sajtó-visszhang övezte. A megnyitás idején beszámolt róla a Telex, a Magyar Nemzet, a WeLoveBudapest, a Kossuth Rádió; részletes kritikát közölt a Magyar Hang, a HVG, a HVG Online, az Élet és Tudomány, az ÉnBudapestem; interjúk készültek a Rádió Bézsbe, a Tilos Rádióba, a Klasszik Rádióba, a Katolikus Rádióba, a Partizán Podcastbe és az EuroNews számára. A legrészletesebb mozgóképes anyagok a köztelevízió Magyar Krónika című műsorában, illetve az RTL Klub Fókusz című műsorában futottak. A koncepciót a kurátor két önálló publikációban mutatta be az Országút és a MúzeumCafé hasábjain. Számunkra is meglepetésnek számított, hogy többezres megtekintésű TikTok-videót tett közzé a kiállításról *Viszokos Fruzsina* influencerszer.

A tárgyakra adott látogatói reakciók visszajelölték a kurátori szándékot. Nagy népszerűségnek örvendenek *Talos Gyula* munkái, *Istvánffy Mária* (magántulajdonból kölcsönzött) pályaudvar-víziója (7. kép), *Zalotay Elemér* közel hatméteres Szalagház-rajza, valamint *Lőrincz Áron* videómunkája, az *Elméleti tömb*. Nagy örömmel fogadták a látogatók a nyitható tervtári szekrényeket (ezek már a korábbi kiállításunkban is szerepeltek). „*Nem zárhatjuk e kiállítás-ajánlót úgy, hogy ne említenénk az iparművészként és belsőépítészként végzett Talos Gyula gyönyörűen megrajzolt város- és épülettomáseit, amelyek a Rákosi-, illetve a korai Kádár-korszak idején, javarészt a hatalom reprezentációs igényeihez alkalmazkodva készültek, de sokkal merészebb és öntörvényűbb fantázia nyilvánul meg bennük, mint ami a totalitárius rendszerben építészeti valósággá válhatott volna*” – fogalmazott *Leimeiszter Barnabás* a Magyar Krónika hasábjain. Érzékeny kritikát kap-

7. kép Istvánffy Mária (1941-2010): „Mozgó pályaudvar” a Kelenföldi pályaudvarra, pályázati terv. Tervfotó kartonra kasírozva, 1971. (magántulajdon)

tunk az Építészfórumon *Sipos Máté* tollából, aki szerint „...*(h)abár az alcímekben szereplő »tételmondatokkal« minden bizonnyal könnyen lehet vitába szállni, ahhoz viszont nehezen férhet kétség, hogy a Sosemvolt Budapest önmagában fontos, már-már banális tanulságokkal szolgál. Egyfelől a múlt feldolgozása termékeny táptalaja lehet a szárbá szökkenő ideáknak, másfelől a továbblépéshez szükséges tanulságok mindannyiunk kárára maradnak az asztalfiókban, ha nem válnak láthatóvá, nem emelkednek a szakma, a döntéshozók és a társadalom tudatosságába. Ellenkező esetben a történelem köszöni szépen, és mechanikus módon – tornyok, irodaházak és hotelek formájában – újragyártja önmagát. Szóval egy szó mint száz: jó volna több ilyen kiállítást látni.*”

A Vigadó már néhány héttel a megnyitót követően igen lelkes visszajelzéseket adott a látogatószámról. A nagy érdeklődésre tekintettel bő két héttel, február 27-ig hosszabbítottuk meg a nyitvatartást.

JEGYZETEK

1. Ez a szándék a folyamat nehéz tervezhetősége ellenére végül is sikeres volt: a tervpályázaton a kiállítás nyitvatartásának időtartama alatt, 2023 decemberében hirdettek eredményt a Pesti Vigadóban.
2. Emellett a tárlat tervezett időpontjában még látható volt a nyitókiállítás, a Szintér és lakóter (kurátorok: Magyaróvári Fanni Izabella, Ritoók Pál, Sebestyén Ágnes Anna).
3. A hiányérzetet nyilvánvalóan oldhatták volna a helyszínekről készült mai fényképek. A kurátor ál-

- tal összeállított lista alapján a MÉM MDK Digitalizációs Osztálya 2023 tavaszán több mint 40 helyszínről készített fotókat, lehetőség szerint a vonatkozó tervvel azonos nézőpontból. A nyomtatási költségek leszorítása miatt végül ezek a fotók nem kerültek ki a műtárgyak mellé, csak az üdvözlőfalra, valamint a foglalkoztatásban szerepeltek.
4. Kölsönzésre jellemzően az utóbbi néhány évtized bemutatásakor volt szükség, hiszen ez az időszak még kevésbé reprezentált a gyűjteményben. Nagy Bálint hagyatékából emellett kölcsönöztük Zalotay Elemér rajzát a Szalagházról, a XX. század legjelentősebb magyar építészeti utópiájáról.
 5. Ezek közül kiemelkedik a Nemzeti Színház 1996-1997-es tervpályázatának hat pályázati makettje, amelyeket korábban letétként őriztünk, de most mind a hat alkotó felajánlotta a gyűjtemény számára.
 6. Elsősorban az üdvözlőfal esetében, ahol a látogatók folyamatosan félrehajtották a pauszokat, a választott anyag igen sérülékenynek bizonyult. Hektente-kéthetente kellett ragasztással javítani. Szerencsére ezt az összképet nem zavaró módon meg tudtuk oldani. A nyitva tartás alatt egyetlen baleset történt, a -I. szinten, ami miatt két pauszt újra kellett nyomtatnunk.
 7. Ezt a vezetést végül Perényi Lóránt helyettes államtitkár tartotta.
 8. Saját összesitésem szerint ezeken 1.325 fő látogató vett részt.

Deák Zoltán

Építész vezető tervező; tervezői pályafutását a Középülettervező Vállalatnál (KÖZTI) (1974-1989) kezdte, majd az OMF és jogutód szervezeteiben, illetve a Várgondnokságon műemlék-helyreállítási terveket készített, mint vezető tervező 2013-ig. Alapító tagja a TRIPARTITUM Kft.-nek, ahol 2009-től a tervezés mellett örökségvédelmi szakértői feladatokat is ellát.

Engedyné Juhász Veronika

1982-ben diplomázott a BME Építészmérnöki Karán. 1992-2010 között a Főpolgármesteri Hivatal Települési Értékvédelmi Ügyosztályának területi referense, a helyi védetté nyilvánítás felelőse. 1996-tól okleveles műemlékvédelmi szakmérnök. 2010-től vezető főtanácsos, a Városépítési-, majd Várostervezési Főosztályon az örökségvédelem feladatkörében illetékes Építészeti Értékvédelmi Csoport csoportvezetője. A helyi védelem alatt álló épített örökséggel összefüggő témákban számos konferencia előadója, szakmai cikkek írója. A több, mint harmincéves, Budapest épített, a város identitását meghatározó értékeinek védelméért végzett munkájáért 2023-ban „Főváros szolgálatáért” díjat kapott.

E-mail: JuhaszV@budapest.hu, e.juhaszv@gmail.com

Erő Zoltán

Okl. építészmérnök, műemléki szakmérnök, Budapest főépítésze. Munkája során egyaránt foglalkozott műemléki feladatokkal, a történeti városok urbanisztikai kérdéseivel, infrastruktúrafejlesztéssel. Ez utóbbi munkái közül ki kell emelni az M4 metró állomásainak tervezését, az M3 metró felújítását, az állomások környezetének megújítását. Műemléki munkái közül kiemelkedik a bajnai Sándor-Mettnerich-kastély közelmúltbeli felújítása.

Fejérdy Tamás DLA

Építészmérnök (BME 1970), műemlékvédelmi szakmérnök (BME 1981); egyetemi doktor (BME 1984); a BME Címzetes egyetemi docense (2006); DLA fokozat (Pécsi Tudományegyetem, 2009); a Pannon Egyetem (Veszprém) címzetes egyetemi tanára (2019). 1976-tól 2013-ig a magyar műemlékvédelem központi intézményének munkatársa, 1987-től 2012 végéig vezető beosztásokban. 1983 óta az ICOMOS tagja, 2005-2008 nemzetközi alelnöke; nemzetközi Tiszteletbeli Tagja (2008). 2015-2018 között az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság elnöke. Számos nemzetközi tanácskozás, köztük az 1994-es és 2004-es Narai Konferenciák résztvevője. 2002-2003-ban Magyarország képviseletében az UNESCO Világörökség Bizottság soros elnöke. 2006-2010 az Európai Kulturális Örökség/Europa Nostra Díj műemlék-helyreállítási pályázati zsűrinek, 2010-2016 az Europa Nostra Tanácsának tagja. A Krakói ICC szervezte V4 örökségvédelmi együttműködés aktív résztvevője.

Főbb szakterületei: a műemléki/épített-örökségi/értékek integrált védelme, a világörökségi együttműködés és a történeti épületekkel kapcsolatos elméleti és gyakorlati kérdések (pl. történeti épület-színezés szabályai). 1996-tól oktat a Budapesti Műszaki Egyetem posztgraduális műemlékvédelmi kurzusán. Tanít a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és az Eötvös Loránd Tudományegyetem speciális kurzusain; 1999-től a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem (Kolozsvár, Románia) posztgraduális képzése keretében. A községi iASK/FTI és UNESCO szászok munkatársa. Oktatói munkájának meghatározó eleme a fiatal kutatók mentorálása, témavezetése.

Elismerések: Chevalier de l'ordre des Arts et des Lettres (1994 – Francia Kulturális Minisztérium); Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagi Fokozata (2004); Möller István Díj (2004 – ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság); Rados Jenő emlékérem (2013 – BME); Román András emlékérem (2016); Műemlékvédelemért Forster Gyula Díj (2020); Magyar Érdemrend Tisztikeresztje (2021), ICOMOS Piero Gazzola Díj (2023).

G. Tar Imola PhD

Okleveles tájépítész mérnök, műemléki szakértő. Egyetemi docens a MATE Tájépítészeti, Településtervezési és Diszkrétív Intézetének Kertművészeti és Kertépítészeti Tanszékén, ahol elsősorban kerttörténettel, kertépítészeti műemlékvédelemmel kapcsolatos tárgyakat oktat. Történeti kertekkel, temetőkkel kapcsolatos kutatásokban, kerttörténeti tudományos dokumentációk készítésében vesz részt.

Horváth László

Okleveles építőmérnök, 2009-ben diplomázott a BME építőmérnöki karán. 2018-ig a Főmterv Zrt.-ben tervezőként dolgozott, majd ezt követően a Budapesti Közlekedési Központ projektvezetője, 2020-tól osztályvezetője volt. 2021-től beruházási igazgatóként dolgozik a BKK infrastruktúra tervezési és kivitelezési projektjein, valamint a jármű beszerzésein.

Tervezőként kül- és belterületi feladatokon egyaránt dolgozott. Többek között az 1-es 3-as villamos felújítási projektjén, a Budai fonódó villamoson, a Lánchíd és Várhegyi Alagút terveinek készítésén, a Pesti rakpart tervein, a Budapest-Balaton kerékpárúton, a Nemzeti Közlekedési Infrastruktúra-fejlesztési Stratégia kidolgozásán, a 86-os, M85-ös és a 10-es út fejlesztésén.

A BKK projektvezetőjeként a Blaha Lujza tér és a Széna tér átépítésének előkészítésében vett részt osztályvezetőként, majd igazgatóként számos projekt, közte a Lánchíd kivitelezése is a területéhez tartozott.

Klaniczay János

Építész, diplomáját a BME Építésmérnöki Karán szerezte, 2020-tól az Urbanisztika Tanszék PhD doktori hallgatója, ahol turizmus, urbanisztika és identitás kapcsolatait kutatja. A Kortárs Építészeti Központ (KÉK) 2014-ben csatlakozott önkéntesként a tematikus városi séták kapcsán, 2017 óta a KÉK Városi Séták kurátora. 2018-2020 között három évig volt a Budapest100 egyik projektvezetője, a szervezési feladatok mellett a projekt szakmai szempontjait érvényesítve. 2023-tól a KÉK szakmai koordinátora. Mindig is fontosnak tartotta a helyiek érdeklődésének felkeltését a város épített örökségével kapcsolatban, illetve a turisták és helyiek számára is könnyebben érthetővé tenni Budapestet.

Medgyesiné Buncsák Mária

2007-ben végeztem a BME Építőmérnöki Karán. A pályafutásomat még egyetemi gyakornokként kezdtem a Hidépítő Zrt.-nél a Köröshegyi völgyhíd kivitelezésén, majd az M4 metró Gellért téri és Fővám téri megálló szerkezetépítése következett a diploma megszerzését követően. Már kétgyermekes édesanyjaként 2013-ban tértem vissza a cégesoporthoz és számos területen szereztem tapasztalatot a mélyépítéstől a magasépítésig. Eddigi pályafutásom csúcspontja a Lánchíd felújítása, ahol egy nagyszerű csapat tagjaként dolgozhattam a magyarországi Duna szakasz első hidjának felújításán. Vezető mérnökként most ismét Köröshegyen a völgyhíd felújításában veszek részt. Szabadidőmet természetjárással és kerékpározással a családom körében töltöm.

Rozsnyai József

Művészettörténész, kutatási területe a 19. század és az 1900 körüli századforduló építésze. Neobarokk építészetéről szóló disszertációját 2012-ben védte meg az ELTE-n. 2005-óta a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója.

Prof. Szabó Levente DLA

Építész, 1999-ben diplomázott a BME Középülettervezési Tanszékén, 2007-től ugyanott főállású oktató, 2020-tól tanszékvezető egyetemi tanár. 2024 júliusától az Építőművészeti Doktori Iskola vezetője. Oktatói, kutatói tevékenysége során – ahogy legtöbb építészeti munkájában is – az építészet és emlékezet lehetséges kapcsolataira fókuszál. Számos szakcikk, tanulmány és egy könyv szerzője. A Hetedik Műterem Kft. ügyvezetője, középületek, közterek, műemlékrekonstrukciók és emlékművek tervezője. Főbb munkái: a budavári régi városháza rekonstrukciója; a Móróc Zsigmond körtéri „Gomba”-épület megújítása; a soproni Várkerület revitalizációja; a Kálvin téri reformáció 500. évfordulójára készített installáció vagy a Trefort-kerti II. világháborús áldozatok emlékhelye. 2010-ben és 2016-ban Pro Architectura Díjat, 2017-ben Magyar Formatervezési Díjat és Molnár Péter-emlékdíjat, két alkalommal (2015, 2019) Budapesti Építészeti Nívódíjat, ugyancsak két alkalommal (2016, 2019) ICOMOS-díjat kapott, 2018-ban Ybl Miklós-díjjal, 2021-ben Prima Díjjal tüntették ki. 2020-tól a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia rendes tagja.

További információk: <https://www.kozep.bme.hu/munkatarsak/szabo-levente-dla>
<http://hetedik.hu>

Szj Barbara

Művészettörténészként végzett az ELTE-n. 2013-ban kezdett el kutatóként önkénteskedni a Budapest100-ban, 2016-tól a program kutatásvezetője. Ezzel párhuzamosan a Budapesti Történeti Múzeumban dolgozott a kommunikációs csoportban, illetve kiállítási projektasszisztensként, majd 2022-ben csatlakozott állandó munkatársként a KÉK csapatához. Fő érdeklődési területe a 19. és 20. századi társadalmi változások és az építészet kapcsolata, kölcsönhatásai. Vallja, hogy az épületekhez kapcsolódó mikrotörténelmi kutatásokon keresztül mélyebben megérthetjük és megszerethetjük a várost, amiben élünk.

MŰEMLÉKVÉDELEM

A MAGYAR MŰEMLÉKVÉDELEM KIADVÁNYA

LXVII. évf.

2023

2-3. szám

Főszerkesztő: Velladics Márta
Szerkesztőség: 1055 Budapest, Bihari János utca 5.

REZÜMÉ

Deák Krisztina: Köszöntő81

TANULMÁNYOK

Rozsnyai József: Egy világváros születése. Budapest építészete, 1800–1945 között

A magyar főváros feledhetetlen dunai panorámájával és kivételesen gazdag építészettel előkelő helyet foglal el a világvárosok sorában. Arculatának legmeghatározóbb elemei a 19. századból és a 20. század első feléből valók, de természetesen az azt megelőző évszázadok – különösen a barokk – és az 1945 utáni idők értékes alkotásai is komoly szerepet játszanak a lenyűgöző városkép alakításában. Az első nagyszabású városrendezési terv nyomán megvalósult legkorábbi egységes városrész, a nemzetközi értelemben is különleges értékű Lipótváros a klasszicizmusnak köszönhető, ahogy középületépítészetiünk korai jeles példája, a Nemzeti Múzeum is. A dualizmus kora szinte teljesen újra szabta a városképet régi-új sugárút- és körútrendszerével, valamint nagyszámú köz- és magánépületeivel. Az 1873-ban egyesített Budapest egyre több híd felépítése által vált ténylegesen egységessé. A Duna folyó ekkor vált a város igazi főútvonalává, két oldalán ekkor emelkedtek vagy épültek újjá a városkép legmeghatározóbb építészeti alkotásai, köztük az Országház épülete. A szecesszió kora sokszínűségével és merész újszerűségével járult hozzá a méltóságteljes múltidéző összképhez. A két világháború közötti évtizedek – ha nem is olyan mértékben, mint az 1910-es évekig tartó korszak – új városrészek kiépítésével, történeti és modern stílusban tervezett épületekkel járultak hozzá Budapest látképéhez. A tanulmány e közel másfél évszázad építészeti és városépítészeti folyamatait igyekszik dióhéjban összefoglalni.83

Erő Zoltán: A Budapesti Központi Városháza városszerkezeti pozíciójának változásai

A pesti Invalidus-palota – később Károly-kaszárnya, majd Központi Városháza – grandiózus terve az 1740-es években torzóban maradt. Az épületegyüttes és a környező városszövet elemei nagy tehetetlenségű rendszernek bizonyultak, amelyek építése, átalakítása rendkívül lassan, nagy költséggel képes csak követni a funkcióváltásból vagy a város fejlődéséből fakadó kihívásokat. Ennek eredményeként azt láthatjuk, hogy a terület fejlesztésére kidolgozott tervek megvalósulása mindig késésben van, az újabb használat és az újabb követelmények nem egyszer feleslegessé is teszik egy-egy korábbi koncepció megvalósulását.

A hely történetének áttekintéséből egyértelművé válik, hogy miközben az épület nem változik a környezetének változása mégis szükségessé teszi a módosítást, a környezetnek való megfelelést. Azok a fejlesztések, amelyek ezt a tömb léptékében kívánták megvalósítani, nem voltak eredményesek. A legújabb javaslat, a térépítészeti beavatkozásokon alapuló koncepció fogja megmutatni, hogy a kisebb léptékű eszközök alkalmasak-e a hely, a környezettel való kapcsolat, a közlekedésszendszer, a fő nézetek újraértelmezésére. Csak remélni lehet, hogy Budapest egyik legexponáltabb műemlékvédelmi kérdése, a történeti épületegyüttes és a történeti város kapcsolatának problémája sikeresen megoldható lesz.88

Szabó Levente DLA: Igyekeztünk láthatatlannak maradni. Szubjektív beszámoló a régi budai Városháza helyreállításáról

A régi budai városháza Magyarország egyik kiemelt műemléke. Jelentőségét nem csupán az adja, hogy a 150 éves török uralom végétől, 1688-tól egészen a 19. század végéig a város előjárósága működött itt, hanem építéstörténetének időbeli és térbeli rétegzettsége miatt is egyedülálló. A 13-14. századtól kezdődő építkezések több polgári épületből álló konglomerátumát a 18. század egyes építési periódusai alakították a mai egységes, barokk architektúrát tükröző, reprezentatív épületté. Az egykori városháza átvészelte a 20. század viharait, ám a II. világháborúban jelentős károkat szenvedett, melynek nyomai az épületben ma is olvashatók. 2014-2018 között építészektől és szakági tervezőkből álló csapatot vezettet, munkánk során megtervezték, majd a kivitelezés folyamatát végigkísérve, lényegében helyiségről helyiségre finomítottuk az épület műemléki rekonstrukcióját, modernizációját és bővítését.

A helyreállítást régészeti és művészettörténeti kutatás alapozta meg, amely mind levéltári, mind helyszíni régészeti feltáráson és további roncsolásos vizsgálaton alapult. E nagyszabású előkészítés számos tekintetben módosította az épülettel kapcsolatos korábbi ismereteket, főleg a teljesség igényével szinte kibogozhatatlan periodizáció időbeli és térbeli határait, az egész épület kollázs-jellegének építéstörténetét pontosította. Minderre támaszkodva építészeti munkánk három jól elkülöníthető és beazonosítható feladatból állt: műemléki rekonstrukciót hajtottunk végre; a 21. század igényeinek megfelelően modernizáltuk az egyes helyiségeket ellátó rendszereket; bővítettük az épületet olyan terek beltérbe vonásával, amelyek azelőtt külső (lásd udvarok) vagy használat nélküli terek voltak (padlástér).

Írásomban e folyamat néhány aspektusát mutatom be, kitérve azokra az elméleti és építészeti-műemléki stratégiákra, dilemmákra, melyek a műemlékvédelem általános elveinek vagy éppen egyes kiemelkedő kortárs példák tanulságainak tükrében értékelendők, s melyek meghatározó elméleti bázisát képezték munkánknak. Műemléki rekonstrukció, modernizáció és a bővítés hármas feladatainak eltérő megközelítései, azok elméleti és gyakorlati beágyazottságára fókuszálok tehát tanulmányomban.100

Erő Zoltán – Deák Zoltán – Horváth László – Medgyesiné Buncsák Mária: A Széchenyi Lánchíd műemléki felújítása a 2020-as évek elején

A Lánchíd a legösszetettebb módon képviseli a magyar történelmet: Széchenyi István (1791-1860) kezdeményezésére, nemzetközi összefogással, a Habsburg császári család támogatásával, görög kereskedő és bécsi bankárok finanszírozásával, angol mérnök tervei alapján, angol kovácsacélból, skót mérnök vezetésével épült; a közteherhívelés szimbóluma; jelképe a városfejlesztésnek, a városépítésnek és a közlekedési hálózatok kiépítésének; két várost, Budát és Pestet köti össze, de egyúttal összekapcsolja a Keletet a Nyugattal; többszöri újjáéledése jelképe a fokozatos megújulásnak, a városi közlekedés átalakulásának szimbóluma. A 175 éves híd műemléki helyreállítása a Főváros egyesítésének 150. évfordulóján a legnagyobb ajándék volt Budapest és az egész ország számára.

A hidbiztonság 1838 szeptemberében bízta meg a Lánchíd Részvénytársaságot, hogy a William Tierney Clark által tervezett hidat építse meg. Az alapkövetélt 1842. augusztus 24-én volt, és a kész hidat 1849. november 20-án adták át a forgalomnak. A híd hossza 375,4 méter, a kocsipálya szélessége 5,4 méter, a gyalogjáróké 1,8 méter volt.

A közúti forgalom fejlődésével a megnövekedett terheléseket a Lánchíd már nem bírta. A problémák már az 1880-es években jelentkeztek, de az átépítésre csak 1913-1915-ben került sor. A II. világháborúban elpusztított híd újjáépítése 1948 tavaszán kezdődött meg. A Dunába zuhant és onnan kiemelt vasszerkezetek nagy részének felhasználásával készült el az új tartószerkezet. A kocsipályát 5,4 méterről 6,45 méterre növelték a biztonságos autóbusz forgalom érdekében. A hídfőket gyökeresen átépítették az új forgalmi rendnek megfelelően. A vámházakat elbontották és mindkét oldalon új lehajókat alakítottak ki. Az alapkövetélt 1949. november 20-án a százéves évfordulón adták át a forgalomnak.

Habár a szerkezetet az 1980-as években is felújították, a műemléki helyreállítás ismét aktuálissá vált. A jelenlegi rekonstrukció az 1914-1915-ben létre hozott megjelenést rekonstruálta 21. századi módszerekkel és a 21. század igényeit is kielégítve. Hogyan lehet száz évet összesűriteni egy műtárgyban? A szerzők saját tapasztalataikat foglalják össze a tervező építész, a megrendelő és a kivitelező szemszögéből. Az eredmény magáért beszél.110

Gecséné Tar Imola: A Gellért-hegyi közpark fejlődéstörténete

A gellérthegyi közpark a budapesti városi szintű közparkok egyik meghatározó példája. Belvárosi fekvése, tagolt domborzati adottságai, nagy, egybefüggő zöldfelületei, természetközeli részletei, egykor magas kertépítészeti minősége, számos művészeti alkotása, kultúrtörténeti és természeti értékei a parknak kiemelkedő jelentőséget adnak. A Gellérthegyi parkosítása a 19. században kezdődött, majd több korszakban bővítették, fejlesztették a már meglévő közparkot. A park területe – más városi közparkoktól eltérően - az elmúlt százötven évben nem csökkent, hanem újabb és újabb parkrészek kialakításával többször bővült. Az egyes történeti korszakok egymásra, egymás mellé épültek, maradványaik történeti rétegeket képeznek, amelyek ma is megfigyelhetők a parkban. A Gellérthegyi közpark kerttörténeti szempontból magán viseli a 19. század végi, a századforduló, a két világháború közötti, a II. világháború utáni (késő modern), valamint kis mértékben a közelmúlt (kortárs) korszakok lenyomatait. A park tervezésében, kiépítésében az egyes korszakok neves kerttervezői, tájépítései vettek részt, így a mai park az ő kézlényomatait is őrzi. Az egyes történeti korszakok nyomainak feltárása és megőrzése elsődleges szempont a park értékőrző fejlesztése során. Mindemellett fontos leszögezni, hogy jelenlegi állapotokban ezek az értékek nem tudnak megfelelően érvényesülni. A Gellérthegyi közpark helyreállítása és fejlesztése során fontos szempont, hogy az új igények kiszolgálása és a közpark mai kornak megfelelő fejlesztése a meglévő értékek tiszteletben tartása mellett történjen. Jelen tanulmányban a Gellérthegyi közpark fejlődéstörténetét mutatjuk be a 19 századi parkosítástól napjainkig.129

KITEKINTÉS

Féjérdy Tamás: A budapesti világörökség – a kezdetektől, a jelenben, és a remélt következő 150 évben

A 150 éves, egyesített főváros, pontosabban annak része: történeti értékei, szépsége, jelentősége folytán máltán szerepel az UNESCO Világörökség listáján – ez nemcsak „dicsőség”, hanem folytonos feladat is, az értékek megőrzését illetően. Érdemes rámutatni, hogy a budapesti helyszín 1987-es felvétele a maga nemében úttörő jelentőségű volt, szellemiségében évtizedekkel előzte meg az UNESCO 2011-ben elfogadott Történeti Városi Táj (Historic Urban Landscape - HUL) ajánlását. Budapest értékeit tekintve logikus volt a bővítési javaslat benyújtása. Az sem meglepetés, hogy mind az értékelését elvégző ICOMOS véleménye, mind pedig annak alapján a Világörökség Bizottság (VÖB) döntése pozitív lett: azaz a VÖB a Budapesten megtartott, 2002. évi, 26. ülészakán elfogadta a bővítést. A védőzónával kiegészített felhatárolás az ICOMOS részéről kiküldött szakértő javaslata alapján született meg. A védőzóna létrehozásával „Az egykori pesti gettó területe a zsinagógákkal” is bekerült a világörökségi keretbe.

A világörökségi felvételt megelőző, és a felvétel pillanatában tetőző lelkesedés a védelem szigorú betartásával szembesülve, el tud párologni, ezért a világörökségi gyakorlatban alapnak számít az a megállapítás, hogy a felvétel nem valaminek a vége, hanem egy hosszú (végtelen) megőrzési, kezelési folyamat kezdete. Amely ugyan korlátok között zajlik, de egyáltalán nem jelent teljes változathatatlanúságot – a világörökségi ismertség nem kevés előnye valós előny, csak jól kell tudni élni velük. Hogy ez azért, például Budapest estében, mennyire nem magától értetődő, azt a felvételt követő, és napjainkra sem minden tekintetben nyugvópontra jutott események jól megmutatták. Az egyik, talán

a legfontosabb kihívás a gazdasági, fejlesztési nyomás, amely ugyan nemcsak a világörökségi területen jelentkezik, de értelemszerűen azon belüli megjelenése válik „látványosan” az értékek megőrzését veszélyeztető faktorrá. A vizuális integritás megőrzése, a látványok, rálátások, kilátások védelme nagyobb léptékben ugyancsak visszatérő kihívás a budapesti világörökségi helyszínen, a védőzónáján is kívül eső, akár távolinak ítélt helyszínen megvalósuló magasépület is zavaró lehet, azaz mindenképpen indokolt olyan látvány-modellezés, amely bármely fejlesztésről szóló döntést megelőzően tisztázza a lehetséges (negatív) hatást.

Bár a kezdetekben nem volt kötelező, legalább két évtizede mulasztásos állapot, hogy a budapesti világörökségi területnek nincs kezelési terve. Nincs olyan, jogi kötőerővel is bíró dokumentum, amely az értékeket megőrző rövid-, közép-, és hosszútávú folyamatokat nemcsak mederben tartaná, de előre kiszámíthatóvá is tenné, lehetővé tette ez által az integrált szemléletű, azaz az értékmegőrzést és fejlesztést összehangoló megközelítés érvényre juttatását. Az eredményes kezelés csak széleskörű együttműködéssel valósítható meg. Bármennyire is a részes állam (kormányzat) feladata, nem lehetséges a budapesti, és az érintett kerületi önkormányzatokkal való együttműködés nélkül eredményes helyszín-kezelést végezni.

Az együttműködés másik területe az UNESCO illetékes szerveivel, és a tanácsadó testületeivel való partneri kapcsolat. Nem kizárólagosan, de nagymértékben a Működési Irányelvek – így különösen a már sokszor emlegetett 172-es cikk betartásával. A világörökségi cím nem jelent változtathatatlanyságot, viszont, hogy mi változott és hogyan, ahhoz az attribútumok pontos meghatározása és tiszteletben tartása kellene, ennek hiányában talán csak annyit lehet megállapítani, hogy a két nagy budavári egység esete eltérő. A királyi palotaegyüttes esetében a rekonstrukciókat is tartalmazó rehabilitációs program a maga egyediségében indokolható, míg a polgárváros esetében a II. világháború utáni, nemzetközi elismerést is kivívott foghíjbeépítések és városképi-városszöveti beavatkozások felülírása (bontás, átépítés, rekonstrukció) sajnálatos értékvesztést eredményez.

A jelenlegi lehatárolásra rátekintve, két területi kigazdítás megalapozottsága látszik: egyrészt a(z) MJT-ben egyébként benne lévő) Margit-sziget beemelése, logikusan a vele szemben lévő Duna partokkal együtt, valamint a védőzóna kiegészítése a Nagykorút mentén. Ameddig nincs érvényes Kezelési Terve, és nincs bizonyítottan jól működő kezelése a mai helyszínenk, beleértve a Működési Irányelvek szigorú követését, betartását is, addig ezeket a bővítési, illetve jelölési lépéseket eredménnyel biztosan nem lehet megtenni. A egyszerű alkotásokkal, fájdalmas pusztulási és ismétlődő újjászüléti időszakokkal jellemezhető történeti előzményeit meg nem tagadó, a 19. században üstösként felfutó, 150 éve egyesített fővárosnak újabb, remélhetőleg békében és prosperitásban telő évtizedei, bár nem az az elsődleges cél, mégis: hozzák meg a világörökségi szempontú kiteljesedést is.141

Engedyné Juhász Veronika: Fővárosi helyi védelem 1994. évi megalakulásától napjainkig

A fővárosi helyi védelem eddig eltel 30 évének eredményeit teljeskörűen bemutatni néhány oldalban lehetetlen, de talán a legjelentősebb állomások, az elért eredmények kiemelésével megfelelően érzékeltethető, hogy milyen fontos ez az építészeti értékvédelmi tevékenység.

Mindennek van előzménye, így a helyi védelem sem egy hirtelen jött elhatározás eredménye. A 20. század második felének társadalmi, kulturális igénye indította útjára, hogy a műemlékvédelem mellett az identitástudatunk erősítésére az épített környezetünk értékei minél teljesebben megőrizhetők legyenek. Ehhez először egy megfelelő szabályrendszer megalkotása vált szükségessé, amelyben meghatározásra került a védetté nyilvánítás folyamata, a védett értékekre vonatkozó követelmények és az értékkörző felújításokat támogató pályázati rendszer. A fővárosi helyi védelem történetében összesen három „alaprendelet” megalkotására került sor: 1994-ben, 2013-ban és 2017-ben. Ezeket a rendeleteket évente egy két alkalommal módosító rendeletek változtatták meg elsősorban azért, hogy újabb védettségekkel bővüljön a helyi építészeti értékek jegyzéke. Az újabb alaprendeletek ugyanakkor egyre bővítették az értékvédelem lehetőségeit. Tematikus kutatások révén ma már szakszerűen válogatott épületekkel is bővíülhet a védettségek sora. Az egyre nagyobb számosságú védett érték térinformatikai rendszerben kerül nyilvántartásra, valamint a pályázati rendszer megújulásával még hatékonyabbá vált a felújítások támogatása. A településképi véleményezési eljárás szabályozása determinálta a véleményezés szempontjait és az eljárás menetét.

Az értékvédelmi munka azonban a szabályozott kereteken is túlmutat. A lakosság épített környezethez fűződő viszonya határozza meg azt, hogy mit tekint építészeti értéknek. Ami társadalmi szinten elfogadottan az, annak megóvása egyszerűbb, mint ami a köztudatban még értéktelen. Ezért fontos a sokrétű ismeretterjesztő munka.

Végül, egy rövid kitekintés mutatja be, hogy a „Magyar építészetről szóló törvény” hatálya lépésével a helyi védelem vonatkozásában milyen változások várhatók. Közszövbön a negyedik alaprendelet megalkotása...151

Klanciczay János – Szij Barbara: Budapest100: A legszebb városi ünnep

A Budapest100 egy évente megrendezett városi fesztivál, amelynek keretében Budapest különböző lakó- és középületei nyitják meg kapuikat egy hétvégére. Az esemény célja, hogy bemutassa az épített örökséget, valamint a városlakók történeteit, és ezzel erősítse a helyi közösségek kötődését saját lakóhelyükhöz. A fesztivál 2011-ben indult a Kortárs Építészeti Központ (KÉK) és a Blikken OSA Archivum együttműködésében, és azóta is évente megrendezésre kerül, mindig egy-egy konkrét témára vagy városrészre fókuszálva.

A Budapest100 szervezési folyamata összetett és sokrétű. A rendezvényt megelőzi egy alapos kutatási szakasz, amelynek során önkéntesek gyűjtik össze az épületek történetét, a korabeli lakók visszaemlékezéseit, valamint a fennmaradt dokumentumokat és fotókat. Az önkéntesek képzése is kulcsfontosságú, mivel ők vezetik a látogatókat az épületekben, és osztják meg velük a feltárt történeteket.

Az esemény során az épületek különböző programoknak (kiállítások, beszélgetések, koncertek, gyermekprogramok) adnak otthont. Ezáltal a fesztivál nemcsak az építészet és a történelem iránt érdeklődők számára nyújt élményt, hanem

szélesebb közönséget is megszólít. A Budapest100 különlegessége abban rejlik, hogy a helyi lakók is aktívan részt vesznek a programokban, megosztva személyes történeteiket és emlékeiket az érdeklődőkkel.

A fesztivál jelentős társadalmi és kulturális hatással bír. Elősegíti a városi közösségek közötti kapcsolatok erősítését, és hozzájárul a helyi identitás megerősítéséhez, ezenkívül az esemény ráirányítja a figyelmet az épített örökség védelmének fontosságára, és inspirálja a résztvevőket arra, hogy jobban megismerjék és értékeljék saját lakókörnyezetüket.

A Budapest100 sikerének kulcsa a széleskörű közösségi együttműködésben rejlik. Az önkéntesek, helyi lakosok, szakemberek és szervezetek közös munkája eredményeként az esemény minden évben épületek tucatjait mutatja be. Az évek során a fesztivál jelentős hazai és nemzetközi elismerésekben részesült, és számos helyen születtek adaptációi, inspirációt nyújtva hasonló kezdeményezések elindításához.

A Budapest100 nem csupán egy építészeti fesztivál, hanem egy közösségi esemény, amely ápolja és bemutatja Budapest gazdag történelmi és kulturális örökségét, miközben erősíti a városi közösségek közötti kapcsolatokat és hozzájárul a helyi identitás megőrzéséhez és erősítéséhez.159

KIÁLLÍTÁSOK

Kurátor: *V. László Zsófia*: **Budapest – a város és hidjai**
Budapest Főváros Levéltára 2023. június 14. – 2024. május 22.167

Kurátorok: *Engedyné Juhász Veronika, Lantos Ágnes, Jauernik Zsófia, Capdebo Ákos*: **Eklektikától a brutalizmusig**
Budapest Főváros Levéltára 2023. október 12. – 2024. szeptember 30.170

Kurátor: *Kovács Dániel*: **Sosem volt Budapest – tervek, álmok víziók a főváros építészetének 150 évéből**
Vigadó Galéria 2023. november 15. – 2024. február 27.172

ABSTRACT

Krisztina Deák: Aaaa81

STUDIES

József Rozsnyai: The Birth of a Metropolis. The Architecture of Budapest between 1800-1945

The capital of Hungary occupies a prominent place among the world's metropolises with the unforgettable panoramic view of the Danube and its exceptionally rich architecture. The most prominent architectural elements date from the 19th and early 20th centuries, although significant contributions from earlier periods, particularly the Baroque, and the post-1945 era, also add to the cityscape's remarkable character. Lipótváros, featuring an internationally unique value, is the earliest unified part of the city created as the result of the first large-scale urban planning project. It is a Classicist design, as is the National Museum, an early example of public architecture. The era of dualism almost completely redefined the cityscape with its old-new system of avenues and boulevards, and with the large number of public and private buildings. Budapest, united in 1873, became truly unified through the construction of numerous bridges. The Danube River became the principal artery of the city, and the most significant architectural works of the urban landscape, including the Parliament Building, were constructed or reconstructed on both sides of the river. The diversity and bold innovation of the Art Nouveau era contributed to the overall picture, which is a dignified evocation of the past. The interwar decades – even if not to the same extent as the period up to the 1910s – contributed to the townscape of Budapest with the development of new districts and buildings designed in historical and modern styles. The aim of this study is to summarise the architectural and urban planning processes of the past century and a half.83

Zoltán Erő: Changes in the Urban Structural Position of the Budapest Central City Hall

The grandiose plan of the Invalidus Palace in Pest – later the Charles Barracks and the Central City Hall – remained an unfinished torso in the 1740s. The building complex and the elements of the surrounding urban fabric have proven to be a system of great inertia, the construction and transformation of which can only meet the challenges of the functional changes or the ongoing development of the city very slowly and at significant cost. As a result, we can see that the implementation of development plans for the area is frequently delayed, moreover, recent usage and new requirements often make the construction of an earlier concept redundant.

Reviewing the history of the site makes it clear that while the building itself remains unaltered, the change in its environment requires modification to enable adaptation to it. Developments that sought to achieve this only on the scale of the block have not been successful. The latest proposal, a concept based on spatial architectural interventions, will show whether small-scale tools can be used to reinterpret the location, the relationship with the environment, the transport system and the main opinions. It is to be hoped that one of Budapest's most significant challenges in the field of monument preservation, namely the relationship between the historic building complex and the historic city, will be successfully addressed.88

Levente Szabó DLA: We tried to remain invisible. A subjective report on the restoration of the Old Town Hall of Buda

The Old Town Hall of Buda is one of Hungary's most important monuments. The significance of this site lies not only in its role as the seat of the city's magistrate from the end of the 150 years of Turkish rule in 1688 until the end of the 19th century, but also in its distinctive architectural history, characterised by a unique temporal and spatial stratification. The conglomerate of several civic buildings, originating from constructions starting in the 13th and 14th centuries, was transformed by the construction periods of the 18th century into the representative building of today, reflecting the Baroque architecture. The former town hall survived the storms of the 20th century, but suffered extensive damage during World War II, the traces of which can still be seen in the building today. Between 2014 and 2018, I led a team of architects and professional designers in the planning phase and the subsequent supervision of the construction process, essentially refining the reconstruction, modernisation and extension of the building from room to room.

The restoration was based on archaeological and art-historical research, encompassing archival and on-site archaeological excavation, as well as further destructive tests. This large-scale preparation has modified our previous knowledge of the building in many aspects, in particular the temporal and spatial boundaries of the periodisation, which is almost impossible to completely unravel. Also, it clarified the construction history of the collage-like character of the whole building. Based on this, our architectural work consisted of three distinct and well-defined tasks: to carry out a

historic monumental reconstruction; to modernise the supply systems of each room to meet the requirements of the 21st century; and to extend the building by utilizing spaces that were previously exteriors (see courtyards) or unused (attics).

In my paper, I will present some aspects of this process, focusing on the theoretical and architectural-monumental strategies and dilemmas that can be assessed in the light of the general principles of heritage conservation or the lessons of some outstanding contemporary examples, which have formed the determining theoretical basis of our work. In my study, I focus on the different approaches to the triple task of monument reconstruction, modernisation and extension, and their theoretical and practical embeddedness.100

Zoltán Erő – Zoltán Deák – László Horváth – Mária Medgyesiné Buncsák: The Monumental Restoration of the Széchenyi Lánchíd in the early 2020s

Lánchíd (Chain Bridge) represents Hungarian history in the most complex way: initiated by István Széchenyi (1791-1860), it was built with international cooperation: supported by the Habsburg imperial family, financed by a Greek merchant and Viennese bankers, designed by an English engineer and constructed with English wrought iron under the supervision of a Scottish engineer. It symbolizes common taxation as well as urban development, urban planning, and the establishment of transportation networks; it connects two cities, Buda and Pest, and also links the East and the West; its multiple revitalizations symbolize gradual renewal and the transformation of urban transport. The 175-year-old bridge's monumental restoration, completed on the 150th anniversary of the unification of the capital, was the greatest gift to Budapest and the entire country.

In September 1838, the Bridge Committee commissioned the Lánchíd Rt. to construct the bridge designed by William Tierney Clark. The foundation stone was laid on 24 August 1842, and the completed bridge was opened to traffic on 20 November 1849. The bridge was 375.4 meters long, with a carriageway width of 5.4 meters and sidewalks width of 1.8 meters.

With the development of road traffic, the increased loads exceeded the capacity of the Lánchíd. Problems appeared as early as the 1880s, but reconstruction was only conducted between 1913 and 1915. The reconstruction of the bridge, destroyed in World War II, started in the spring of 1948. The new structure was completed using much of the iron structure that fell into and was lifted out of the Danube. The carriageway was widened from 5.4 meters to 6.45 meters to accommodate safe bus traffic. The bridgeheads were radically redesigned to suit the new traffic arrangement.

The tollhouses were demolished, and new ramps were created on both sides. The completed bridge was opened to traffic on 20 November 1949, on the centenary of its original inauguration.

Although the structure was also renovated in the 1980s, monumental restoration became necessary again. The current reconstruction recreates the appearance of 1914-1915 using 21st-century methods and meeting 21st-century needs. How can one condense a hundred years into one monument? The authors summarize their experiences from the perspectives of the designing architect, the client, and the contractor. The result speaks for itself.110

Imola Gecséné Tar: The Gellért Hill public park development history

The Gellért hill public park is a decisive example of the city parks in Budapest. Its inner-city location, diversified topography, large, continuous green areas, natural elements, formerly high quality of garden design, numerous works of art, cultural history and natural values make the park of outstanding importance. The landscaping of Gellért hill began in the 19th century, and the public park was expanded and developed in several periods. In contrast to other public parks in the city, the area of the park has not been reduced in the last 150 years, but extended several times by the creation of new park areas. The different historical periods were built on top of each other or side by side, and their remains can still be seen in the park today. In terms of garden history, the Gellért hill public park bears traces of the late 19th century, the turn of the century, the inter-war period, the post-war period (late modern) and to a lesser extent the recent (contemporary) period. Famous garden designers and landscape architects participated in the design and construction of the park through all ages, so the present park bears their handprint. The identification and preservation of the elements of each historical period is a priority in the development of the park. However, it is important to note that in their current state, these values cannot be properly prevailed. In the restoration and development of the Gellért hill public park, important to ensure, that new needs are met and the development of the park is carried out in a way that respects the existing assets. In this study, we present the history of the development of the Gellért hill public park from its landscape.129

OUTLOOK

Tamás Fejérdy: The World Heritage of Budapest – from the Beginning, in Present Days, and in the Hoped-for Next 150 Years

The 150-year-old united capital, or more precisely part of it, is a UNESCO World Heritage property because of its history, beauty and significance – not only a “glory”, but also a constant task in terms of conservation. It is worth pointing out that the inclusion of the Budapest site in 1987 was a pioneering achievement of its kind, preceding in spirit by decades the UNESCO Historic Urban Landscape (HUL) Recommendation adopted in 2011. Given the values of Budapest, it was logical to submit an extension proposal. It is no surprise that both the ICOMOS opinion, which carried out the evaluation, and the World Heritage Committee's (WHC) decision on the basis of that opinion were positive: the WHC approved the extension at its 26th session in Budapest in 2002. The delimitation, with the addition of the protection zone, was based on the proposal of an expert sent by ICOMOS. With the creation of the protection zone, “*The area of the former Pest ghetto with the synagogues*” was also included in the World Heritage framework. The enthusiasm that

precedes and peaks at the moment of inscription can evaporate in the face of strict compliance with the protection, and therefore in World Heritage practice it is a basic statement that inscription is not the end of something, but the beginning of a long (endless) process of conservation and management. It is a process which, although it is limited, is by no means completely unchangeable - the many advantages of World Heritage recognition are real advantages, but they need to be used well. The fact that this is not self-evident, for example in Budapest, was clearly demonstrated by the events that followed the inclusion of the World Heritage site, which have not yet been fully resolved. One of the challenges, perhaps the most important, is economic and development pressure, which is not only felt in the World Heritage area, but also, of course, in the area itself, which is a 'spectacular' threat to the conservation of the values.

The preservation of visual integrity, the protection of views, vistas and views on a larger scale is also a recurring challenge at the Budapest World Heritage site, as a high-rise building on a site outside the protection zone, even if it is considered remote, can be disturbing, i.e. visual modelling is definitely justified to clarify the possible (negative) impact before any decision on development is taken.

Although it was not mandatory at the beginning, the lack of a management plan for the Budapest World Heritage Site has been a state of omission for at least two decades. There is no legally binding document that not only keeps the short-, medium- and long-term processes of conservation in order, but also makes them predictable, thus enabling an integrated approach to be taken, i.e. one that harmonises conservation and development.

Effective management can only be achieved through broad cooperation. As much as it is the responsibility of the state party (government), it is not possible to carry out effective site management without the cooperation of the municipalities in Budapest and the districts concerned. Another area of cooperation is partnership with the relevant UNESCO bodies and its advisory bodies. Not exclusively, but to a large extent in compliance with the Operational Guidelines, in particular Article 172. World Heritage status does not imply immutability, but what can change and how would require a precise definition and respect of the attributes, failing which it is perhaps only possible to conclude that the case of the two large units of the Budavár is different. In the case of the royal palace complex, the rehabilitation programme, including reconstruction, can be justified in its uniqueness, whereas in the case of the bourgeois town, the overriding of the internationally recognised post-World War II building work and urban landscape and urban fabric interventions (demolition, reconstruction, rebuilding) results in a regrettable loss of value.

Looking at the current delimitation, two spatial adjustments seem justified: firstly, the inclusion of Margaret Island (which is included in the MJT), logically with the Danube banks opposite, and the addition of the protection zone along the Great Boulevard. Until there is not a valid Management Plan and a proven good management of the present site, including strict adherence to the Operational Guidelines, these expansion and designation steps will certainly not be successful.141

Veronika Engedyné Juhász: **Local Protection System of Budapest from its Establishment in 1994 to the Present Day**
Presenting the results of the past 30 years of Budapest's local protection in just a few pages is impossible, but perhaps highlighting the most significant milestones and achievements can adequately convey the importance of this architectural value preservation activity.

Nothing is without precedents, neither local protection is the result of a sudden decision. It was all initiated by the social and cultural needs of the second half of the 20th century: alongside monument protection, the goal was to strengthen our sense of identity by preserving the values of our built environment. This required the creation of a proper regulatory system, which defined the process of declaring protected status, the requirements for protected values, and a grant system supporting value-preserving renovations. In the history of the capital's local protection, three "fundamental decrees" were created: in 1994, 2013, and 2017. These decrees were amended once or twice a year primarily to expand the register of local architectural values with new listed buildings. The new fundamental decrees also progressively expanded the possibilities for value protection. Today, through thematic research, the list of protected buildings can grow with structures selected by experts. The increasing number of protected values is recorded in a geo-informatics system, and the renewal of the grant system has made the support for renovations even more effective. The regulation of the townscape image approval procedure determined the criteria both for reviews and for the procedure itself.

However, value protection work goes beyond regulated frameworks. The public's relationship with the built environment determines what is considered an architectural value. Buildings socially accepted as such are easier to protect than what is considered worthless in public consciousness. Therefore, extensive educational work is important.

Finally, a brief outlook shows what changes can be expected regarding local protection with the enactment of the "Act on Hungarian Architecture." The creation of the fourth fundamental decree is oncoming... ..151

János Klaniczay – Barbara Szij: **Budapest100: The Most Beautiful urban celebration**

The Budapest100 festival, celebrating its 15th anniversary in 2025, is a unique urban event held every spring where numerous residential and public buildings in Budapest open their doors to the public. This initiative, driven by residents and enthusiastic volunteers, offers a diverse array of programs that not only showcase architectural plans and historical research but also highlight the stories of the residents. The festival was awarded the European Heritage Awards / Europa Nostra Awards in 2023. This paper reviews the festival's history and its contributions to heritage preservation in Budapest over the past 15 years, detailing its methodologies, research approaches, volunteer training, and community engagement.

Budapest100 was founded in 2011 by the Hungarian Contemporary Architecture Center (KÉK) and the Blinken OSA Archivum. The idea originated from the centenary of the OSA building, formerly the Goldberger Textile Factory's office. Initially, the festival celebrated buildings that were exactly 100 years old each year. Since 2016, due to fewer centenary

buildings, the festival has adopted thematic years, focusing on various urban and architectural themes, such as the Grand Boulevard, riverside buildings, Bauhaus, post-war reconstructions, and the 150th anniversary of Budapest’s unification. In 2020, the festival expanded to include buildings of all ages, and in 2024, it highlighted buildings from the 1970s, raising awareness of late modern heritage.

The festival stands out for its simple yet comprehensive methodology, combining in-depth research with broad community involvement. Unlike similar initiatives like the European Heritage Days or international Open House festivals, Budapest100 focuses not only on notable heritage buildings but also on lesser-known structures, encouraging local community engagement. It has received numerous awards for its innovative approach to heritage preservation and volunteer involvement.

Volunteers play a crucial role in the festival’s organization, with recruitment and training beginning months in advance. They engage in various tasks, from historical research and program organization to leading walking tours and photographing buildings. The festival also includes numerous complementary programs, often in collaboration with educational institutions and cultural organizations.

Budapest100 impacts urban development by fostering a deeper appreciation of local heritage among residents and visitors. It strengthens community ties, encourages the maintenance of shared spaces, and influences the perception and use of urban spaces. The festival’s long-term effects are visible in the increased awareness and appreciation of Budapest’s architectural heritage, contributing to a sustainable approach to heritage conservation.

The study concludes by exploring the festival’s future plans and potential professional collaborations, aiming to continue its role as a catalyst in the field of heritage preservation and urban development.159

EXHIBITIONS

Curator: *Zsófia V. László*: **Budapest – the City and its Bridges**
Budapest City Archives, 14 June 2023 – 22. majus 2024.167

Curators: *Veronika Engedyné Juhász, Ágnes Lantos, Zsófia Jauernik, Ákos Capdebo*: **From Eclecticism to Brutalism**
Budapest City Archives, 12 October 2023 – 30 September 2024170

Curator: *Dániel Kovács*: **Never Realized Buildings in Budapest – Plans, dreams and visions from 150 years of history of the Hungarian capital’s architecture**
Vigadó Gallery, 15 November 2023 – 27 February 2024172

AUS DEM INHALT

<i>Kristina Deák: Begrüßung</i>	81
---------------------------------------	----

ABHANDLUNGEN

József Rozsnyai: Entstehung einer Metropole. Die Architektur von Budapest von 1800 bis 1945

Die ungarische Hauptstadt nimmt mit ihrem unvergesslichen Panorama und ihrer außergewöhnlich reichen Architektur einen ehrenwerten Platz ein. Die wichtigsten Elemente ihres Profils stammen aus der ersten Hälfte des 19. und 20. Jahrhunderts, aber selbstverständlich spielen auch die früheren Jahrhunderte – besonders der Barock – sowie die wertvollen Schöpfungen der Epoche nach 1945 eine ersthafte Rolle in der Gestaltung des faszinierenden städtebaulichen Erscheinungsbildes. Der älteste Stadtteil, d. h. die auch aus internationaler Sicht bemerkenswerte Lipótváros (Leopoldstadt), die nach dem ersten groß angelegten Stadtentwicklungsplan konstruiert wurde, ist dem Klassizismus zu verdanken, wie auch das frühe nennenswerte Beispiel der Architektur öffentlicher Gebäude: das Nationalmuseum. Die Epoche des Dualismus erneute das Stadtbild mit seinem System aus alten und neuen Radial- und Ringstraßen sowie einer Vielzahl öffentlicher und privater Gebäude fast vollständig. Das 1873 vereinigte Budapest wurde durch die Errichtung von immer mehr Brücken tatsächlich vereint. Die Donau wurde zu dieser Zeit zur richtigen Hauptverkehrsader der Stadt, und auf beiden Seiten wurden die wichtigsten architektonischen Schöpfungen des Stadtbildes, darunter das Parlamentsgebäude, errichtet oder renoviert. Die Epoche der Sezession trug dem hoheitsvollen, nostalgischen Gesamtbild mit ihrer Vielfalt und gewagten Neuartigkeit bei. Die Jahrzehnte zwischen den beiden Weltkriegen trugen dem Budapester Stadtbild mit dem Aufbau neuer Stadtteile und mit historischen und modernen Gebäuden – wenn auch nicht so intensiv wie die Zeit bis die 1910er Jahre – bei. Die Abhandlung fasst die architektonischen und städtebaulichen Prozesse dieses fast anderthalb Jahrhunderts zusammen.83

Zoltán Erő: Änderungen der stadtstrukturellen Position des Budapester zentralen Rathauses

Der grandiose Entwurf des Invalidus-Palastes – welcher die spätere Károly-Kaserne, dann das Zentrale Rathaus war – blieb in den 1740er nur ein Torso. Der Gebäudekomplex und die Elemente des umgebenden Stadtgefüges erwiesen sich als System großer Tragheit, dessen Bau und Umgestaltung den Herausforderungen, die sich aus der Funktionsänderung oder der Entwicklung der Stadt ergeben, nur äußerst langsam und mit hohen Kosten folgen können. Als Ergebnis sehen wir, dass sich die Umsetzung der für die Bebauung des Gebietes erarbeiteten Pläne immer verzögert und die neuen Nutzungen und Anforderungen die Umsetzung der früheren Konzepte oft überflüssig machen. .

Durch den Überblick der örtlichen Geschichte wird klar, dass während sich das Gebäude nicht veränderte, erfordert die Veränderung seiner Umgebung dennoch eine Änderung und Anpassung an die Umgebung. Entwicklungen, die dies im Blockmaßstab erreichen wollten, waren nicht erfolgreich. Der neueste Vorschlag, welcher ein auf räumlichen architektonischen Interventionen basierendes Konzept ist, wird zeigen, ob kleinere Mittel dafür geeignet sind, den Ort, die Beziehung zur Umwelt, das Verkehrssystem sowie die führenden Grundsätze neu zu interpretieren. Man kann nur hoffen, dass eine der brisantesten Denkmalschutzfragen von Budapest, also das Problem der Beziehung zwischen dem historischen Gebäudekomplex und der historischen Stadt erfolgreich gelöst werden kann.88

Levente Szabó, DLA: Wir bemühten uns, unsichtbar zu bleiben. Subjektiver Bericht über die Restaurierung des alten Rathauses von Buda

Das alte Budaer Rathaus ist eines der vorrangigen Denkmäler Ungarns. Seine Bedeutung beruht nicht nur auf der Tatsache, dass hier seit dem Ende der 150-jährigen türkischen Besatzung, also von 1688 bis zum Ende des 19. Jahrhunderts die Stadtgemeinde tätig war, sondern es ist auch wegen der zeitlichen und räumlichen Schichtung seiner Baugeschichte einzigartig. Das aus mehreren bürgerlichen Bauten bestehende Baukonglomerat aus dem 13. und 14. Jahrhundert wurde durch einzelne Bauperioden des 18. Jahrhunderts zum heutigen einheitlichen, repräsentativen Gebäude umgestaltet, welches die barocke Architektur widerspiegelt. Das ehemalige Rathaus überstand die Stürme des 20. Jahrhunderts, erlitt jedoch im Zweiten Weltkrieg erhebliche Schäden, deren Spuren noch heute im Gebäude zu sehen sind. Zwischen 2014 und 2018 leitete ich ein Team aus Architekten und professionellen Designern, und während unserer Arbeit planten und setzten wir die denkmalpflegerische Rekonstruktion, die Modernisierung und die Erweiterung des Gebäudes um, eigentlich verfeinerten wir es Raum für Raum, den Prozess der Umsetzung begleitend.

Die Restaurierung basierte auf der Grundlage archäologischer und kunsthistorischer Forschungen, die sowohl auf Archiv- als auch auf archäologischen Ausgrabungen vor Ort und weiteren Zerstörungsuntersuchungen beruhten. Diese

groß angelegte Vorbereitung veränderte die bisherigen Erkenntnisse über das Gebäude in vielerlei Hinsicht, insbesondere die zeitlichen und räumlichen Grenzen der mit dem Anspruch auf Vollständigkeit nahezu untrennbaren Periodisierung, und verdeutlichte die Baugeschichte des Collagencharakters des gesamten Gebäudes. Auf dieser Grundlage bestand unsere architektonische Arbeit aus drei klar abtrennbaren und identifizierbaren Aufgaben: Wir führten eine Denkmalrekonstruktion durch; wir modernisierten die Versorgungssysteme der einzelnen Räume entsprechend den Anforderungen des 21. Jahrhunderts. Wir erweiterten das Gebäude durch die Einbeziehung von Räumen in den Innenraum, die bisher draußen (siehe Innenhöfe) oder ungenutzt (Dachboden) waren.

In meiner Abhandlung stelle ich einige Aspekte dieses Prozesses, auch die theoretischen und architektonischen Denkmalstrategien und Dilemmata hineinbezogen vor, die im Lichte der allgemeinen Prinzipien des Denkmalschutzes oder der Lehren aus einigen herausragenden zeitgenössischen Beispielen bewertet werden sollten sowie die die prägende theoretische Grundlage unserer Arbeit bildeten. In meiner Abhandlung konzentriere ich mich auf die unterschiedlichen Ansätze zur dreifachen Aufgabe der Denkmalsanierung, Modernisierung und Erweiterung sowie ihre theoretische und praktische Einbettung.100

Zoltán Erő – Zoltán Deák – László Horváth – Mária Medgyesiné Buncsák: Die denkmalpflegerische Renovierung der Széchenyi-Kettenbrücke Anfang der 2020er Jahre

Die Kettenbrücke (Lánchíd) repräsentiert die ungarische Geschichte auf einer komplexer Weise: Sie wurde aus Schmiedestahl durch die Initiative von István Széchenyi (1791-1860), mit internationaler Zusammenarbeit, der Unterstützung der kaiserlichen Habsburg-Familie sowie der Finanzierung griechischer Händler und Wiener Banker, auf der Grundlage von Entwürfen englischer Ingenieuren, mit der Leitung einem schottischen Bauingenieur erbaut; Sie ist das Symbol der öffentlichen Lasten, der Stadtentwicklung, der Stadtplanung und Ausbaus von Verkehrsnetzen; Sie verbindet zwei Städte sowie auch Osten und Westen; ihre wiederholte Wiederbelebung symbolisiert die allmähliche Erneuerung und die Transformation des städtischen Verkehrs. Die denkmalpflegerische Restaurierung der 175 Jahre alten Brücke war zum 150. Jahrestag der Vereinigung der Hauptstadt das größte Geschenk für Budapest und das ganze Land.

Im September 1838 beauftragte die Brückenkommission die Kettenbrücke Aktiengesellschaft (Lánchíd Részvénytársaság) mit dem Bau der von William Tierney Clark entworfenen Brücke. Die Grundsteinlegung erfolgte am 24. August 1842, und die fertiggestellte Brücke wurde am 20. November 1849 dem Verkehr übergeben. Die Brückenlänge betrug 375,4 Meter, die Breite der Fahrbahn 5,4 Meter und die Fußgängerbreite 1,8 Meter.

Mit der Entwicklung des Straßenverkehrs konnte die Kettenbrücke den erhöhten Belastungen nicht mehr standhalten. Die Probleme zeigten sich bereits in den 1880er Jahren, der Wiederaufbau erfolgte jedoch erst in den Jahren 1913–1915. Der Wiederaufbau der im Zweiten Weltkrieg zerstörten Brücke begann im Frühjahr 1948. Die neue Tragkonstruktion wurde mit Verwendung des Großteils der in die Donau gestürzten und von dort geborgenen Eisenkonstruktionen aufgebaut. Für einen sicheren Busverkehr wurde die Fahrbahn von 5,4 Meter auf 6,45 Meter erhöht. Die Brückenköpfe wurden der neuen Verkehrsordnung entsprechend komplett neu errichtet. Die Zolllhäuser wurden abgerissen und auf beiden Seiten neue Ausgänge geschaffen. Die fertiggestellte Brücke wurde am 20. November 1949, anlässlich des 100-jährigen Jubiläums dem Verkehr übergeben.

Obwohl das Bauwerk in den 1980er Jahren ebenfalls renoviert wurde, gewann die denkmalpflegerische Restaurierung wieder an Bedeutung. Bei der aktuellen Rekonstruktion wurde die 1914-1915 geschaffene Erscheinung mit Methoden des 21. Jahrhunderts und unter Berücksichtigung der Bedürfnisse des 21. Jahrhunderts nachgebildet. Wie kann man hundert Jahre in einem Kunstwerk umfassen? Die Autoren fassen ihre eigenen Erfahrungen aus der Sicht des entwerfenden Architekten, des Auftraggebers und der Baufirma zusammen. Das Ergebnis spricht für sich.110

Imola Geccséné Tar: Entwicklungsgeschichte des öffentlichen Parks auf dem Gellértberg

Der öffentliche Park auf dem Gellértberg ist eines der prägenden Beispiele der Budapester öffentlichen Stadtparks. Seine Lage im Stadtzentrum, seine ausgeprägte Topografie, seine großen, zusammenhängenden Grünflächen, seine naturnahen Einzelheiten, seine einst hohe gartenarchitektonische Qualität, seine zahlreichen Kunstwerke sowie seine kulturhistorischen und naturwissenschaftlichen Werte verleihen dem Park eine herausragende Bedeutung. Die Parkentwicklung des Gellértbergs begann im 19. Jahrhundert, danach wurde der bereits bestehende öffentliche Park in mehreren Epochen erweitert und entwickelt. Im Gegensatz zu anderen städtischen öffentlichen Parks verringerte sich die Fläche des Parks in den letzten 150 Jahren nicht, sondern sie wurde durch die Ausgestaltung neuer Parkabschnitte mehrfach erweitert. Die einzelnen historischen Epochen bauten sich übereinander und nebeneinander. Ihre Überreste bilden historische Schichten, die noch heute im Park zu beobachten sind. Aus gartenhistorischer Sicht trägt der öffentliche Park auf dem Gellértberg die Spuren des Endes des 19. Jahrhunderts, der Jahrhundertwende, der Zeit zwischen den beiden Weltkriegen, der Nachkriegszeit (Spätmoderne) und in geringerem Maße Ausmaß der jüngsten (zeitgenössischen) Epochen. An der Planung und dem Ausbau des Parks waren namhafte Gartengestalter und Landschaftsarchitekten der verschiedenen Epochen beteiligt, so dass der heutige Park auch ihre Handabdrücke trägt. Im Mittelpunkt der werterhaltenden Entwicklung des Parks stehen die Erforschung und Bewahrung der Spuren einzelner historischer Epochen. Darüber hinaus ist es wichtig, festzustellen, dass diese Werte in ihrem aktuellen Zustand nicht entsprechend erscheinen können. Bei der Restaurierung und Entwicklung des öffentlichen Parks auf dem Gellértberg ist es ein wichtiger Aspekt, dass die Erfüllung neuer Bedürfnisse und die zeitgemäße Entwicklung des Parks neben dem Respekt bestehenden Werte erfolgen. In dieser Abhandlung stellen wir die Geschichte der Entwicklung des öffentlichen Parks vom Gellértberg von der Parkplanung des 19. Jahrhunderts bis heute vor.129

VORAUSSBLICK

Tamás Fejédy: Das Budapester Weltkulturerbe – vom Anfang, in der Gegenwart und in den erhofften zukünftigen 150 Jahren

Die seit 150 Jahren vereinigte Hauptstadt, genauer gesagt, ein Teil davon: Durch ihre historischen Werte, Schönheiten und Bedeutung steht sie berechtigt auf der Liste des UNESCO-Weltkulturerbes – das ist nicht nur ein „Ruhm“, sondern auch eine kontinuierliche Aufgabe im Hinblick auf den Erhalt der Werte. Es ist erwähnenswert, dass die Einbeziehung von Budapest im Jahr 1987 in ihrer Art von bahnbrechender Bedeutung war, und in ihrer geistigen Gesinnung der im Jahr 2011 verabschiedeten Empfehlung der UNESCO zur Historischen Stadtlandschaft (Historic Urban Landscape - HUL) Jahrzehnte vorausging. Angesichts der Werte Budapests war es logisch, den Vorschlag zur Erweiterung einzureichen. Es ist keine Überraschung, dass sowohl die Stellungnahme von ICOMOS, die die Bewertung durchführte, als auch die Entscheidung des Welterbekomitees (WÖB) positiv ausfielen: Das heißt, dass das WÖB auf seiner 26. Sitzung 2002 in Budapest der Erweiterung zustimmte. Die durch die Schutzzone ergänzte Abgrenzung erfolgte nach dem Vorschlag des von ICOMOS entsandten Experten. Mit der Einrichtung der Schutzzone wurde auch „Das Gebiet des ehemaligen Pester Ghettos mit Synagogen“ in den Rahmen des Welterbes aufgenommen.

Die Begeisterung vor der Aufnahme und der Höhepunkt im Moment der Aufnahme kann sich durch die Konfrontation mit der strikten Einhaltung der Schutzpflichten verflüchtigen. Daher ist es in der Praxis des Welterbes von grundlegender Bedeutung zu sagen, dass die Aufnahme in die Liste nicht das Ende von etwas, sondern der Anfang eines langen (endlosen) Erhaltungs- und Behandlungsprozesses ist. Obwohl es in Grenzen stattfindet, bedeutet es keineswegs völlige Unveränderlichkeit – viele Vorteile der Bekanntheit als Welterbe sind echte Vorteile, man muss diese nur gut nutzen können. Dass dies im Fall von Budapest wie wenig selbstverständlich ist, zeigen deutlich die Ereignisse, die der Aufnahme folgten und sogar bis heute noch nicht in allen Belangen zum Stillstand kamen. Eine, vielleicht die wichtigste Herausforderung ist der Wirtschafts- und Entwicklungsdruck, der nicht nur das Welterbe-Gebiet betrifft, sondern selbstverständlich zu einem „spektakulären“ Faktor wird, welcher die Erhaltung von Werten gefährdet. Die Bewahrung der visuellen Integrität, der Schutz von Sehenswürdigkeiten, Ausblicken und Aussichten in größerem Maßstab ist auch am Budapester Weltkulturerbe eine wiederkehrende Herausforderung. Ein Hochhaus außerhalb seiner Schutzzone kann selbst an einem als abgelegen geltenden Ort störend sein, d.h. eine visuelle Modellierung ist auf jeden Fall gerechtfertigt, die vor jeder Entscheidung über jeglichen Anbau die möglichen (negativen) Auswirkungen beleuchtet.

Obwohl es anfangs nicht zwingend vorgeschrieben war, ist es seit mindestens zwei Jahrzehnten ein Versäumnis, dass das Budapester Weltkulturerbe über keinen Behandlungsplan verfügt. Es gibt kein rechtsverbindliches Dokument, das die kurz-, mittel- und langfristigen werteerhaltenden Prozesse nicht nur aufrechterhält, sondern auch vorhersehbar macht und so die Umsetzung eines integrierten Ansatzes ermöglicht, welcher die Werteerhaltung und -entwicklung in Einklang bringt. Eine wirksame Behandlung kann nur durch umfangreiche Zusammenarbeit erreicht werden. Auch wenn für die Aufgabe der beteiligte Staat (Regierung) verantwortlich ist, ist es nicht möglich, ein wirksames Standortbehandlung ohne Zusammenarbeit mit den lokalen Gemeinden von Budapest und den betroffenen Bezirken durchzuführen.

Ein weiterer Bereich der Zusammenarbeit ist die Partnerschaft mit den zuständigen Gremien und Beiräten der UNESCO. Nicht ausschließlich, aber weitgehend durch die Einhaltung der Betriebsrichtlinien – also insbesondere des bereits öfter erwähnten Artikels Nr. 172. Der Welterbe-Titel bedeutet nicht Unveränderlichkeit, aber was sich ändern kann und wie, dazu müssen die Attribute genau definiert und respektiert werden. Wenn dies nicht der Fall ist, kann möglicherweise nur festgestellt werden, dass die Fälle der beiden großen Einheiten der Buda-Burg unterschiedlich sind. Bei der königlichen Palastanlage kann das Sanierungsprogramm einschließlich der Rekonstruktionen in seiner Einzigartigkeit begründet werden, während bei der Bürgerstadt die Überschreibung der nach dem Zweiten Weltkrieg international beachteten Zahntocherkonstruktionen und Stadtbild-Stadtgefüge-Interventionen (Abriss, Umbau, Wiederaufbau) zu einem bedauerlichen Wertverlust führt.

Angesichts der aktuellen Abtrennung lassen sich zwei territoriale Anpassungen als gerechtfertigt erachten: einerseits die Einbeziehung der Margit-Insel (die ansonsten zum MJT gehört), logischerweise zusammen mit dem ihr gegenüberliegenden Donauufer, andererseits die Hinzufügung der Schutzzone entlang des Nagykörút. Solange es keinen gültigen Behandlungsplan und keine nachweislich gut funktionierende Behandlung des aktuellen Standorts einschließlich der strikten Einhaltung der Betriebsrichtlinien gibt, werden diese Erweiterungs- und Ausweisungsschritte bestimmt nicht möglich sein. Die vor 150 Jahren vereinigte Hauptstadt, deren historische Vorgeschichte, ihre große Werke, ihre Ereignisse in den wiederholten Perioden schmerzvoller Zerstörung und des Wiederauflebens nicht zu leugnen sind, die im 19. Jahrhundert wie ein Kometaufstieg, hoffentlich werden die Jahrzehnte des Friedens und Wohlstands sein, auch wenn dies nicht das primäre Ziel ist: sie sollen auch aus der Sicht des Welterbes Erfüllung bringen.141

Veronika Engedyné Juhász: Hauptstädtische Gebietsschutz von der Entstehung von 1994 bis heute

Es ist unmöglich, die Ergebnisse der Denkmalschutzstätigkeit der bisher vergangenen 30 Jahre in der Hauptstadt auf wenigen Seiten vollständig darzustellen, aber vielleicht lässt sich durch die Hervorhebung der bedeutendsten Stationen und der erzielten Ergebnisse die wichtige Rolle dieser architektonischen denkmalpflegerischen Aktivität richtig erkennen.

Alles hat eine Vorgeschichte, so ist also der lokale Denkmalschutz auch nicht das Ergebnis einer plötzlich getroffenen Entscheidung. Auslöser waren die gesellschaftlichen und kulturellen Ansprüche der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts, um neben dem Denkmalschutz auch die Werte unserer gebauten Umwelt möglichst vollständig zu bewahren und so unser Identitätsgefühl zu stärken. Dazu musste zuerst ein geeignetes Regelsystem geschaffen werden, in dem der Prozess

der Erklärung zum Denkmalschutz sowie das Ausschreibungssystem der Anforderungen an geschützte Werte und zur Unterstützung werterhaltender Sanierungen festgelegt wurden. In der Geschichte des lokalen Denkmalschutzes in der Hauptstadt wurden insgesamt drei „Grundverordnungen“ geschaffen: in den Jahren 1994, 2013 und 2017.

Diese Verordnungen wurden zweimal im Jahr durch Änderungsverordnungen angepasst, vor allem, um neue Schutzmaßnahmen in die Liste der lokalen architektonischen Werte aufzunehmen. Gleichzeitig wurden durch die neueren Grundverordnungen die Möglichkeiten des Wertschutzes erweitert. Durch thematische Forschungen kann die Liste der geschützten Gebäude auch mit professionell ausgewähltem Gebäude erweitert werden. Die sich ständig vermehrenden geschützten Werte werden in einem Geoinformationssystem erfasst und mit der Erneuerung des Ausschreibungssystems wurden die Unterstützung bei Renovierungen noch effektiver. Die Regelung des Stadtbildgutachtenverfahrens bestimmte die Gutachtenaspekte und den Ablauf des Verfahrens.

Die Wertschutzarbeit geht jedoch auch über den geregelten Rahmen hinaus. Das Verhältnis der Bevölkerung zur gebauten Umwelt bestimmt, was sie als architektonischer Wert betrachtet. Es ist einfacher, das zu schützen, was gesellschaftlich akzeptiert ist, als das, was in der öffentlichen Meinung noch wertlos ist. Deshalb ist eine vielfältige Sensibilisierungsarbeit wichtig.

Abschließend zeigt ein kurzer Vorausblick, welche Änderungen im Hinblick auf den örtlichen Schutz mit dem Inkrafttreten des „Gesetzes über die ungarische Architektur“ zu erwarten sind. Die Erstellung der vierten Grundverordnung steht vor der Tür... 151

János Klaniczay – Barbara Szij: Budapest100: Das schönste Stadtfest

Budapest100 ist ein jährlich stattfindendes Stadtfest, in dessen Rahmen Budapests verschiedene Wohn- und öffentliche Gebäude ihre Türen für ein Wochenende öffnen. Das Ziel der Veranstaltung ist es, das gebaute Erbe sowie die Geschichten der Stadtbewohner zu präsentieren und somit die Bindung der örtlichen Gemeinschaften an ihren eigenen Wohnort zu stärken. Das Festival startete 2011 in Zusammenarbeit mit dem Zentrum für Zeitgenössische Architektur (Kortárs Építészeti Központ - KÉK) sowie dem Blinken OSA Archivum, und seitdem findet es jährlich statt, wobei der Schwerpunkt immer auf einem bestimmten Thema oder Stadtteil liegt.

Der Organisationsprozess von Budapest100 ist komplex und vielschichtig. Vor der Veranstaltung läuft eine gründliche Forschungsphase, in der Freiwillige die Geschichten der Gebäude, die Erinnerungen der damaligen Bewohner sowie die verbliebenen Dokumente und Fotos sammeln. Auch die Ausbildung von Freiwilligen ist entscheidend, da sie diejenige sind, die die Besucher durch die Gebäude führen und die offengelegten Geschichten erzählen.

Während der Veranstaltung finden in den Gebäuden verschiedene Programme statt (Ausstellungen, Vorträge, Konzerte, Kinderprogramme). Damit ist das Festival nicht nur ein Erlebnis für Architektur- und Geschichtsinteressierte, sondern es spricht auch ein breiteres Publikum an. Das Besondere an Budapest100 liegt darin, dass sich auch die Bewohner aktiv an den Programmen beteiligen und ihre persönlichen Geschichten und Erinnerungen den Interessierten mitteilen.

Das Festival hat erhebliche gesellschaftliche und kulturelle Auswirkungen. Sie fördert die Stärkung der Beziehungen zwischen städtischen Gemeinschaften und trägt zur Stärkung der lokalen Identität bei. Außerdem macht die Veranstaltung auf die Bedeutung des Schutzes des gebauten Erbes aufmerksam sowie inspiriert die Teilnehmer dazu, ihr eigenes Lebensumfeld besser kennenzulernen und zu schätzen.

Der Schlüssel zum Erfolg von Budapest100 liegt in der umfangreichen gemeinschaftlichen Zusammenarbeit. Als Ergebnis der gemeinsamen Arbeit von Freiwilligen, lokalen Bewohnern, Fachleuten und Organisationen präsentiert die Veranstaltung jedes Jahr Dutzende von Gebäuden. Im Laufe der Jahre bekam das Festival große nationale und internationale Anerkennung, und an vielen Orten wurden Adaptionen vorgenommen, die als Inspiration für die Einführung ähnlicher Initiativen dienen.

Budapest100 ist nicht nur ein Festival für Architekturinteressierte, sondern eine soziale Veranstaltung, die das reiche, historische und kulturelle Erbe Budapests pflegt und präsentiert, die Beziehungen zwischen städtischen Gemeinschaften stärkt und zur Erhaltung und Stärkung der lokalen Identität beiträgt. 159

AUSSTELLUNG

Kurator: *Zsófia V. László: Budapest – die Stadt und ihre Brücken*

Archiv der Hauptstadt Budapest (Budapest Főváros Levéltára) 14. Juni 2023 – 22. majus 2024167

Kuratoren: *Veronika Engedyné Juhász, Ágnes Lantos, Zsófia Jauernik, Ákos Capdebo: Vom Eklektizismus zum Brutalismus*

Archiv der Hauptstadt Budapest (Budapest Főváros Levéltára) 12. Oktober 2023 – 30. September 2024170

Kurator: *Dániel Kovács: Nie gewesene Budapest – Pläne, Träume, Visionen von der 150-jährigen Epoche der Architektur der Hauptstadt*

Galeria Vigadó 15. November 2023 – 27. Februar 2024172